

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2002-2011)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan GÖK

KOCAELİ- 2021

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI**

TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ (2002-2011)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan GÖK

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Zafer YILDIRIM

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 16/06/2021-14

KOCAELİ- 2021

ÖN SÖZ

2002-2011 dönemi Türkiye-İsrail ilişkilerini ele aldığım bu tez çalışmamda, bilgi ve tecrübeleriyle bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zafer Yıldırım'a, yine maddi ve manevi her şekilde yanımda olan abim Erdal Gök'e sonsuz şükranlarıma sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
SİMGE VE KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇALIŞMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ	3
1.1. REALİZM.....	3

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURULUŞ İLANINDAN SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ	8
2.1. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ.....	8
2.2. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞ İLANININ BÖLGEYE ETKİSİ	12
2.3. İSRAİL'İN KURULUŞ İLANINA GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE'NİN TUTUMU	14
2.4. TÜRKİYE'NİN İSRAİL'İ TANIMASI	15
2.5. TANINMA SONRASINDA İLK İŞ BİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ	17
2.6. SOĞUK SAVAŞ GELİŞMELERİNİN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ.....	19
2.6.1. Bağdat Paktı'nın Kurulması ve İsrail'in Tepkisi	22
2.6.2. Süveyş Krizinin Gelişimi ve İki Ülke İlişkilerine Etkisi	24
2.6.3. Çevresel Pakt'ın Kurulması, İlişkilerin Onarılmasında Ara Bir Durak	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1960-2002 DÖNEMİNDE TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİ	28
3.1. SAVAŞLARIN GÖLGESİNDE İKİLİ İLİŞKİLER	28
3.1.1. 1967 Savaşı ve Türkiye.....	30
3.1.2. 1973 Savaşı ve Türkiye.....	32
3.2. 1980'Lİ YILLARDA İKİLİ İLİŞKİLER	33
3.3. 1990-2002 ARASI DÖNEMDE İKİLİ İLİŞKİLER.....	37

3.3.1. İlişkilerin Gelişmesi, Gelişmeyi Ortaya Çıkartan Etkenler	37
3.3.2. İlişkilerde Durgunluk.....	41
3.4. ASKERİ İLİŞKİLER	43
3.5. EKONOMİK İLİŞKİLER	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. NORMALLEŞME-KRİZ DÖNGÜSÜNDE İKİLİ İLİŞKİLER	47
4.1. AK PARTİ’NİN İKTİDARA GELİŞİ VE İSRAİL’LE OLAN İLİŞKİLERE YAKLAŞIMI	47
4.2. 2003 İRAK SAVAŞI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELERİN İLİŞKİLERE ETKİSİ	49
4.3. İSRAİL’İN FİLİSTİN’E YÖNELİK SALDIRILARI VE TÜRKİYE’NİN TUTUMU	52
4.4. İLİŞKİLERDE YUMUŞAMA	55
4.5. TÜRKİYE’NİN HAMAS POLİTİKASI VE İSRAİL’İN TUTUMU	58
4.6. İSRAİL-LÜBNAN SAVAŞI VE TÜRKİYE.....	59
4.7. İSRAİL-SURİYE ARASINDA TÜRKİYE’NİN ARABULUCULUK GİRİŞİMİ	63
4.8. İLİŞKİLERDE KRİZLER DÖNEMİ.....	64
4.8.1. Dökme Kurşun Operasyonu.....	65
4.8.2. Davos Krizi.....	68
4.8.3. Ayrılık Dizisi ve Alçak Koltuk Krizi.....	72
4.8.4. Mavi Marmara Saldırısı ve Palmer Raporu	76
4.9. ASKERİ İLİŞKİLER	82
4.10. EKONOMİK İLİŞKİLER	84
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA	92
ÖZ GEÇMİŞ.....	103

ÖZET

2002-2011 dönemi Türkiye-İsrail ilişkilerini incelemeyi amaç edinen bu tez çalışması, iki ülke ilişkilerini tarihsel süreç içerisinde ele almaktadır. Bu süreçte iç etkenlerin yanı sıra bölgesel ve küresel düzeydeki değişimlerin, ilişkilere ne düzeyde etki ettiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ulaştığı temel sonuç, İsrail'in 2002'den sonra Filistin'e düzenlediği saldırıların, AK Parti'nin Orta Doğu bölgesinde yürüttüğü arabuluculuk faaliyetleri ile çakıştığı ve bununda 2008'den itibaren ilişkilerde peş peşe krizlerin yaşanmasına sebebiyet verdiğidir. AK Parti'nin, bölgede yürütmüş olduğu arabuluculuk faaliyetleri nedeniyle, İsrail-Filistin sorunu Türkiye'nin gündeminde daha çok yer tutmaya başlamış ve bu bağlamda da İsrail'in Filistin'e düzenlediği her saldırı, Türkiye'nin sert tepkisine yol açmıştır. Tarihsel süreçte Türkiye ile ilişkilere büyük önem veren İsrail ise AK Parti'nin göstermiş olduğu sert tepkiler karşısında giderek rahatsızlık duymaya başlamış ve Mavi Marmara saldırısında olduğu gibi Türkiye'yi karşısına almaktan kaçınmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Orta Doğu, Filistin Sorunu, AK Parti, ABD

ABSTRACT

This thesis, which aims to examine Turkey-Israel relations in the period 2002-2011, deals with the relations of the two countries in the historical process. In this process, it has been tried to reveal to what extent the regional and global changes, as well as internal factors, affect the relations. The main conclusion of the study is that Israel's attacks on Palestine after 2002 coincided with the mediation activities carried out by the AK Party (Justice and Development Party) in the Middle East region, and this caused successive crises in relations since 2008. Due to the mediation activities carried out by the AK Party in the region, the Israeli-Palestinian issue has begun to occupy more on Turkey's agenda, and in this context, every Israeli attack on Palestine has led to a strong reaction from Turkey. Israel, which gives great importance to relations with Turkey in the historical process, began to feel increasingly uncomfortable with the harsh reactions of the AK Party and did not hesitate to confront Turkey as it did in the Mavi Marmara attack.

Keywords: Turkey, Israel, Middle East, Palestine Question, AK Party, USA

SİMGE VE KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
ASALA	: Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermenistan Gizli Ordusu
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	: Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
IMI	: İsrail Merkezli Savunma Şirketi
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
JCGA	: Ermeni Soykırım Adalet Komandoları
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MAH	: Türkiye Millî İstihbarat Teşkilatı
MOSSAD	: İstihbarat ve Özel Operasyonlar Enstitüsü
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
SAVAK	: İran Millî İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
THK	: Türk Hava Kuvvetleri
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UNIFIL	: Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Görev Gücü

GİRİŞ

İsrail'in 14 Mayıs 1948'de kuruluşunun ilan etmesinin ardından Türkiye, 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda süper güç olarak çıkan ABD'nin İsrail'e olan yakınlığı bilinmekteydi ve Batı yanlısı politika izleyen Türkiye'nin hem bu çizgiyi devam ettirebilmek hem de ABD'nin desteğini almak istemesi İsrail'i tanımasını sağlamıştır. Tanınma sonrasında gelişmeye başlayan ikili ilişkiler, kimi zaman Soğuk Savaş gelişmelerinden kimi zamanda Filistin sorununa bağlı olarak olumsuz etkilenmiş ancak buna rağmen iki ülke, ilişkileri koparmadan devam ettirmiştir. Özellikle ilişkilerin devam ettirilmesi konusunda İsrail büyük bir çaba gösterecektir. Türkiye'de Soğuk Savaş yılları boyunca Arap devletlerinin desteğine ihtiyaç duyduğu zamanlarda İsrail'e karşı daha mesafeli bir tutum takınacak, ABD ve Yahudi lobisinin desteğine ihtiyaç duyulduğu zamanlarda ise İsrail'e karşı daha yakın bir politika izleyecektir. İlişkilerin çok gerildiği dönemlerde ise ABD devreye girecek ve iki müttefikinden ilişkileri yeniden onarılmasını isteyecektir. 1950'li yıllarının başından itibaren inişli-çıkışlı bir seyirde ilerleyen ilişkiler, Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte yerini hızlı bir canlanmaya bırakacak ve 1996 yılına gelindiğinde ikili ilişkilerdeki gelişme zirve noktasına ulaşacaktır. Türkiye ve İsrail'in komşularından algıladıkları benzer tehditler, ABD'nin bölgede kuracağı yeni düzende sağlam müttefiklere ihtiyaç duyması gibi etkenler, bu yakınlaşmayı ortaya çıkartacaktır. Bu doğrultuda 1990 yıllarından itibaren askeri ve ekonomik alanda birçok anlaşma imzalanacak ve bu anlaşmalar ilişkilere büyük ivme kazandıracaktır. 1990 yıllarından itibaren büyük bir ivme kazanan Türkiye-İsrail ilişkileri, 2000'li yıllara girilirken ortak tehdit algılamalarının ortadan kalkmasına bağlı olarak durgunluk içine girecektir. Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerini yeniden onarmak istemesi, İsrail'inde Filistin'deki sertliği yeniden artırması ilişkileri eski dinamizmden koparmaya başlayacaktır.

2002'de Milli Görüş geçmişine sahip AK Parti'nin, Türkiye'de iktidara gelmesi ilişkilerin geleceği konusunda şüphe uyandıracak ve buna karşılık AK Parti'de ilk dönem itibariyle ilişkilerin devam edeceği konusunda İsrail'e güven vermeye çalışacaktır. 2007 yılına kadar belirli bir döngüde ilerleyen ikili ilişkiler, 2008'den itibaren peşe peşe krizlerin yaşandığı bir sürece girecektir.

Tarihsel süreç içerisinde belirli çıkarlar etrafında bir araya gelen ve bölgesel sorunlar karşısında doğrudan yüz yüze gelmekten kaçınan iki ülke, 2010 Mavi Marmara saldırısıyla doğrudan karşı karşıya gelecektir. Bu bağlamda ilişkilerin neden bu noktaya geldiği sorusu önem taşımaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın ilk bölümünde çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan realizm teorisinden bahsedilecek ve bu teorinin önemli düşünürlerine yer verilecektir.

İkinci bölümde, İsrail'in kuruluş süreci ve bölgeye yansımaları ele alınacak, ardından Türkiye'nin İsrail'i tanıma süreci ve Soğuk Savaş gelişmelerinin ilişkilere etkisi incelenecektir.

Üçüncü bölümde, 1960-2002 arası dönem ele alınacaktır. Bu bölümde 1967 ve 1973 Savaşı'nın ilişkilere etkisi incelenecek, ardından 1980 ve 1990 dönemindeki ilişkiler ele alınacaktır. Ayrıca bu bölümde askeri ve ekonomik ilişkilerin tarihsel süreçteki gelişimi de irdelenecektir.

Dördüncü bölümde ise tezin ana konusunu oluşturan 2002-2011 dönemi irdelenecektir. AK Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte ilişkilerde gerginliklere ve yumuşamalara yol açan etkenler ele alınacak ve 2008'den itibaren ilişkilerde peş peşe krizlerin yaşanmasına neden olan olaylar incelenecektir. Öte yandan bu olayların ekonomik ve askeri ilişkilere yansımaları da ele alınacaktır.

Bu tez çalışması hazırlanırken; kitaplardan, makalelerden, tezlerden, gazete ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ÇALIŞMANIN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. REALİZM

Realizm, her ne kadar iki savaş arası döneme hakim olan liberal teorinin başarısızlığına karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış olsa da bu teorinin geçmişi antik çağlara kadar uzanmaktadır (Keyik ve Erol, 2019: s.15). Thucydides, Thomas Hobbes, Niccola Machiavelli, Edward Hallet Carr, Hans Morgenthau, Kenneth Waltz (Neorealizm) gibi düşünürler realist teorinin savunucuları olarak kabul görmektedir (Şöhret, 2012: s.293).

İnsan doğasının temelde iyi olduğunu varsayan liberaller, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım sonrasında sorunun sistemin yapısında kaynaklandığını ve uluslararası sistemin yeni normlar etrafından yeniden inşa edilmesi gerektiği ifade etmeye başlamışlardır. Nitekim bu doğrultuda devletlerin kendi aralarındaki sorunları çözmesi ve uluslararası sistemde kalıcı barışın sağlanması için 1920 yılında Milletler Cemiyeti kuruldu. Ancak, 1930'lardan itibaren dünya siyasetinde yaşanan karmaşa ve diktatörlerin hızlıca yönetimleri ele geçirmesi ve Milletler Cemiyeti'nin de bu gelişmeler karşısında etkisiz kalması, liberal teorinin etkisini yavaştan yitirmesine yol açtı. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu süreç hızlanmış ve realizm güç kazanmaya başlamıştır (Aydın, 2004: s.35). Liberaller, düşüncelerinin tam olarak uygulama alanı bulamadığını söyleseler de realistler, liberal uygulamaların uluslararası politikada yeterince test edildiği ve savaşları engelleyemediğini dile getirdiler (Keyik ve Erol, 2009: s.14).

Realizm, devleti uluslararası sistemin temel aktörü olarak kabul etmektedir ve uluslararası politikayı da devletlerarasındaki mücadeleye dayandırmaktadır. Realist teoriye göre, devletler için etik ve ahlaki değerlerden ziyade güç ve çıkar kavramı daha önemlidir. Devletler güçlü olmak ve çıkarlarını korumak için hareket ederler.

Realistlere göre, devletler temelde iş birliği yapmaya pek yanaşmamakta ancak iş birliği yaptıklarında da bunu kendi çıkarları doğrultusunda yapmaktadırlar. Realistlerin bakış açısında insanlar kötü, bencil, saldırgan ve çıkarıcıdır. Doğuştan itibaren aç gözlü ve saldırgan olan insanlar, güç ve çıkar peşinde koşarlar ve başkalarını denetim altına almaya çalışırlar. Devletlerde tıpkı insanlar gibi güç ve çıkar peşinde koşar ve güçleri ölçüsünde de başkalarını denetim altına almaya çalışırlar (Şöhret, 2012: s.96-97). Realist teorinin varsayımına göre, 1648 Westphalia Barış Antlaşması'ndan bu yana devletlerin eşitliği prensibi çerçevesinde uluslararası politikada devletlerin sorumlu oldukları bir üst otorite olmadığı için uluslararası sistem anarşik bir yapıdadır. Bu durumda sürekli devletlerarasında çıkar çatışmalarına yol açmaktadır. Anarşik sistemin varlığı ve devletlerarasındaki çıkar çatışmalarını çözecek bir üst otoritenin olmamasında ötürü de devletler için hayatta kalmak en önemli hedef olarak belirmektedir (Aydın,2004: s.37-38).

Realizmin önemli tarihsel düşünürlerinden biri olan Thucydides (MÖ 471-400), devlet ve insan doğasını birbirine benzetmiş ve insanı egoist bir canlı olarak tanımlamıştır. Thucydides'e göre hem insanlar hem de devletler bencilce güçlü olma amacı gütmektedirler. 424 yılındaki Pleponeyza Savaşları'nda Atina generali olarak görev yapan Thucydides, savunduğu şehri kaybedince sürgüne gönderildi. Sürgündeyken savaşa dair gözlemlerde bulunan Thucydides, savaşın nedenini Atina ile Sparta arasında bozulan güç dengesine bağladı. Güç dengesinin bozulmasının Atina ile Sparta arasında güvenlik kaygısını doğurduğu tespitine vardı. Thucydides'in o günkü düşünceleri bugün uluslararası ilişkilerde silahlanma yarışı, güç dengesi, ittifak, güvenlik vb. birçok kavram üzerinden gelişim bulmaktadır (Keyik ve Erol, 2009: s.15).

Realist teorinin bir diğer önemli düşünürü Niccolo Machiavelli, 1469-1527 yılları arasında yaşamış ve "Prens" adlı eseri yazmıştır. Machiavelli bu eserinde, bir hükümdarın nasıl olması gerektiği, komşu devletlerle olan ilişkileri nasıl sürmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunmuştur. Machiavelli'ye göre, hükümdarın temel amacı sahip oldukları devletin hayatta kalmasını sağlamaktır. Hükümdar bunu yaparken de ahlaki ilkeleri gözetmeden yapmalıdır. Yine Machiavelli'ye göre, bir devlet ne kadar iyi olsa da uzun bir süre barış içinde yaşamayacağını belirtmiştir. Bu

doğrultuda temel ahlaki ilkeler yerine, reelpolitik duruma göre hareket edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Realist teorinin bir diğer önemli düşünürü olan Thomas Hobbes'ta 1588-1679 yılları arasında yaşamış ve 1651'de Levithan adlı kitabı yazmıştır. Söz konusu Thomas Hobbes'in Levithan eseri, İngiltere'nin büyüyen deniz gücünü sembolize etmektedir. Hobbes, insanın doğasını saldırgan ve güç arzusunun dayandırmıştır. Öte yandan insanların sürekli tehlike hissettiği ve sürekli birbirinden korktuğu bir doğa durumunun söz konusu olduğunu belirtmiştir (Kalkan, 2017: s.69-75). Hobbes, bu durumdan kurtulmanın yolunun egemen bir devletin kurulmasından geçtiğini belirtir. İnsanlar, rıza gösterdikleri bu devletin çatısı altında güvenlik içinde yaşar ve refahlarını geliştirirler. Ancak Hobbes'e göre, devlet kurulduktan sonra da bu seferde devletlerarası çatışmaların ortaya çıkacağı bir durum söz konusu olmaktadır (Aydın, 2004: s.45).

Uluslararası İlişkiler'de realizmin ilk çağdaş değerlendirmesini ise Edward Hallett Carr sunmuştur. Edward Hallett Carr, kaleme aldığı Yirmi Yıl Krizi (1919-1939) adlı kitabında liberalizme büyük eleştiriler getirdi. Carr, liberal yaklaşımı ütopya olarak nitelendirmiş ve liberalleri de gerçek olmayan bu ütopyayı hayata geçirmekle suçlamıştır (Keyik ve Erol, 2019: s.16-17). Carr'a göre, liberaller hem uluslar arası sistemin yapısını hem de bu yapının altında yatan güç olgusunu kavrayamamışlardır. Bu nedenle İkinci Dünya Savaşı'nın gelişimini kestirememişlerdir (Aydın, 2004: s.34-35). Carr, uluslararası sistemdeki güç dağılımındaki eşitsizlikler analiz edilmeden devletlerarasındaki çatışmaların ve savaşların anlaşılmayacağını belirtmiştir. Ulusal çıkarların zaman içinde değişebileceğini belirten Carr, bunun da statükoyu değiştirebileceğini ifade etmiştir. Etki alanlarını genişletmek isteyen devletlerin güçlerini artıracığını bununda çatışmaları beraberinde getireceğini ifade etmiştir (Ateş,2011).

İkinci Dünya Savaş ile birlikte yükselişe geçen realizm, Hans J. Morgenthau'nun 1948'de yayınlanan Uluslararası Politika kitabıyla kuramsal temele kavuşmuştur (Şöhret, 2012: s.295). Dış politikayı bilinebilir gerçeklere bağlayan Morgenthau, dünya üzerindeki sorunların nedenlerini de insanın doğasına bağlamıştır. Morgenthau'ya göre uluslararası politika devletlerarasındaki güç mücadelesine dayanmaktadır ve durumda kaçınılmazdır. Carr gibi Morgenthau'da

ulusal çıkarların değişebileceğini belirtmiş ve karar alıcıların rasyonel olduğunu ifade etmiştir. Kalıcı bir barışın mümkün olamayacağını belirten Morgenthau, devletlerarasındaki güç dengesinin sistemin devamlılığı için önemli olabileceğini belirtmiştir (Ateş,2011). Morgenthau realizmi altı ilke üzerinden tanımlamıştır. Bunlar;

- a) Devletlerarasındaki ilişkiler, insan doğasını açıklayan nesnel yasalarla açıklanmaktadır. İnsanlar arasındaki kaos durumu uluslararası sistemdeki anarşiyle örtüşmektedir.
- b) Realizme rehberlik eden kavramlar, güç ve çikardır.
- c) Realizm ahlaki ilkeleri dışlamaz. Ancak bu ilkeleri olduğu gibi devlet davranışlarına uygulamaz. Devleti yönetenlerin temel amacı devletin ve milletin temel bekasını korumaktır.
- d) Bir ulusun sahip olduğu değerler evrensel değerler üzerinden açıklanamaz. Bir ulusun çıkarları rasyonel fayda maliyeti baz aldığı için evrensel değerlerle uyumlu olması gerekmez.
- e) Uluslararası ilişkiler bağımsız bir disiplindir. Analiz birimi ulus devlet, inceleme araçları ise güç cinsinden ifade edilen çıkar kavramıdır
- f) Ulusal çıkar, sabit değildir ve tarihsel süreç içerisinde uluslararası sistemin baskısına ve koşullarına bağlı olarak değişmektedir (Kavsıracı, 2020: s.120).

Margenthau'nun realizminde, ekonomik faktörler ve hükümet dışı kuruluşlar yer almamaktadır. Devlet, uluslararası politikada temel aktördür. Klasik realizmin ekonomiyi göz ardı etmesi 1970'de neorealizmi klasik realizme bir eleştiri olarak ortaya çıkarmıştır. Neorealizmin öncüsü olan Kenneth Waltz, uluslararası ilişkiler disiplinine ekonomi ve antropolojiyi de dahil etmiştir. Waltz, sistemdeki değişimlerin artık salt realist teoriye göre açıklanmayacağını ifade etmiştir. Waltz'a göre uluslararası sistem ayrı ve birleşik birimlerden oluşan bir yapıdır. Bu kapsamda bu yapılar ayrı ayrı tanımlanarak anlaşılabilirler. Waltz, devletlerden yola çıkarak uluslararası sistemi tanımlamıştır. Waltz'a göre insan doğasındaki kötülük değil, sistemin anarşik yapısı devletleri güç artırmaya itmektedir (Ateş,2011).

Bu çalışmanın konusu olan 2002-2011 Türkiye-İsrail ilişkileri realist teorinin ne sürdüğü g ve çıkar kavramları etrafında şekillendiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda bu çalışma, ilgili dönemdeki iki ülke ilişkilerini ele alırken realist teorinin temel varsayımlarına yaslanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KURULUŞ İLANINDAN SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNE TÜRKİYE-İSRAİL İLİŞKİLERİ

2.1. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞ SÜRECİ

1. yüzyılda Roma'nın Filistin'i işgal etmesiyle Avrupa'ya kaçan Yahudiler, bir gün tekrardan kutsal topraklara dönebileceklerini düşündüler. Bu düşünce uzun yüzyıllar boyunca Yahudilerin zihninde yaşadı. Fakat Yahudileri harekete geçirecek bir etki güç yaratmadı. Düşüncenin Yahudilerde bir ideolojiye dönüşmesi ancak Avrupa'daki devrimlerin gerçekleşmesiyle mümkün olmuştur. Yahudiler, Avrupa'daki devrimler öncesinde gittikleri her ülkede dışlanmaktaydılar ve çeşitli baskılara maruz kalmaktaydılar. Yahudilerin maruz kaldıkları baskılar ve zulümler Avrupa'daki devrimlerle birleşince daha önce dağınık ve örgütsüz bir şekilde yaşayan Yahudileri örgütlenmeye itti. 19. yüzyılda ortaya çıkan örgütlenmede liberal devrimlerin büyük bir etkisi oldu (Cleveland, 2008: s.266-267).

Yahudiler, ortaya çıkan gelişmeler neticesinde buldukları yerde örgütlenmeye başladılar. Fakat aralarında yaşadıkları koordine eksiklerinden dolayı örgütlenmelerini pek ileriye taşıyamadılar. Theodor Herzl'in sahneye çıkmasıyla birlikte, durum değişmeye başladı. Theodor Herzl hukuk mezun olmakla birlikte, Avusturya'nın önemli bir gazetesinde de muhabirlik yapmaktaydı. Theodor Herzl, Avrupa'da kendilerine karşı gelişen anti-semitik hareketlerin yasalarla önlenemeyeceğini görmüştü. Herzl'in düşüncelerine göre, Yahudi düşmanlığı hiçbir zaman geçmeyecekti ve yasalarla da bu önlenemeyecekti. Bu durumda yapılacak tek bir şey vardı, o da Yahudilere ait bir devlet kurmaktı (Arı, 2012: s.245-246).

Theodor Herzl'in öncülük ettiği Siyonist hareket, 1897'de ve 1904 yılında olmak üzere iki kongre gerçekleştirdi. Bu kongrelerde Siyonist hareket, Filistin'e dönüp bir devlet kurma konusunda karar kıldı. Bu kararın alınması Yahudiler için bir

dönüm noktası oldu. Yahudiler, bundan sonra sadece Filistin için mücadele edeceklerdi (Ataöv, 1970: s.29-31).

Siyonist hareketin devlet kurmak istediği Filistin Bölgesi, Osmanlı'nın toprağıydı. Bu durumda Osmanlı'dan izin alınması meselesini ortaya çıkartmaktaydı. Siyonist hareketin lideri Theodor Herzl, izni alabilmek için Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulundu. Abdülhamid'le görüşen Theodor Herzl, Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenmesine karşılık Filistin'in kendilerine verilmesini istemiştir. Fakat Abdühamid, Herzl'in bu teklifini reddetmiştir (Şenel, 2014: s.161-162).

1908 yılına gelindiğinde ise Osmanlı'da meşrutiyet ilan edilmiş ve Jön Türkler, Filistin'e göçü serbest kılmaya başlamıştır (Umar, 2002: s.427). Fakat kısa bir süre sonra 31 Mart vakasının patlak vermesi, İttihat Terakki kadrolarına geri adım attırıştır. Siyonist liderler bu süreçte Osmanlı'dan istediklerini tam elde edemediyse de diplomatik girişimlerini devam ettirdiler. Siyonist liderlerin dünyada yürüttükleri diplomatik çabalar, kısa süre sonra İngiltere'de karşılık bulmaya başladı. Bu girişimin İngiltere'de karşılık bulmasının temel nedeni, İngiltere'nin Orta Doğu'da gözüne kestirdiği çıkarlar oldu (Arı, 2012: s.248-250).

Orta Doğu'da belli çıkarlara sahip olan İngiltere ve Fransa bu bölgeye girmek istemekteydiler. Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması İngiltere ve Fransa'ya aradıkları bu fırsatı verdi. Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda Yahudiler içinde önemli bir fırsat olarak belirmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman-Osmanlı İttifakı karşısında yer alan İngiltere ve Fransa, Arapların birçoğunu bağımsızlık sözüyle Osmanlı'ya karşı harekete geçirdiler ve bundan başarılı da oldular. Daha sonrasında ise 1916'da Sykes-Picot Anlaşması'nı imzalayarak Orta Doğu'yu manda idareleri altında böldüler. İmzalanan Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa, Lübnan ve Suriye'yi alırken, İngiltere'de Ürdün ve Irak'ı almaktaydı. Kudüs ise uluslararası yönetimin denetimine bırakılmaktaydı. Kudüs'ün uluslararası denetime bırakılması, Yahudilerin aleyhine olsa da Arapların denetiminden çıkartılması Yahudiler için daha önemli olmaktadır (Yaşar vd, 2010: s. 52).

Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulacak düzende İngiltere, Filistin bölgesini denetim altına almak için yoğun bir çaba sarf etti (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.635). 2 Kasım 1917'e gelindiğinde İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour, kendi kaleme aldığı ve daha sonra Balfour Deklarasyonu adını alacak mektubu, İngiltere'deki Siyonist Teşkilatları Federasyonu'nun Başkanı İngiliz Yahudisi Baron Lionel Walter Rotschild'a gönderdi (Yetüt, 2009: s.28-29). Balfour, Lionel Walter Rotschild'a gönderdiği mektupta İngiltere hükümetinin Filistin'in Yahudiler tarafından yurt edinilmesini uygun bulduğunu ve bu amacın gerçekleştirilmesi içinde İngiltere'nin elinden geleni yapacağını da belirtmekteydi (Arı, 2012: s.252). İngiltere ve Fransa her ne kadar 1916 yılında yaptıkları anlaşmayla Orta Doğu'yu böldülerse de Sovyetler Birliği'nin bu gizli anlaşmayı dünya kamuoyuna ilan etmesiyle bunu hayata geçiremediler. Bu noktada 1920 San Remo Konferansı, İngiltere ve Fransa'ya Orta Doğu'yu tekrardan paylaşma fırsatı sundu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.635-636).

San Remo Konferansı'yla toplanan taraflar, Sykes-Picot Anlaşması'nı değiştirerek Orta Doğu'yu tekrardan paylaştılar. Fransa bu anlaşmayla Suriye ve Lübnan'ı alırken, İngiltere'de Irak, Ürdün ve Filistin'i aldı. Filistin, İngiltere'nin himayesine girdiği andan itibaren bölgeye giderek hızlanan bir Yahudi göçü oldu ve bu da Araplar ve Yahudiler arasında çatışmaların yaşanmasına neden oldu. Bölgedeki çatışmaların giderek artması üzerine İngiltere harekete geçmek zorunda kaldı. İngiltere, 3 Haziran 1922'de Dünya Siyonist Örgütü'ne bir açıklama göndererek, Balfour Deklarasyonu'nun bölgede bir Yahudi devleti kurmayı amaçlamadığını ve aynı zamanda İngiltere'nin Filistin'de Yahudilerle yönetimi paylaşmayı amaçlamadığını da bildirdi. İngiltere'nin bu açıklamaları bölgede herhangi bir şeyi değiştirmedeği gibi giderek gücünü kaybetmesine de yol açtı. İki savaş arası dönemde bölge, Yahudilerin devlet kurma girişimlerine ve Araplarında bunu engelleme girişimlerine sahne oldu. Aynı zamanda İngiltere'nin bu çatışmalar karşısında çaresiz kalışını da gösterdi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.636).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması, İsrail devletinin kurulması adımlarının atıldığı bir süreci yarattı. Savaşın başlamasıyla birlikte müttefiklerin safına katılan Yahudiler bu dönem içerisinde yine İngiltere ile uyuşmazlığa düştüler. Uyuşmazlığın

nedeni, İngiltere'nin Arapları Almanlara bırakmak istememesinden kaynaklanmaktaydı. Avrupa'da Hitler'in öncülüğünde Yahudilere sistematik soykırım uygulanırken, Filistin'e olan Yahudi göçü de giderek artmaktaydı. İngiltere, Arapları kaybetmemek için elinden geldiğince Filistin'e olan Yahudi göçünü engellemeye çalışmaktaydı. İngiltere'nin bu çabaları, Yahudiler nezdinde İngiltere'ye olan nefreti arttırmaktaydı (Yaşar vd, 2010: s.56).

1942 yılına gelindiğinde ise New York'ta Siyonist Konferansı toplandı ve bu konferansta David Ben Gurion'un sınırsız göç ve Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması düşünceleri desteklendi (Yaşar vd, 2010: s.56). Bu konferanstan sonra ABD, uluslararası Siyonist faaliyetlerin merkezi haline geldi. Amerikalı ve Filistinli Siyonistler, ABD seçmeni ve politikacılarını kapsayan yoğun bir propaganda kampanyasına giriştiler. ABD'de 1945'te başkanlığa gelen Harry Truman, 1948 seçimine kadar Filistin'e sınırsız Yahudi göçünü ve Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması düşüncesini destekledi (Cleveland, 2008: s.289-290). Savaş bittikten sonra ise Yahudiler bağımsızlık için İngiltere nezdinde girişimlerde bulundu. Bir sonuç alınamayınca da Haganah yer örgütü, İngiltere'ye karşı silâhlı mücadeleye girişti. ABD ve İngiltere, Haganah'ı silâhsızlandırmak isteseler de bunda başarılı olamadılar (Yaşar vd, 2010: s.56).

İngiltere ve ABD yaptıkları tüm girişimlere rağmen sorunu çözemeyince İngiltere, 2 Nisan 1947 yılında meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşıdı. İngiltere'nin meseleyi Birleşmiş Milletler'e taşımasındaki amacı bunca yıl kendisini yormuş sorundan bir an önce kurtulmak istemesinden kaynaklanmaktaydı. BM Genel Kurulu bunun üzerine 15 Mayıs 1947 yılında "Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komisyonu" adlı özel bir çalışma grubunun kurulmasına karar verdi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005 s.637). BM Filistin Komisyonu, 16 Haziran-24 Temmuz tarihleri arasında Filistin'de incelemeler yaptı. İncelemeler tamamlandıktan sonra Komisyon ağustos ayında soruna dair raporunu yayınladı. Rapor, oy birliğiyle Filistin'in bağımsızlığını istemekteydi. Fakat bağımsızlığın nasıl olacağı konusunda Komisyon ikiye ayrıldı. Çoğunluğun teklifine göre Filistin, Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmeliydi ve taksim planından sonra iki bağımsız devlet kurulmalıydı. Kudüs şehri ise milletlerarası statüye kavuşturulmalıydı. Azınlık teklifini savunanlar ise Filistin'de

federal bir devletin kurulması gerektiğini dile getirmekteydiler. Kasım 1947 yılında bu her iki teklif BM Genel Kurulu'nda tartışıldı ve Genel Kurul, 27 Kasım 1947 yılında çoğunluğun teklifini kabul ederek Filistin'in taksimine karar verdi. Araplar bu karara itiraz ederken, Yahudiler ise bu teklifi kabul ettiler. BM, kararını verdikten sonra İngiltere bir açıklama yaparak 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'deki tüm kuvvetlerini çekeceğini belirtti. Nisan ayından itibaren İngiltere kuvvetlerini çekmeye başladı. İngiltere'nin ilânından sonra, 14 Mayıs'ta David Ben Gurion liderliğinde toplanan Yahudi Milli Konseyi, 14 Mayıs 1948 yılında İsrail devletinin kuruluşunu ilân etti (Armaoğlu, 2004: s.588-590). İsrail devletinin kuruluşu, Orta Doğu'da yeni bir sürecin başlangıcı oldu. İleriki bölümlerde de anlatılacağı gibi kuruluş ilanı ile birlikte, bölge uzun yıllar boyunca çatışma sarmalının içine sürüklenecektir. Araplar, taksim planını kabul etmemelerine rağmen, plan kabul edilmiş ve İsrail devleti kurulmuştur.

2.2. İSRAİL DEVLETİ'NİN KURULUŞ İLANININ BÖLGEYE ETKİSİ

İsrail devletinin kuruluşunun yapı taşlarından birini oluşturan taksim planının kabulü, bölgede çatışmaların tekrardan başlamasına neden oldu. Yahudi örgütleri, BM'nin kendilerine ayırdığı toprak parçalarını ele geçirmek için saldırıya geçtiler (Kemiksiz, 2018: s.133). Yahudi güçlerinin saldırıları neticesinde 400.000 Filistinli, bölgelerinden kaçmak zorunda kaldı. Bununla yetinmeyen Yahudi güçleri, saldırılarının şiddetini gittikçe arttırdılar ve Kudüs yakınlarında gerçekleştirdikleri saldırı sonucunda, 250 Filistinli hayatını kaybetti. Filistinlerin maruz kaldıkları bu katliam, Arap toplumlarında infial yarattı. Filistinlerin içinde buldukları güç koşullar destek almalarını zorunlu kılmaktaydı. Bu desteği de Arap devletleri verdiler. Yeni bağımsızlığını kazanan Arap devletleri, Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulmasına karşıydılar. Yahudi devletinin kurulmasını engellemek içinde Filistin meselesini sahiplendiler (Cleveland, 2008: s.295).

Bu doğrultuda, İsrail'in 1948'de kuruluşunu ilan etmesinin hemen ardından beş Arap devleti (Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak), İsrail'e savaş ilan etti. Arap devletlerinin savaş esnasında yaşadıkları askeri zafiyetler ve koordinasyon eksikliği, İsrail'in savaşta üstünlük kurmasına yol açtı. Bu durumun ortaya çıkmasında Batılı

devletlerin ve Sovyetler Birliği'nin, İsrail'e destek vermesinin büyük bir payı oldu (Yaşar vd, 2010: s.41). Savaşın ilk aylarında *Haganah ve ona bağlı birimler 30.000, Arap orduları ise 21.500 kişiydi. Ben Gurion liderliğindeki İsrail güçleri, bağımsız bir devletin varlığı için, varlık-yokluk düşüncesiyle savaştılar. BM'nin haziran ayında ateşkes ilan etmesi sürecine kadar İsrail güçleri, Kudüs hariç diğer tüm bölgelerde Arap devletlerinin saldırılarını püskürttü. Savaş sırasında Arap devletleri Doğu Kudüs'ü alırken, Batı Kudüs'te İsrail'in elinde kaldı. BM'nin ateşkes ilan etmesiyle savaş kısa bir süreliğine durduruldu. Fakat ilan edilen ateşkesin ömrü çok uzun sürmedi ve çatışmalar yeniden başladı. Çatışmaların yeniden başlamasıyla İsrail devleti askeri gücünü iki katına çıkardı ve elde ettiği askeri teknolojilerle Araplara karşı büyük bir üstünlük sağladı. İkinci ateşkes ilan edilene kadar İsrail'in zaferi kesinleşmişti. Ateşkestten sonra savaşan her bir Arap devleti ayrı ayrı İsrail'le ateşkes anlaşması imzaladılar. Arap devletlerinin İsrail'le yaptıkları anlaşmalar barış anlaşması değildi (Cleveland, 2008: s.297). Savaşın sonuçlarına bakıldığında; taraflar arasında çizilen ateşkes sınırları İsrail'e taksim planından daha çok toprak bırakılmasına yol açtı. İsrail, yapılan anlaşmalar sonucunda Filistin topraklarının dörde üçünü ele geçirdi. Taksim kararına göre, milletlerarası statüye sahip olacak Kudüs'ün Batı kısmı İsrail'in eline geçti (Armaoğlu, 2004: s.591). Öte yandan bu savaşla Batı Şeria Ürdün'e, Gazze Şeridi de Mısır'ın eline geçti (Yaşar vd, 2010: s.41-57).

Araplar ve İsrail arasında yaşanan 1948 Savaşı, Orta Doğu bölgesinin yapısını derinden dönüştürdü. Bu savaş neticesinde Filistin'de yaşayan yüz binlerce Arap, yurdunu terk etmek zorunda kaldı. Bu hadise, mülteciler meselesini doğurdu ve uzun yıllar boyunca uluslararası sistemin gündemini meşgul etti. Öte yandan Orta Doğu'nun en güçlü askeri ülkesi olarak bilinen Mısır'ın, savaşta en büyük yenilgiyi alması ülkede tepkilerin büyümesine yol açtı. Tepkilerin giderek artması neticesinde 1952'de Kral Faruk'a darbe yapıldı ve Mısır monarşisine son verildi. Beş Arap devletinin küçük bir devlet karşısında ağır bir yenilgi alması, diğer Arap ülkelerinde

*İbranice "savunma" anlamına gelen Haganah, 1921'de Filistin'deki Yahudiler tarafından kurulmuş bir yer altı örgütüdür. Temel hedefi Filistin'deki Yahudilerin canlarını ve mallarını korumaktı. Filistin'deki Yahudi göçünün artması gerektiğinde silaha eylemlerine başvurduğu gibi, Filistinlilerin topraklarını bırakması için terör eylemlerini de düzenlemiştir. Haganah, 1948'den sonra da İsrail ordusunun iskeletini oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Hagana Terör Örgütü ve İsrailin Kuruluşu*. <https://docplayer.biz.tr/127512785-Hagana-terror-orgutu-ve-israil-in-kurulusu.html>

de tepkilere neden oldu. Bölge halkı, devlet ve iktidar yapılarını çürümüşlükle nitelendirmekteydi. İktidardaki liderlere yönelen tepkiler milliyetçiliğin gelişmesine yol açtı. Esasında milliyetçilik Mısır'da iktidara gelen Nasır'ın eseri idi. Nasır, milliyetçiliği ileriki süreçlerde Orta Doğu devletlerini tek çatı altında birleştirmek için kullanacaktı. Arap devletlerindeki kaos durumu, *Baas partilerini ülkelerde iktidara taşıdı. Son olarak da savaşın yenilgisini kabul etmeyen Arap devletleri, 1967 ve 1973 savaşlarıyla tekrardan İsrail'le karşı karşıya geleceklerdi (Armaoğlu, 2004: s.591-592).

2.3. İSRAİL'İN KURULUŞ İLANINA GİDEN SÜREÇTE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

Türkiye, İsrail'in kuruluş ilânına giden süreci en başlarda endişe ile karşıladı (Kaya, 2019: s.1054). Endişenin nedeni, şüphesiz İkinci Dünya Savaşı sonrası yaşanan gelişmeler oldu. Sovyetler Birliği'nin İkinci Dünya Savaşı'nda süper güç olarak çıkması ve Türkiye'yi savaş sırasında yaşanan hadislerden dolayı tehdit etmesi, Türkiye'de tedirginlik yaratmaktaydı. Öte yandan *Yahudi Ajansı'nın yaptığı faaliyetler Türkiye tarafından izlenilmekle beraber, kuşkuda uyandırmaktaydı. Türkiye, kurulacak bir Yahudi devletinin Sovyetler Birliği'nin ajandası olacağı endişesini taşımaktaydı (Özcan, 2005: s.12-13).

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde Türkiye, savaştan sonra Sovyetler Birliği tehditleri karşısında kendisinin tecrit edilmiş bir şekilde gördü. Türkiye, Batıdan aradığı desteği bulamayınca Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yoluna gitti. Ülkedeki iktidara göre, Orta Doğu ülkeleriyle kurulacak ve geliştirilecek olan ilişkiler, Türkiye'yi içinde bulunduğu tecrit ortamından kurtaracaktı. Belirlediği bu

* Yeniden doğuş ve diriliş anlamına gelen Baas Partisi, 1943 yılında Sünni Arap kökenli Salah al-Bitar ve Rum-Ortodoks kökenli Mişel Eflak tarafından Şam'da kurulmuştur. Birlik, sosyalizm ve özgürlük sloganıyla yola çıkan Baas Partisi'nin amacı; sosyalizmi gerçekleştirmek suretiyle Arap dünyasını yabancı boyunduruğundan kurtarmak ve bağlantısızlık politikası çerçevesinde tek bir Arap ulusu yaratmaktır. 1963 yılında ilk kez Irak ve Suriye'de iktidara geleceklerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Galip Çağ ve Sami Eker, *Orta Doğu'da Baas Rejimleri-Suriye ve Irak*, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 2(2) s.57-72

* Yahudi Ajansı, 1929'da Dünya Siyonist Örgütü tarafından Filistin'de kuruldu. Bir konsey, idari komite ve yürütme kurulundan oluşan Yahudi Ajansı, devlet öncesi dönemde merkezi otorite olarak çalıştı. Öte yandan göçmenleri topluma entegre çalışmalarını da yönetti. Bu konuda bkz. Ufuk Ulutaş vd, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA, 2012: s.21

politikayla hareket eden Türkiye, Filistin sorununda kısa bir süre Araplardan yana bir tutum takındı. 1947 yılında taksim plânı oylamaya sunulduğunda Türkiye, diğer 13 devletle hareket ederek çoğunluk planına ret oyu verdi. Türkiye ve Araplar, Filistin’de bir federatif devlet kurulmasını sağlayacak azınlık raporunu savunmaktaydılar (Çelik, 2018: s. 479).

Türkiye bu tutumunu İsrail’in kuruluş ilânına kadar sürdürdü. İsrail, kuruluşunu ilân ettikten sonra Türkiye tutumu giderek değiştirmeye başladı. Bunun nedeni, ABD’nin İsrail’e duyduğu yakınlık oldu. Diğer yandan Türkiye, 1947’den itibaren ABD’den yardımlarda almaya başlamıştı (T. Yılmaz, 2010: s.10). Arap-İsrail savaşı devam ettiği bir sırada Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, 12 Aralık 1948’de ABD, Fransa ve Türkiye temsilcilerinden oluşan bir Filistin Uzlaştırma Komisyonu’nun kurulmasına karar verdi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.639). Kurulan bu komisyona Türkiye’nin üye yapılması plânlı bir karar doğrultusunda gerçekleştirildi. Sebebi de Türkiye’nin Müslüman bir ülke olmasıydı. BM, Türkiye’yi komisyona dâhil ederek hem sorunu dengeleyebileceğini hem de Araplardan gelecek tepkiyi azaltabileceğini düşünmekteydi. Fakat işler BM’nin plânladığı gibi gitmedi. Çünkü Araplar komisyonun kurulmasına karşıydılar (Şenel, 2014: s.165).

Türkiye’nin, komisyonun kurulması için oy vermesi ve komisyon kurulduktan sonrada üye olması, Araplar yanlısı politikayı terk ettiğini gösteren ilk somut gösterge oldu (T. Yılmaz, 2010: s.10). Aşağıda da anlatılacağı gibi Türkiye’nin kısa bir süre sürdürdüğü Orta Doğu’ya yakınlaşma siyaseti, uluslararası sistemdeki gelişmelere paralel olarak değişmeye başladı. Dünyanın içine girdiği Soğuk Savaş dönemi, Türkiye’ye tercihini Batıdan yana kullanma fırsatı sundu. Tercihin Batıdan yana kullanılması, İsrail’in tanınmasını da gerekli kılmaktaydı. Türkiye’de çıkarları doğrultusunda İsrail’i tanıma yoluna gidecektir.

2.4. TÜRKİYE’NİN İSRAİL’İ TANIMASI

İsrail, kuruluşunu ilân ettikten sonra Türkiye ile İsrail arasında 30 Haziran 1948’de bir posta anlaşması imzalandı. Posta anlaşmasının imzalanması sonrasında

İsrail, Türkiye tarafından tanınmak için harekete geçti. İsrail Dışişleri Bakanlığı, Türkiye nezdinde birkaç girişimde bulunduysa da bir sonuç alamadı. Türkiye, İsrail'i hemen tanımak istemiyor ve bekle-gör politikasını izlemekteydi (Özmen, 2006: s.279-281). Aslında bu politikanın izlemesinde o sırada İsrail'in, Arap devletleriyle savaşmasının önemli bir etkisi oldu. Türkiye, savaşın sonucuna göre hareket etmeyi düşünmekteydi. Çünkü başta ABD olmak üzere birçok devlet, İsrail'i desteklemekteydi. Öte yandan Araplarında kazanma ihtimali vardı ve Türkiye Arapların kazanacağını düşünmekteydi. Bu doğrultuda, Türkiye kendisini yanlışa düşürecek tarafa oynamaktan ziyade, savaşta tercihini tarafsız olmaktan yana kullandı (Karaman, 2019: s.25). Tarafsızlık tutumunu belli bir süre daha devam ettiren Türkiye, posta anlaşmasının ortaya çıkmasıyla birlikte, Arap devletleriyle karşı karşıya geldi. Arap devletleri, Türkiye'yi İsrail'le yaptığı anlaşmadan ötürü protesto ettiler. Türkiye ise Arap devletlerinin bu protestoları karşısında anlaşmanın sadece insani niyetlerle yapıldığını ve İsrail'de, 10.000 Türk vatandaşının yaşadığını belirtmekle yetindi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.640).

Arap-İsrail savaşının yapılan ateşkeslerle sonlandırılması ardından Türkiye, İsrail'i tanıyacağına dair ilk sinyalleri vermeye başladı. En nihayetinde verilen bu sinyalin arkasında o sırada Filistin Uzlaştırma Komisyonu'nda görev yapan ve İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı olan Hüseyin Cahit Yalçın vardı. Hüseyin Cahit Yalçın, anti-komünist bir kişiliğe sahipti ve İsrail'in Sovyetler Birliği ile ilişki içerisinde olduğu iddialarından rahatsızlık duymaktaydı. Öte yandan çalışmalarını sürdürdüğü bir sırada İsrail Başbakanı David Ben Gurion'la görüşen Yalçın, iddiaların aksine İsrail'in Batı yanlısı bir çizgide olduğunu görecekti ve İsrail'in tanınması gerektiği yönünde tavsiyede bulunacaktı (Kan, 2019: s.179). Ardından Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türkiye'nin Komisyon'daki görevini tarafsız bir şekilde yerine getirmesi için İsrail'e karşı politika değişikliğine gidilmesi gerektiğini belirtecekti. Sadak'ın bu yönde bir görüş bildirmesinde İsrail'in 1949 tarihine kadar 30 devlet tarafından tanınmasının büyük bir etkisi oldu. Sadak'ın bu bildirimleri sonrasında Türkiye, o güne kadar izlediği İsrail politikasını terk ederek, 28 Mart 1949 yılında İsrail'i tanıyan ilk Müslüman ülke oldu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.641). Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararı alması, Müslüman camiasında büyük bir şok etkisi yarattı. Özellikle Arap devletleri Türkiye'nin attığı adımı, kendilerine karşı yapılmış

bir ihanet girişimi olarak nitelendirdiler ve Türkiye'yi günlerce protesto edip Türk mallarını boykot ettiler (Karaman, 2019: s.25).

Türkiye'yi İsrail'i tanımaya iten nedenlere bakıldığında yukarıda anlatılanların dışında, birkaç etkenin daha etkili olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, 1949 yılında ABD'nin Sovyet tehdidine karşı NATO'yu kurma çalışmalarına başlaması ve Türkiye'nin de NATO'ya üye olma arzusu içinde olmasıdır (Aktar ve Özel, 1999: s.134-137). İkincisi, İsrail'de 1949 yılında yapılan seçimlerde Komünist Parti'nin çok az oy almasıdır. Türkiye, İsrail'i Sovyetler Birliği'nin bölgedeki uzantısı olarak görmekteydi. Bu nedenle de İsrail ilk kurulduğunda bunun Sovyetler Birliği'nin bir adımı olarak gördü ve büyük bir endişeye kapıldı. Bu bağlamda, Komünist partinin düşük seviyede bir oy alması, Türkiye'yi son derece rahatlattı (Özmen, 2006: s.282-285). Üçüncüsü, Türkiye'deki seçkin elitin Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinden uzak durmasını istemesiydi. Bu kesim, Arapların Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı'ya ihanet ettiğini bu yüzden kendilerine yardım edilmemesi gerektiğini ifade etmekteydiler (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.640-641). Dördüncüsü ise Türkiye'nin, Soğuk Savaş yıllarının başında ABD'den Truman Doktrini kapsamında yardım alması ve bu yardımlardan giderek daha çok almak istemesi oldu (Aymalı, 2019: s.16). Sonuçta da tüm bu etkenlerin varlığı Türkiye'nin İsrail'i tanımasını sağladı.

2.5. TANINMA SONRASINDA İLK İŞ BİRLİĞİ GİRİŞİMLERİ

İsmet İnönü, 1 Kasım 1949'da Meclis'te yaptığı konuşmada İsrail'in bölgede barışın unsuru olduğunu ve bu unsurunda ilişkilerin geliştirilmesine fırsat sunacağını belirtmekteydi. İsmet İnönü'nün bu açıklamaları, Türkiye'nin İsrail'e karşı değişen tutumunu net bir şekilde göstermekteydi (Demirkollu, 2016: s.60). İsmet İnönü'nün yaptığı bu açıklamalardan birkaç ay sonra Türkiye'nin, İsrail nezdinde ki ilk diplomatik temsili, Seyfullah Esin'in 7 Ocak 1950'de İsrail Cumhurbaşkanı Hayim Weisman'a güven mektubunu sunmasıyla başladı. Türkiye'nin attığı bu ilk adım üzerine İsrail'de aynı tarihte güven mektubunu Eliahu Sasson üzerinden Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye sunarak, Türkiye'deki ilk diplomatik elçiliğini açtı (Kan, 2019: s.179-180).

Tarihler 14 Mayıs 1950'yi gösterdiğinde Türkiye seçimlere gitti. Seçimlerin kazananı, 1946 yılında kurulan Demokrat Parti oldu. Demokrat Parti kadroları, iktidara geldikten sonra Türkiye'nin kısa süre önce izlediği Batı yanlısı politikaları daha ileri bir seviyeye taşıyarak devam ettirdiler. Menderes ve ekibi, Batı yanlısı politikalar izlemenin Türkiye'nin çıkarına olacağını düşünmekteydiler. İsrail'le kurulacak ilişkileri de bu bağlamda değerlendirdiler. İsrail'in hem ABD'nin dostu olması hem de büyük bir Yahudi lobisinin ABD'de yaşıyor olması, Demokrat Parti için önemliydi. İsrail'le kurulacak olan iyi ilişkiler hem ABD'nin askeri desteğini sağlayacaktı hem de kredilerin verilmesinin yolunu açacaktı. Bu düşüncelerle hareket eden Demokrat Parti, bu nedenle İsrail'le olan ilişkilere büyük bir önem verdi. Türkiye'deki bu yaklaşımın bir benzerini İsrail kanadında da görmek mümkündü. İsrail'de, Türkiye'yi bölgede önemli bir ülke olarak görmekteydi. Türkiye'nin bölgedeki tek demokratik Müslüman ülke olması İsrail için önemliydi. İsrail kanadına göre, Türkiye ile kurulacak önemli ilişkiler İsrail'i Batı ülkeleriyle daha yakınlaştıracaktı. Aynı zamanda Türkiye'nin İsrail tarafında yer alması durumunda Araplarla yaşanan sorunlar daha kolayca çözülebilecekti (Topçu, 2018: s.169-170).

1950'li yılların başında siyasî alanlarla yürütülen girişimler bunlarken, asıl önemli gelişmeler ticaret alanında yaşanmaktaydı. Daha öncede Türkiye ile İsrail ticaret yapmaktaydılar. Fakat bu ticaret resmîyete dökülmediği için sınırlıydı. Meselâ 1949 yılında Türkiye, İsrail'e 21 milyon lira değerinde mal satarken, İsrail'de, Türkiye'ye 135.000 lira mal satmıştı. İlişkilerin ilerletilmeye çalışıldığı 1950 yılına gelindiğinde ise bu oran ciddi derecede artmıştır. Türkiye bu dönemde İsrail'e 2,5 milyon lira değerinde mal satarken, İsrail'den de 20.000 lira değerinde mal almıştır. Ticaret hacminin giderek artması iki ülkeyi daha yakın iş birliğine itti. Bu doğrultuda hareket eden taraflar, 1950 yılında Ankara'da "modüsvivendi" ile Ticaret ve Ödeme Anlaşmasını imzaladılar. Türkiye ile İsrail arasında imzalanan anlaşma bir yıl süreyle geçerli olacaktı. Taraflar arasında imzalan anlaşmanın bitmesine iki ay kala birinin çekilmek istemesi durumunda anlaşma son bulacaktı. Aksi durumda ise anlaşma bir yıllık sürelerle kendiliğinden yenilenecekti. İmzalanan anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra iki ülke arasındaki ticaret hacmi giderek büyüdü. 1950'li yıllardan sonra Türkiye, özellikle başta pamuk olmak üzere, kuru meyve, sığır eti ve daha birçok gıdayla İsrail'in ihtiyacını karşıladı (Topçu, 2018: s.170-171).

Ticaret anlaşmasının imzalanmasının hemen ardından Türkiye ile İsrail 1951 yılında havacılık alanında yeni bir anlaşma imzaladılar. Yine iki ülke, 1950-53 yılları arasında başta gazeteciler olmak üzere birçok düzeyde karşılıklı ziyaretler gerçekleştirdiler. 1953 yılında Çanakkale’de meydana gelen deprem sonrasında İsrail, depremzedelere yardım ederek Türkiye’ye elini uzattı. 1954 yılına gelindiğinde ise İsrail donanması İstanbul’a geldi (Almog ve Sever, 2017: 610). Genel olarak Türkiye İsrail ilişkileri 1950’li yılların başında karşılıklı yeni iş birliği alanlarının inşa edilmesi ve karşılıklı yardımlar düzeyinde gelişmiştir. İlişkilerin bu yıllarda iyi olduğunu söyleyebiliriz. İleriki sayfalarda anlatılacağı gibi iki ülke arasındaki iyi ilişkiler, 1950’li yılların ortalarına doğru değişmeye başlayacaktır. Soğuk Savaş’ın bu dönemlerde yarattığı derin etkiler iki ülke ilişkilerini bazı alanlarda teste tabi tutacaktır.

2.6. SOĞUK SAVAŞ GELİŞMELERİNİN İKİLİ İLİŞKİLERE ETKİSİ

İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesi sonrasında uluslararası sistem ABD ve SSCB liderliğinde iki kutba bölündü. Soğuk Savaş olarak nitelendirilen iki kutuplu sistemin yaratılmasında Sovyetler Birliği’nin yürüttüğü ideolojik eylemlerinin büyük bir payı oldu. Bilindiği gibi ABD ve SSCB İkinci Dünya Savaşı’nda iki süper güç olarak sahneye çıkmışlardı. Sovyetler Birliği, komünist ideolojinin temsilcisiyken, ABD’de liberal demokrasinin temsilcisiydi. Savaştan büyük bir güç olarak çıkan Sovyetler Birliği, sahip olduğu gücünü fırsata çevirerek komünist ideolojiyi devrimler halinde dünyanın her yerine yaymak istemekteydi. Öte yandan savaştan bir diğer süper güç olarak çıkan ABD ise liberal değerlere dayalı yeni bir sistemin kurulmasını istemekteydi. Sovyetler Birliği, amaçlarını gerçekleştirmek için rejim ihracatına girişirken, ABD ise liberal değerlerin yerleşmesini sağlayacak uluslararası kurumları oluşturma işine girişmekteydi (Kantarıcı, 2012: s.52-54).

Taraflardan arasında kaynaklanan ideolojik farklılıklar, birçok bölgenin mücadele alanına dönüşmesine neden oldu. Başta Avrupa olmak üzere, Orta Doğu, Uzak Doğu ve Asya’da taraflar karşı karşıya geldiler. Sovyetler Birliği savaş yıllarında Almanlardan kurtarmak için askerlerini soktuğu (Çekoslovakya, Polonya,

Macaristan, Romanya Bulgaristan) gibi ülkelerde, savaş sonrasında komünist rejimleri iktidara getirmek için faaliyetler yürüttü. Diğer yandan Türkiye ve İran üzerinde de baskı kurmaktaydı. Özellikle Türkiye'den Boğazları, Kars ve Ardahan'ı istemekteydi. Sovyetler Birliği, Yunanistan iç savaşı hariç, mücadele yürüttüğü çoğu bölgede kazanımlar elde etti (Kantarıcı, 2012: s.54). Sovyetler Birliği'nin yürütmüş olduğu mücadeleler ABD yöneticilerinde endişeye neden oldu. İş birliği imkânlarının ortadan kalktığından anlaşılmasından sonra ABD, 1947 yılında Truman Doktrinini ilân etti. Başkanın adıyla ortaya koyulan doktrin, Sovyetler Birliği tehdidi altından bulunan ülkelere yardım yapılmasını amaçlamaktaydı. Yardım yapılması istenilen ülkeler, Türkiye ve Yunanistan'dı. Bu doğrultuda da Türkiye ve Yunanistan'a ekonomik ve askeri destek verildi. Türkiye ve Yunanistan'a destek sağlandıktan sonra sıra Avrupa'ya geldi ve 1948 yılında Marshall Plânı yürürlüğe sokularak Avrupa'ya destek verildi. Yapılan yardımlardan sonra geriye tek bir şey kalmaktaydı. O da yardım yapılan ülkeleri askeri bir örgütün şemsiyesi altında toplamaktı. Bu doğrultuda 1949 yılına gelindiğinde ABD, Kuzey Atlantik Örgütü olan NATO'yu kurarak bu amacını gerçekleştirdi. NATO, Sovyetler Birliği'ne karşı caydırıcı güç olacaktı (Kantarıcı, 2012: s.55).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve SSCB arasında bu hâdiseler yaşanırken, Türkiye ise ABD'den aldığı destekle, Batı ile olan ilişkilerini daha da geliştirmeye başlamıştı. 1947 yılında ABD'den sağlanan ilk destekle başlayan süreç, 1949 yılında İsrail'in tanınmasıyla devam etmiştir (H. Yılmaz, 2016: s.208). 1949 yılına gelindiğinde ise Türkiye'yi tekrardan yeterli desteği alamayacağı endişesi sarmış ve Batı politikalarının devamı olarak gördüğü NATO'ya, 1949 yılında başvuru yapmıştır. NATO'ya ilk başvuruyu o dönemde iktidarda bulunan CHP yönetimi yapmıştır (İnsel, 2017: s.62). Fakat Türkiye'nin yaptığı ilk başvuru en başta İngiltere olmak üzere çoğu üyenin itirazıyla karşılaşınca ret edilmiştir. İngiltere'nin üyeliğe karşı çıkmasının nedeni, Orta Doğu'da kuracağı savunma paktına Türkiye'yi dâhil etmek istemesiydi. İngiltere, Mısır ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu bir Orta Doğu Komutanlığı savunma merkezini kurmak istemekteydi (H. Yılmaz, 2016: s.209).

Demokrat Parti döneminde NATO'ya üyelik süreci tekrardan devam ettirilmiş fakat bir netice alınamayınca muhalefetin tüm itirazlarına rağmen, Kore'ye asker gönderilmiştir. Kore'ye asker gönderilmesi, ABD'nin gözünde Türkiye'nin stratejik önemini arttırmıştır. 1950'nin sonbahar ayına gelindiğinde ise Türkiye, NATO'nun Akdeniz savunma plânlarına katılmak için çağrılmıştır. Savunma paktına çağrılan Türkiye'nin NATO'ya üyeliği yeniden söz konusu olmamıştır. İngiltere, hala bölgesel bir paktı kurabileceğini ve Türkiye'yi de dâhil edebileceğini düşünmekteydi. Öte yandan, daha öncesinde kurulacak bölgesel paktlara hep karşı çıkan ABD ise Kore savaşından sonra Sovyetler Birliği'nin bölgesel paktlar yardımıyla durdurulabileceğini fark etmiş ve İngiltere'nin Orta Doğu'da oluşturmak istediği *Orta Doğu Komutanlığı projesine destek vermeye başlamıştır. ABD'nin İngiltere'ye desteğinden sonra Türkiye, İngiltere'nin onayını almadan NATO'ya katılamayacağını anlamış ve 1951 yılında Dışişleri Bakanı aracılığıyla Orta Doğu'nun savunulması konusunda görüşmelere açık olduğunu İngiltere'ye bildirmiştir. Fakat Orta Doğu Komutanlığı'na katılmayı da NATO'ya alınma şartına bağlamıştır. 1952 yılına gelindiğinde ise Türkiye NATO'ya üye olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2005: s.618).

Türkiye, İngiltere'nin teklifini kabul ettikten sonra Orta Doğu Komutanlığının bir an önce kurulmasını istemiştir. Fakat oluşturulmak istenen Orta Doğu Komutanlığı'na Mısır'ın katılmak istememesi paktın işlevini yitirmesine neden olmuştur. Mısır, stratejik bir konumda bulunmakla birlikte, Süveyş Kanalı'na da sahipti. İngiltere hem Süveyş Kanalı'nı hem de Mısır'daki askeri üslerini kaybetmek istememekteydi. Oluşturulmak istenen savunma paktına Türkiye'nin de dâhil edilmek istenmesinin nedeni, başta Mısır olmak üzere bölge ülkelerinden gelebilecek tepkilerin azaltmak istenmesiydi. Fakat İngiltere ve ABD'nin yaptıkları bu strateji, yanlış bir tercihte bulunmalarına neden oldu. Çünkü Türkiye, 1949 yılında İsrail'i tanıdıktan sonra Araplarla olan ilişkisi bozulmuştu. Türkiye, Fransa ve ABD 1951

* Orta Doğu Komutanlığı, Soğuk Savaş gelişmelerinin bir parçası olmakla birlikte, bölgeden ve özellikle Süveyş Kanalı'ndan çıkmak istemeyen İngiltere'nin oluşturmak istediği projedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Mısır, ülkesinde bulunan İngiliz kuvvetlerinin çekilmesini istemiş, İngiltere'de bölgedeki stratejik noktalardan çekilmeyi tehlikeli bulmuştur. Türkiye'nin de Orta Doğu Komutanlığı'na dahil edilmek istenmesinin nedeni, Mısır'da Batı emperyalizmi izlenimi uyandırmamak olmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Belleten, Türk Tarih Kurumu Fahir Armaoğlu (Amerikan belgeleri ile) Ortadoğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955). Yıl 1995 Sayı 224, Sayfa 189-236.

yılında Mısır'ı pakta davet ettiler. Mısır ise ülkesinde yabancı devletlerin güçlerini istemediğini belirterek pakta katılmayı ret etti. Türkiye, Mısır'ın verdiği ret kararını tepkiyle karşıladığı gibi Batılı devletlere Orta Doğu bölgesinde iş birliği yapabilecekleri tek ülke olduğunu da göstermeye çalıştı. İngiltere ise yaşanan hâdiseden sonra Orta Doğu'daki gücünü giderek kaybetmeye başladı ve bu da ABD'ye Orta Doğu'da giderek alan açmaya başladı (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2005: s.619-620).

2.6.1. Bağdat Paktı'nın Kurulması ve İsrail'in Tepkisi

1953 yılında Dwight D. Eisenhower'ın iktidara gelmesiyle ABD, Orta Doğu bölgesindeki politikalarını tekrardan gözden geçirme fırsatı buldu. Eisenhower yönetimi, Orta Doğu'da Batı ile dost savunma paktlarının oluşturulmasının bölgeye SSCB'nin girmesine engel olacağını düşünüyordu. Ancak bu konuda Arap ülkeleri istekli değildi. Yeni yönetim bunun nedenlerini araştırmaya koyulduğunda ise birkaç sonuçla karşılaştı. Bu sonuçlardan birincisi, Arap devletleri, asıl tehdidi SSCB'den çok İsrail'den algılamaktaydılar. İkincisi, Mısır, Arap devletleri için önemliydi ve bu nedenle kazanılması gerekmekteydi. Üçüncüsü, yeni bağımsızlığını kazanan Arap devletlerinin temel hedefleri, ekonomik kalkınmayı sağlamaktı. Dördüncüsü ise bağımsızlığını yeni kazanan Arap devletleri hassastı. Bu nedenle kendilerine karşı Fransa ve İngiltere'yi hatırlatacak eylemlerden kaçınılmalıydı. Bu sonuçların tespitine varıldıktan sonra yeni Orta Doğu politikasının oluşturulması için ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, 1953 yılında Orta Doğu gezisine çıktı. John Foster Dulles, başta Mısır olmak üzere Türkiye, Suriye, İsrail, Irak, S. Arabistan, İran vb. ülkelere ziyaretler gerçekleştirdi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2005: s.620). ABD Dışişleri Bakanının ziyaret listesinde Türkiye bulunmadıysa da bu süreçte ABD'nin her politikasını koşulsuz destekleyen Adnan Menderes, John Foster Dulles'ı ülkeye davet edecektir. Daha sonra ülkesine dönen Dulles, Ulusal Güvenlik Konseyi'nde 1 Temmuz 1953'te yaptığı konuşmada, kuzey kuşağı projesini ortaya atacaktır. Bu doğrultuda 1955 yılında Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere'nin üye olduğu Bağdat Paktı kuruldu (Yeşilbursa, 2011: s.88-89).

Bağdat Paktı'nın kuruluş sürecinde İsrail herhangi bir tepki göstermeden bu oluşumu yakından izledi. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan sert tepki verirken, İsrail sessizliğini korumaya devam etti. Fakat üç hâdisenin ortaya çıkmasıyla İsrail'in bu sessizliği bozuldu (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.644). Bunlardan birincisi, 12 Ocak 1955 tarihli Irak ve Türkiye ortak bildirisinin 4. maddesinde, yapılacak antlaşma Birleşmiş Milletler'in 51. maddesine dayandırılmaktaydı. 51. maddeye dayandırılan anlaşma, bölge içinde veya dışında taraflara karşı yönelebilecek bir saldırıda ortak hareket etmeyi zorunlu kılmaktaydı. İkincisi, Bağdat Paktı'nın 5. maddesinde yer alan paktın sadece Arap birliği ve taraf devletlere açık olduğu ibaresiydi. 5. madde, Irak tarafından İsrail'in pakta katılmaması için konulmuştu (T. Şahin, 2016: s.21-22). Üçüncüsü ise Irak'tan dönerken Suriye'ye uğrayan Adnan Menderes'in, ziyaret sırasında Suriye devlet başkanına Türkiye'nin herhangi bir İsrail saldırısı karşısında, Arapları destekleyeceğini söylemesiydi. Adnan Menderes'in bu açıklaması, İsrail'i daha da tedirgin ettiği gibi sert bir şekilde paktın kurulmasına karşı çıkmasına da neden oldu. İsrail, ABD nezdinde paktın iptal edilmesi için girişimde bulundu ve Türkiye'den de endişelerinin giderilmesini istedi. Bunu üzerine ABD ve İngiltere, Türkiye'den İsrail'in endişelerini gidermelerini istediler. Nitekim yapılan telkinler doğrultusunda İngiltere büyükelçisiyle görüşen Menderes, Türkiye'nin İsrail'e olan yaklaşımında bir değişiklik olmadığını belirtti (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.644-645).

Adnan Menderes'in söylemlerinden tatmin olmayan İsrail, Mart 1955 yılında Türkiye'ye bir nota verdi. İsrail, verdiği notada Türkiye'nin İsrail'e yönelik politikasında bir değişiklik olup olmadığını net bir şekilde açıklığa kavuşturulmasını istedi. Türkiye ise İsrail'in bu notasına karşılık verdiği cevabî notada, politikalarında herhangi bir değişiklik olmadığını söylemekle yetindi. İsrail, sürekli Bağdat Paktı'nın kendisine karşı kurulduğunu dile getirmekteydi. Bu düşüncenin İsrail tarafından kabul görmesinde şüphesiz ki Türkiye'nin ortaya koymuş olduğu politikaların büyük bir etkisi bulunmaktaydı. Türkiye, Arap devletlerini kaybetmeme pahasına İsrail'i karşısına alabilmekteydi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.654). Ayrıca, Arapların eleştirilerini minimize etmek içinde 1955 yılında İsrail'le olan tüm diplomatik temaslarını en alt düzeye indirdi (Kolat, 2006: s.23). Türkiye'nin attığı bu adım sonrasında, İsrail bakanları Türkiye'den görüşme talep ettiyseler de herhangi bir

netice alamadılar. Bağdat Paktı meselesi nedeniyle ilişkilerde başlayan soğukluk bir yıl sonra Süveyş Krizi'nin patlak vermesiyle devam edecektir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.645).

2.6.2. Süveyş Krizinin Gelişimi ve İki Ülke İlişkilerine Etkisi

1956 yılında patlak veren Süveyş Krizi hâdisesi, NATO ve Bağdat Paktı üyesi olması nedeniyle Türkiye'yi yakından ilgilendirdi (T. Yılmaz, 2010: s.11-12). Batıdan istediği silah desteğini alamayan Nasır, Asvan Barajı'nın yapımı içinde Dünya Bankası'ndan kredi isteyip ABD engeline takılınca, 23 Temmuz 1956 yılında Süveyş Kanalı'nı millileştirdi (Cleveland, 2008: s.344-345). Millileştirme kararından sonra İngiltere ve Fransa, Nasır'a çok büyük tepki gösterdiler. Öte yandan sorunu çözmek içinde birkaç konferansta gerçekleştirdiler. Fakat bir netice alamadıkları gibi Nasır'a da geri adım attıramadılar. Diplomasi yoluyla sorunu çözemeyeceklerini anlayan İngiltere ve Fransa, İsrail'i de yanlarına alarak sorunu güç yoluyla çözmeye yoluna gittiler. İngiltere, Fransa ve İsrail arasında yapılan anlaşmaya göre, İsrail Mısır'a saldırarak, İngiltere ve Fransa'da olaya müdahale edeceklerdi. Böylece kanalın denetimi tekrardan sağlanacaktı (Yaşar vd, 2010: s.42). İngiltere, Fransa ve İsrail yaptıkları gizli anlaşma doğrultusunda harekete geçtiler ve 29 Ekim 1956 yılında İsrail Mısır'a saldırdı (Kan, 2019: s.183).

Türkiye Süveyş Krizi meselesinde oldukça farklı bir tutum takındı. Türkiye, savaş esnasında İngiltere ve Fransa'nın eyleminin uluslararası hukuka aykırı olduğunu belirtip bu iki devleti daha yumuşak eleştirirken, Nasır'ın, Mısır'ını daha sert eleştirdi. Adnan Menderes Hükümeti, Nasır yüzünden ortaya çıkan sorunun, Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'nin işine yarayacağını belirtmekteydi (Fırat ve Kürkçüoğlu, 2005: s.629).

Türkiye'nin, kriz sürecinde İsrail'e olan yaklaşımı da farklı oldu. Kriz süreci için diplomatik çabalar sürerken İsrail, Türkiye ile temasa geçip askeri alanda destek istedi. Türkiye ise İsrail'in silahlanmasına destek verilmesinin Orta Doğu'daki gerginliği daha da artıracığını belirterek İsrail'i uyarmaya çalıştı (Baş, 2019: s.102). Daha sonra İngiltere dışındaki dört Bağdat Paktı üyesi, sorunun çözümü için

Tahran'da bir araya geldiklerinde Türkiye daha somut sinyaller vermeye başladı. Türkiye, Tahran toplantısında alınan kararları ve İsrail'i kınayan taslağı imzalayarak İsrail'e karşı politikasında değişiklik olduğunu gösterdi. Diğer yandan İsrail'deki büyükelçisini çekme kararını da ciddî bir şekilde değerlendirmeye başladı. Bu adımın atılmasındaki neden, hem Bağdat Paktı üyesi olan ve hem de Türkiye ile müttefik olan Irak'a yöneltilen eleştirilerin önünü kesmekti (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.646).

Tahran toplantısı sürerken Türk kamuoyunda, İsrail'e, İngiltere'ye ve Fransa'ya yönelik çok büyük tepki oluşmuştu. Öte yandan Arap kamuoyunda da Türkiye'ye büyük bir tepki oluşmaktaydı. Türkiye, tepkilerin giderek büyümesi üzerine 26 Kasım 1956 yılında İsrail'de bulunan elçisi, Şevkati İstinyeli'yi geri çekti. Türkiye, attığı bu adımla Mısır'ın kendisine yönelttiği eleştirilerin önünü keseceğini düşünmekteydi. Fakat Mısır tarafından Türkiye aleyhine yapılan eleştirilerden hiçbir azalma olmadı. Bundan sonraki süreçte eleştirilerin giderek artacağını anlayan Türkiye, İsrail'le olan ilişkilerini koparmadı. Ancak garip bir durum ortaya çıktı. Türkiye, İsrail'deki elçiliğini maslahatgüzarlık seviyesine indirirken, İsrail ise herhangi bir şey yapmadı. İsrail'in bu tavrından oldukça rahatsız olan Türkiye, İsrail'e elçisini çekmesi için yoğun baskılar uyguladı. Neticede, İsrail 19 Aralık 1956 yılında büyükelçisini geri çekti. Yaşanan bu hâdiseden sonra Türkiye ile İsrail arasındaki diplomatik ilişkiler, 1980 yılına kadar maslahatgüzar seviyesinde ilerledi. 1980 yılında İsrail'in, Kudüs'ü ebedi başkent ilân etmesiyle de beraber, Türkiye temsilciliğini ikinci kâtip düzeyine çekecektir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005 s. 646).

2.6.3. Çevresel Pakt'ın Kurulması, İlişkilerin Onarılmasında Ara Bir Durak

Süveyş bunalımından sonra Orta Doğu bölgesinde yaşanan yeni hadiseler, İsrail'i yeni girişimlere itti ve bunun sonucunda iki ülke ilişkilerinde yeni bir gelişme sağlandı (Özaslan, 2013: s.12). 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbe ve darbeden sonra Irak'ın Bağdat Paktı'ndan çekilmesi, yine aynı tarihlerde Mısır ve Suriye'nin birleşme yönünde karar alıp Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni (BAC) kurmaları, diğer yandan Nasır'ın etkisiyle bölgede milliyetçiliğin giderek artması ve bu milliyetçiliğin

Ürdün ve Lübnan'daki iktidarları hedef almaya başlaması, Türkiye ve İsrail'i yeniden yakınlaştırmaya başladı (Kan, 2019: s.184).

İsrail Başbakanı Ben Gurion, yaşanan tüm bu hâdiseleri İsrail'in güvenliğine bir tehdit olarak görmekteydi (Özaslan, 2013: s.12). Ben Gurion, İsrail'in algıladığı tehdidi bertaraf etmek için Arap olmayan ülkelerle bir pakt kurma yoluna gitti. Kuracağı pakta da Çevresel Pakt adını verdi. Paktın üyeleri ise Türkiye, İran Etiyopya ve İsrail olacaktır. Paktın üyesi olacak ülkeler, Arap devletlerinin çevresinde yer alan ve Arap olmayan devletlerdi. Ben Gurion, daha sonra paktın oluşturulması için İran, Türkiye ve Etiyopya'ya diplomatlarını gönderdi. Diplomatların yaptığı ziyaretler neticesinde İsrail ile Türkiye, Avrupa ve ABD'nin çeşitli şehirlerinde bir araya geldiler. 28 Ağustos 1958 yılına gelindiğinde ise Ben Gurion gizlice Türkiye'ye gelerek Adnan Menderes'le görüştü. Görüşme son derece gizli bir ortamda gerçekleştirildi (Kan, 2019: s.184).

Türkiye ve İsrail gerçekleştirdikleri görüşmelerden sonra ilk kez 15 Ekim 1958 yılında, askeri delegasyonlar öncülüğünde bir araya gelerek yapacakları iş birliği üzerine çalışmaya başladılar (Özcan, 2005: s.22). Yapılan görüşmelerde siyasi, ekonomik ve askeri konulara dair maddeler yer alsa da asıl amaç, istihbarat alanında düzenli bilgi alışverişine gidebilmektir. Bu bağlamda, taraflar istihbarat konusunu gizlice ele almış ve karara bağlanmıştır. Verilen karar neticesinde “istihbarat ve iç politikaya yönelik koordinasyon” konusunda anlaşma sağlanmıştır. İran'ı da içine alan iş birliği görüşmelerinden sonra CIA (Center For Intelligence Agency-Merkezi Haber Alma Teşkilatı), “İsrail, Gizli Servisler ve Dış İstihbarat” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Rapor, MOSSAD, MAH ve İran gizli istihbaratı SAVAK arasında yapılan anlaşmayı değerlendirmiştir. CIA, yapılan anlaşma sayesinde İsrail'in, Sovyetler Birliği'ni Türkiye'den rahatça izleyebileceğini ve buna karşılıklı Suriye ve diğer Arap ülkelerinde meydana gelecek olaylarda Türkiye'yi bilgilendireceğini belirtmiştir. Rapordaki bir diğer ifadeye göre ise söz konusu yapılan anlaşma kapsamında İsrail, Türk istihbaratçılarına eğitim, haber alma, istihbarata karşı koyma alanlarında teknik destek verecekti (T. Şahin, 2016: s.31-32). Türkiye, İran ve İsrail istihbaratı arasında kurulan ve “Trident” (üç uçlu gladyatör mızrağı) adını alan ağ, üç ülke istihbarat başkanlarının yılda iki kez toplanmalarını ve bu toplantılarda elde

ettikleri istihbarat bilgilerini birbirleriyle paylaşmalarını kararlaştırmaktaydı. Anlaşmanın temel altyapısını, üç ÷lkedeki Sovyet ajanlarının faaliyetleri oluşturmaktaydı. T÷rkiye'nin İsrail istihbaratı MOSSAD'la yaptığı anlaşmanın en önemli hususu, İran'a verilecek istihbaratın aynısının T÷rkiye'ye de verilecek olmasıydı (Tavlaş, 1999: s.80-81).

Çevresel Pakt'ın sonuçlarına bakıldığında Süveyş Krizi öncesi ve sonrasında bozulan iki ÷lkenin ilişkileri bu paktla tekrardan düzelmeye başlamıştır. Irak'ta gerçekleşen darbe, T÷rkiye'nin Suriye ile yaşadığı kriz, Sovyetler Birliği'nin bölgede izlemiş olduğu politikalar, Mısır'ın durumu gibi gelişmeler T÷rkiye'nin bu pakta katılmasını sağlamıştır (İnsel, 2017: s.79). Çevresel Pakt'ı son derece gizli bir ittifak girişimi olmuştur. Taraflar bu pakta dayanarak birçok konuda birbirlerine karşı bilgi-a-lişverişinde bulunmuşlardır (M. şahin, 2012: s.140-141). İsrail'le askeri alanda başlayan iş birliği ve iyi ilişkiler sekiz yıl boyunca sürecektir. 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde T÷rkiye'nin yaşayacağı hadiseler, tekrardan politikasını değiştirmesine yol açaacaktır. Bu yıllarda tekrardan Arap devletleriyle yakınlışmaya başlayan T÷rkiye, İsrail'le yürüttüğu ilişkilerin bu politikayla çelişmesi nedeniyle, 1966 yılında İsrail'le yaptığı askeri iş birliğini donduracaktır (Özcan, 2005: s.22).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1960-2002 DÖNEMİNDE TÜRKİYE İSRAİL İLİŞKİLERİ

3.1. SAVAŞLARIN GÖLGESİNDE İKİLİ İLİŞKİLER

1960 yılına girildiğinde Türkiye’de ordu yönetime el koymuş ve Demokrat Partiyi devirmiştir. Demokrat Parti döneminde Batı yanlısı politikalar izleyen Türkiye, darbe sonrasında bu politikaları terk etmeye başladı. Politika değişikliğine gidilmesinde yaşanan gelişmelerin büyük bir payı oldu (Sekulow, 2016: s.5-7). Bu gelişmelerden birincisi, 1962’de yaşanan füze krizi hadisesi olurken, ikincisi de giderek Türkiye’nin milli davası haline gelen Kıbrıs sorunu oldu (Hale, 2003: s.153).

1962 Küba Füze Krizi, Soğuk Savaş gelişmelerinin bir parçasıydı. ABD, Sovyet tehdidine karşı Türkiye topraklarına Jüpiter füzelerini yerleştirmişti. 1962 yılında olayın krize dönüşmesi ve sonrasında yapılan pazarlıkların iki blok arasında yumuşamayı ortaya çıkarması, füzelerin sökülmesini gerekli kıldı. Füze sökülmelerinin Türkiye’nin iradesi dışında gerçekleşmesi ilk kırılmayı yarattı. ABD’nin bu adımı, Türkiye tarafında Sovyetler Birliği’ne karşı savunmasız bırakıldığı şeklinde algılandı. Öte yandan Türkiye bu hadiseyle Batının kendi çıkarları doğrultusunda kendisini feda edebileceğini de gördü (Gürpınar, 2008: s.5).

Türkiye’nin politikasını değiştirmesine neden olan Kıbrıs sorunu da ikinci önemli gelişmeden biri oldu. Kıbrıs sorunu, 1959 yılında itibaren giderek büyüyen bir hal almaya başlamış ve Türkiye’de giderek soruna daha çok müdahil olmaya başlamıştır. 1963 yılında Kıbrıs’ta Rumların adayı tamamen ele geçirmek için başlattığı saldırılar, sorunun giderek derinleşmesine neden oldu. Soruna bir çözüm bulunamamasının ardından harekete geçen Türkiye, 1959 yılında taraf olduğu garantör anlaşmasını da kullanarak adaya müdahale etmek istedi. Fakat müdahale için ABD nezdinde görüşmeler yürüttüğü sırada beklemediği hadiselerle karşılaştı. ABD Başkanı Lindon Johson’un Başbakan İsmet İnönü’ye gönderdiği 5 Haziran

1964 tarihli mektup, Türkiye’de şok etkisi yarattı. Johnson, mektubunda Türkiye’ye verilen silahların adaya müdahalede kullanamayacağını belirtmekteydi. Bunun yanı sıra, herhangi bir Sovyet tehdidi karşısında Türkiye’ye yardım etmeyeceklerini belirtmekteydi. Türkiye, gönderilen mektuptan ötürü büyük bir hayal kırıklığı yaşadı (Armaoğlu, 2004: s.937-942). Başta ABD olmak üzere, Batılı devletler Kıbrıs meselesinde Yunanistan’ı desteklemekteydiler. Türkiye’nin birinci müdahalesinden sonra 1965 yılında BM’de Kıbrıs sorunu oylamaya sunulmuş, oylama da 47 devlet kabul, 54 devlette çekimser oy kullanmıştır. Oylama, Kıbrıs’ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini istemekteydi. Diğer yandan herhangi bir devletin adaya müdahale etmesini de ret etmekteydi. Bu karar, Türkiye’nin eylemlerine karşı atılmış bir adımdı (Sırım, 2019: s.360).

Batılı devletlerin Türkiye’yi desteklemekteki başarısızlığı, Türk kamuoyunda tepkilere neden olmaktadır. Ortaya çıkan tepkiler Türkiye’nin ittifak ilişkilerine yönelmekteydi. Türkiye, daha 1963 yılından itibaren destek almak adına Arap devletleri nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Fakat Araplar bu sıralarda Başpiskopos Makarios’u destekledikleri gibi Nasır’da Kıbrıslı Rumlara silah desteği vermektedir. Türkiye, aradığı desteği ne Batı’da ne de Doğu’da bulabilmekteydi. Özellikle 1965 yılında BM’de yapılan Kıbrıs oylaması, Türkiye’ye dünyanın diğer yarısından tecrit edildiğini net bir şekilde gösterdi (Karpat, 2012: s.212).

1965 yılına gelindiğinde ise Türkiye’de seçimler yapılmış ve Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi iktidara gelmiştir. Muhafazakâr tabanın desteğini alan Adalet Partisi, hükümet programını başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere, Asya ve Afrika’daki ülkelerle ilişkileri düzeltmek üzerine kurdu. Adalet Partisi’nin programı, Türkiye’nin bundan sonra çok yönlü bir politika izleyeceğini açıkça göstermekteydi. Özellikle hükümet programında Orta Doğu ülkeleri ile ilgili olan kısımda, Arap devletlerinin, meşru davalarında Türkiye’ye güvenebileceği belirtilmekteydi. Türkiye’nin “meşru davaları” söylemindeki kastı, İsrail-Filistin meselesiydi. Adalet Partisi’nin bu söylemi Arap devletlerine gösterilmiş bir açık çek olurken, İsrail’e de yöneltilen olumsuz bir mesajdı (Gürpınar, 2008: s.7).

Kıbrıs hadisesinde İsrail, Türkiye'nin aradığı desteği kendisine sağlamadı. İsrail'in bu tavrı Türkiye'de büyük bir şaşkınlık yarattı. Çünkü Türkiye Araplarla yaşadığı tüm sorunları İsrail yüzünden yaşamıştı. İsrail'i tanınması, ittifak girişimlerinde bulunması, Arap devletlerinin hışmını her seferinde Türkiye'nin üzerine çekmişti (Karpat, 2012: s.202). Yaşanan bu hadiselerden sonra Türkiye, Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlarken, İsrail'le de olabildiğince ilişkilerini düşük seviyede tutmaya çalıştı. Bunun nedeni, Orta Doğu ülkelerine yaklaşmada İsrail engelinin ortadan kaldırılmasının amaçlanmasıydı. Diğer yandan daha önce iki ülke arasında kurulan Çevresel Pakt'ta yaşanan bu gelişmelerden ötürü zayıflamış ve Türkiye'ye 1966 yılına gelindiğinde askeri ittifakı dondurmıştır (Bengio, 2009: s. 90-105).

Adalet Partisi'nin Orta Doğu ülkelerine açılma stratejisi, ilk defa Irak'ta karşılık buldu. Irak ziyareti sonrasında sırasıyla Mısır ve Sovyetler Birliği ziyaretleri izlendi. Türkiye'nin bu adımları diğer ülkeler nezdinde son derece olumlu bulundu (Gürpınar, 2008: s.7-8). Arap ülkeleriyle bu hadiseler yaşanırken, İsrail'le olan ilişkilerde giderek bozulmaya başladı. 1965'lerde itibaren ilişkilerde başlayan soğukluk yirmi yıl boyunca sürecekti fakat bu soğukluk ilişkileri koparma noktasına götürmeyecektir.

3.1.1. 1967 Savaşı ve Türkiye

1967 yılında Sovyet ve Suriye istihbaratlarının, Filistin gerillaların eylemlerinden ötürü İsrail'in büyük çaplı bir saldırı düzenleyeceğini belirtmeleri, Pan-Arap liderliğinin rolünü yükseltmek isteyen Nasır'ın ise buna Sina'ya asker göndererek ve daha sonrasında da Tiran Boğazını kapatarak cevap vermesi, yeni bir Arap-İsrail savaşının çıkmasına yol açtı (Cleveland, 2008: s.375-376). Nasır'ın, Tiran Boğazı'nı kapatması yönündeki son adımı, İsrail kanadında endişe yarattığı gibi İsrail'in yeni bir savaşı göze almasına da neden oldu. 5 Haziran 1967 sabahına girildiğinde ise İsrail, Mısır hava kuvvetlerine büyük bir saldırı düzenledi ve Mısır hava kuvvetlerini imha etti (Cleveland, 2008: s.375-376).

Türkiye, 1967 Savaşı'nda Araplardan yana bir tutum takındı (Sekulow, 2016: s.7). Türkiye, savaş öncesinde yaşanan gerginliklere istinaden, Orta Doğu'daki elçilerini ülkeye çağırarak bir toplantı düzenledi (Tüysüz, 2014: s.22). Toplantı sonrasında Mısır'a dönen Büyükelçi Semih Günver, muhataplarına Türkiye'nin Birleşik Arap Cumhuriyetini son siyasi ve stratejik kararları almaya sevk eden sebepleri takdir ettiğini ve aynı zamanda Türkiye'deki NATO üslerinin Araplara karşı kullanılmayacağını ve Suriye sınırına asker yığmayacaklarını da belirtecektir (Özcan, 2005: s.25). Savaş başladığında gerek kamuoyu gerek devlet kademesindeki yöneticiler ortak bir noktada birleşecektir. Tarafların birleştiği ortak nokta, savaşta Arapların desteklenmesiydi. Hatta savaşın başlangıcından sonuna dek toplumda kimse İsrail lehine bir görüş ileri sürmeyecektir (Gürpınar, 2008: s.12-13).

Savaş sonucunun belli olmasıyla birlikte Türkiye, Arap devletlerinden yana olan tutumunu daha da netleştirdi. Savaş sonrasında oluşan statüko protesto edildi. BM'de Arap devletleri lehine yapılan konuşmalara destek verildi. Yapılan ateşkesin ardından Orta Doğu ülkelerine yardım gönderebileceği de belirtildi. Bu doğrultuda, başta Mısır olmak üzere, Ürdün ve Suriye'ye gıda malzemeleri gönderildi. Savaş bittiğinde Araplar büyük bir hezimete uğramıştı. 10 Haziran'da ateşkesin sağlanması üzerine açıklama yapan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, savaş sonrasında ortaya çıkan statükoyu eleştirdi. Ayrıca güç yoluyla toprak kazanılmasına da karşı olduklarını belirtti (Gürpınar, 2008: s.15).

Türkiye, Arap topraklarının işgal edilmesini kınadığı gibi BM'nin 242 sayılı kararını da destekledi. 242 sayılı karar, İsrail'in ele geçirdiği topraklardan geri çekilmesini istemekteydi. Türkiye, 242 sayılı kararı desteklerken, bir yandan da İsrail'in güvenli sınırlar içerisinde yaşama hakkını da destekledi (Abadi, 1995: s.6-7). Türkiye, Arap yanlısı politikasını her ne kadar sürdürdüyse de bunu İsrail'in meşrutiyetini sorgulatacak düzeye taşımadı. Türkiye, İsrail'i 1967 Savaşı'nda işgal ettiği topraklar için kınamaktaydı (Özcan, 2005: s.27). 1969 yılına gelindiğinde ise Türkiye, Rabat'ta toplanan İslam Ülkeleri Zirvesi'ne gözlemci sıfatıyla katıldı. Türkiye, toplantıda İsrail'in Doğu Kudüs'ten çekilme kararını desteklerken, İsrail'le tüm ilişkilerin kesilmesi kararını da kesin bir şekilde reddetti. Türkiye, verdiği kararda hem İsrail'i karşısına almamayı hem de ilişkilerin tamamen koparmamayı

hedeflemektedir. 1967 Savaşı'ndan sonrada Türkiye-İsrail ilişkileri maslahatgüzar seviyesinde devam etti (Sarıslan, 2019 a: s.10-11). 1967 Savaşı ve sonrasındaki hadiselerin ilişkilerde yarattığı soğukluk, 1973 Savaşı ile birlikte devam edecektir.

3.1.2. 1973 Savaşı ve Türkiye

Nasır'ın ölmesinden sonra iktidara gelen Enver Sedat hem İsrail'in Sina'dan çekilmesini hem de bozulan Mısır ekonomisini düzeltmek istemekteydi. Mısır ekonomisinin düzeltilmesi içinde Amerika'nın ekonomik desteğine ihtiyaç vardı. ABD'den yardım almanın yolunun İsrail'den geçtiğini gören Sedat, İsrail'le barış yapmak istemiş fakat o günkü sınırlarını güvenliğinin bir parçası olarak gören İsrail, buna yanaşmamıştır. Bunun üzerine İsrail'i masaya çekmek için tek seçeneğin savaş olduğuna karar veren Sedat, diğer Arap devletlerini de yanına alarak 6 Ekim 1973 yılında, İsrail'e karşı yeni bir savaş başlattı (Kemiksiz, 2018: s.136-137).

6 Ekim 1973 yılında Mısır ve Suriye'nin sürpriz saldırıyla başlayan dördüncü Arap-İsrail savaşında, Türkiye tarafsızlığını ilan etse de 1967 Savaşı'nda olduğu gibi Arap devletlerinden yana bir tutum takındı (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.799). Türkiye, savaş sırasında İsrail'e yardım etmek isteyen ABD'ye İncirlik üssünü kullandırmazken, Mısır ve Suriye uçaklarına yakıt ikmali taşıyan Sovyet uçaklarına kendi hava sahasını açtı (Demir, 2021: s.178-179). Diğer yandan savaşın sürdüğü bir ortamda Birleşmiş Genel Kurulu'nun kabul ettiği 338 sayılı kararı da destekledi. Birleşmiş Milletler'in kabul ettiği 338 sayılı karar, kuvvet yoluyla toprak kazanılmayacağını belirtmekte ve 242 sayılı kararın derhal uygulanmasını istemekteydi. Türkiye, savaş sırasında Arap devletlerinden yana takındığı tutumunu savaş sonrasında da devam ettirdi. 1974 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) Birleşmiş Milletler Kurulu'na davet edilmesi için yapılan oylamada olumlu oy kullandı ve 1975 Ocak ayında Libya ile birlikte bir bildiri hazırlayarak Filistin Kurtuluş Örgütü'nün meşruluğunu savundu. Türkiye, aynı yıl içerisinde FKÖ'yü Filistinlilerin tek yasal temsilcisi olarak tanıdı. Öte yandan 1975'te Birleşmiş Genel Kurulu'nda alınan Siyonizmin ırkçılığın bir çeşidi olduğuna dair 3379 sayılı kararda da Arap devletleriyle birlikte hareket etti. Türkiye'nin 1973 Savaşı'nda Araplardan yana tutum takınmasında, ekonomi ve petrol faktörü son derece etkili oldu

(Sarıaslan, 2019 a: s.11). Türkiye'nin 1970 yıllarda Kıbrıs sorunu nedeniyle Batılı ülkelerle yaşadığı gerilim ve devam eden süreç, ekonomisine büyük bir zarar verdi. Bunun yanı sıra, 1974 yılında Kıbrıs'a müdahale etmesiyle de ABD'den aldığı yardımları alamamaya başladı. Petrol hadisesinde, Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü'nün (OPEC) savaşta İsrail'i destekleyen ülkelere petrol ambargosunu uygulayacağını açıklaması, Türkiye'nin Araplardan yana tutum almasını sağladı (Sarıaslan, 2019 a: s.12-13).

Türkiye'nin Arap yanlısı politikası, İsrail'le olan ilişkileri olumsuz etkiledi. Fakat bu durum ilişkileri tamamen koparma noktasına götürmedi. Özellikle 1974 yılında toplanan İkinci İslam Konferansı toplantısında, üye ülkelerin İsrail'le tüm ilişkileri kesmesi kararlaştırılırken, Türkiye bu karara çekince koydu (Eminoğlu, 2016: s.93). Savaş dışında bu dönem içerisinde ilişkileri olumsuz etkileyen bir diğer hususta, FKÖ meselesi oldu. Türkiye'nin 1975 yılında FKÖ'yü tanıması, İsrail'i rahatsız etti. Çünkü İsrail, FKÖ'yü terör örgütü olarak görmekteydi. 1976 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da toplanan İslam Konferansı Örgütü Dışişleri Bakanları toplantısında Türkiye, Ankara'da bir FKÖ bürosu kurulmasına izin vereceğini belirtti. 1979 yılına gelindiğinde FKÖ'nün lideri Yaser Arafat Türkiye'ye davet edilecek ve bu davet doğrultusunda FKÖ'nün temsilciliği açılacaktır. 1960 sonrasında Türkiye-İsrail ilişkilerinde yaşanan soğukluk, 1980'li yıllara girildiğinde de devam edecektir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2005: s.800-801).

3.2. 1980'Lİ YILLARDA İKİLİ İLİŞKİLER

1979 yılında Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve aynı yıl içerisinde İran'da gerçekleşen devrim, Türkiye'nin NATO ittifakı içerisindeki önemini arttırdı (Baran, 2015: s.62). İran Devriminin ardından ABD'nin Carter Doktrini uyarınca, Körfez ülkelerini kapsayacak bir güvenlik ağı oluşturma isteği, Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle yakınlaşmasını gerektirmekteydi. Bu doğrultuda Türkiye, 1980'li yılların ilk başında Körfez ülkeleriyle askeri ve eğitim alanında yakın ilişkiler kurdu. Öte yandan 12 Eylül 1980 darbesinin yarattığı meşruiyet sorunu ve yaşanan ekonomik krizler, Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmasını gerekli kılmaktaydı. Bu faktörlerin yanı sıra, İsrail'in bölgede

izlemiş olduğu tek taraflı politikalarda Türkiye'yi Arap ülkeleriyle yakınlaştırmaktaydı (Özcan, 2005: s.36). İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Doğu Kudüs'ü ilhak etmesi ve sonrasında da Kudüs'ü "ebedi ve değişmez" başkent ilan etmesi bu dönem içerisinde iki ülke ilişkilerinde yaşanan ilk gerilim oldu (Gündüz ve Arıkan, 2019: s.37).

İsrail'in almış olduğu kararı protesto eden Türkiye, Kudüs'ü İsrail'in toprağı olarak tanımayacağını ilan etti (Akgün vd, 2014: s.2). Daha sonrasında da kınamanın ötesine geçerek, 28 Ağustos 1980'de Kudüs başkonsolosluğunu kapattı ve 26 Kasım 1980'de de Tel-Aviv'deki diplomatik temsilciliğini ikinci kâtip düzeyine indirdi (Eminoğlu, 2016: s.93). Bu yönde bir kararın alınmasında Arap devletlerinin önemli bir etkisi oldu. Türkiye, ekonomik sıkıntılar içerisindeydi ve ekonomik desteğe ihtiyacı vardı. Suudi Arabistan'ın Türkiye'ye 250 milyon dolar kredi vermesi de bu doğrultuda bir kararın verilmesini etkiledi (Abadi, 1995: s.8).

İsrail, Türkiye'nin geri adım atması için çaba harcadıysa da bir sonuç elde edemedi (Efron, 2018: s.6). Özellikle Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in, İsrail'i bölgedeki istikrarsızlığın kaynağı olarak göstermesi, iki ülke ilişkilerini daha da gerdi. Kenan Evren'in bu söylemi sadece İsrail'i rahatsız etmekle kalmadı, ABD'yi de son derecede rahatsız etti (Gündüz ve Arıkan, 2019: s.37). Ocak 1981'de 61 Amerika Senatörü, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği'ne bir mektup göndererek, Türkiye'nin İsrail'e yönelik izlemiş olduğu politikaları gözden geçirmesini istediler. ABD senatörlerinin mektubu, Türkiye'yi son derece rahatsız etti. Yaşanan hadise üzerine Türkiye'nin Tel Aviv'deki Büyükelçiliği, Türkiye'ye gelmek isteyen İsraili sporcu kafilesine vize vermeyerek tepkisini dile getirdi (Özdemir ve Akbaş, 2020: s.57). Türkiye, kendisine yapılan eleştirilere rağmen, İsrail'e yönelik sert tutumunu devam ettirdi. İsrail'in Kudüs ve Golan tepelerindeki hak iddialarına, BM'nin almış olduğu 476 ve 497 sayılı kararlara destek vererek karşı çıktı. BM'nin 476 ve 497 sayılı kararları, İsrail'in Golan tepeleri ve Kudüs konusundaki atmış olduğu adımları uluslararası hukuka aykırı görmekte ve geçersiz kılmaktaydı (D. Şahin, 2016: s.21).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin gittikçe gerildiğini gören ABD, tekrardan devreye girerek Türkiye'ye baskı uyguladı ve Türkiye'nin İsrail'e karşı politikasını

yumuşatmasını istedi. ABD'nin baskıları sonucunda Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 14 Şubat 1982 yılında Türkiye'deki Yahudi toplumunun dini lideri Hahambaşı David Aseo görüştü. Daha sonrasında da ABD Dışişleri Bakanı Alexandre Haig, 15 Mayıs 1982 yılında Türkiye'ye ziyarette bulunarak Türkiye'nin İsrail'le olan ilişkilerini düzeltme talebini yeniledi. ABD'nin bu dönem içerisinde Türkiye'ye sağladığı askeri yardımda 100 milyon dolar indirimine gitmesi de Türkiye'ye doğrudan verilen bir mesaj oldu. ABD'nin baskıları sonucunda, Türkiye-İsrail ilişkilerinde kısmi bir yumuşama ortaya çıktı. Türkiye'nin kendisine karşı daha temkinli bir politika izlemeye başladığını gören İsrail, Türkiye'ye ASALA ile olan mücadelesinde ortak hareket etme teklifinde bulundu (T. Şahin, 2016: s.34). Bu dönemde, Türkiye'ye karşı eylemlere girişen Ermenistan'ın Kurtuluş için Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) ve Ermeni Soykırımı Adalet Komandoları (JCGA) adlı örgütlerin merkezi karargahları Lübnan'daydı (Özaslan, 2013: s.16). 6 Haziran 1982 tarihine gelindiğinde İsrail, Lübnan'a karşı saldırıya geçti. İsrail, saldırıya giriştiğinde Türkiye'ye Ermeni terör örgütlerinin kampına gireceğini belirtti ve Türkiye'den de operasyona katılmasını istedi. Diplomatlarının sürekli Ermeni terör örgütlerinin suikastlarına maruz kaldığını gören Türkiye, İsrail'in bu teklifini değerlendirmeye başladı. Yapılan değerlendirmeler sonucunda operasyona katılma fikri kabul edildi. Fakat uluslararası camiada bir skandalın ortaya çıkmaması için operasyon doğrudan değil, aracı kullanılarak icra edilecekti. Bu doğrultuda, Türkiye'den on kişi Almanya'dan Beyrut'a gönderilerek Ermeni terör örgütleri kamplarına yönelik operasyon icra edildi. Operasyondaki temel amaç, ASALA lideri Agop Agopyan'ın yakalanmasıydı. Operasyon sırasında bu amaç gerçekleştirilemediyse de aralarında JCGA'nın lideri Apo Aşçıyan'ın bulunduğu bir grup Ermeni terörist öldürüldü (Tavlaş, 1999: s.88-89).

İsrail, gerçekleştirdiği operasyonlar neticesinde son derece önemli bilgileri elde etti ve elde ettiği bilgileri CIA ile paylaştı. CIA'da İsrail'den aldığı bilgileri Türkiye ile paylaştı. Bunun yanı sıra, İsrail'in Ankara temsilcisi Alan Liel, operasyonların ardından Türkiye Dışişleri Bakanlığı'na giderek, ASALA ve Dev-Sol örgütleri hakkında hazırladığı raporları yetkililere sundu. Rapordaki en önemli husus, Türkiye'nin kardeş olarak nitelendirdiği ve Filistin gruplarının içinde yer alan Filistin Halkının Kurtuluşu Örgütü'nün (FKÖ) lideri George Habbaş'ın, terör örgütü

ASALA'ya yardım etmesiydi. Elde edilen bu bilgi, Türkiye'nin ASALA ile mücadelesinde dönüm noktasını oluşturdu. Lübnan Savaşı'nın ortaya çıkarttığı yakınlaşma, Türkiye'nin Filistin politikasını etkiledi. İsrail'in 1982 yılında Sabra ve Şatilla kamplarında yaptığı kıyımlar karşısında, Türkiye sessiz kalmayı tercih etti (Tavlaş, 1999: s. 88-89).

İstihbarat alanındaki iş birliğinin ikili ilişkilerde yarattığı yakınlaşma, Turgut Özal'ın 1983 yılında iktidara gelmesiyle devam etti (T. Şahin, 2016: s.36). Özellikle 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bağımsızlığını ilan etmesinin ardından hiçbir Arap ülkesi tarafından tanınmaması ve Bulgaristan'daki Türk azınlığının maruz kaldığı baskılar karşısında Arap ülkelerinin herhangi bir reaksiyon göstermemesi, Türkiye'yi hayal kırıklığına uğrattı. Bunun yanı sıra, FKÖ'nün Kıbrıs ve Yunanistan'la geliştirdiği ilişkiler, Türkiye'nin FKÖ'ye yönelik izlediği politikasını gözden geçirmesine neden oldu. Aynı zamanda Suriye'nin bu yıllarda su sorununu gündeme getirmesi ve Türkiye'ye gerçekleştirdiği eylemler karşısında PKK'yı desteklemesi, Türkiye'yi güvenlik alanında İsrail'e yakınlaştırdı (Gürel, 2017: s.33-34).

1985 yılından itibaren ise Türkiye'de, Avrupa Topluluğuna katılma yönünde tam üyelik başvurusunun gündeme gelmesi, Batı Avrupa'nın Türkiye üzerindeki ekonomik ve siyasi ağırlığını hissettirmeye başladı. Aynı dönemde, Türkiye-İsrail ilişkilerinde de gözle görülür bir gelişme yaşandı. Türkiye bu dönemde ABD ile olan ilişkilerde lobilerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için, Yahudi lobisini kullanmayı dış politikası haline getirdi. Turgut Özal, 27 Mart 1985'te ABD'ye on günlük bir gezi düzenledi. Bu gezi sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Yahudi lobisiyle temasa geçti. Gezi sonrasında İsrail Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yitzak Şamir, PKK'ya karşı Türkiye'ye yardım etme teklifinde bulundu. PKK'ya karşı sunulan yardım teklifi, İsrail'in Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istediğini açıkça göstermekteydi. İki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan yakınlaşma kısa bir süre sonra kesintiye uğradı. Türk Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, BM toplantısına gitmek için New York'a gittiğinde, İsrail Dışişleri Bakanı kendisinden görüşme talep etti. Vahit Halefoğlu bu teklifi kabul ettiyse de görüşme gerçekleşmedi. Bunun nedeni, görüşme öncesinde İsrail'in Tunus'taki FKÖ

merkezini bombalamasıydı. Otuz kişinin öldüğü saldırıda Vahit Halefoğlu, Türkiye'nin tepkisini sert bir şekilde dile getirdi (Tavlaş, 1999: s.91-92).

Turgut Özal, ABD'de bulunduğu dönemde Yahudi lobi liderlerinden Kenneth Bialkin ile görüştü. Bialkin, görüşmede Türkiye-İsrail ilişkilerinin canlandırılması gerektiğini ifade ederken, Turgut Özal'da, Türkiye'yi zora sokan sözde Ermeni soykırım iddialarının, Amerikan Kongresinden geçmemesi için Yahudi lobisinin çalışması gerektiğini ifade etti. Bu görüşme neticesinde ortaya çıkan olumlu hava sonrasında, Turgut Özal İsrail'i memnun edecek bir adım attı ve 1986'da Tel Aviv temsilciliğine kıdemli elçi Ekrem Günvendiren'i atadı. Atanan diplomatlar ikinci kâtip düzeyi taşısa da iki ülke ilişkilerinde hızlı bir normalleşmenin yaşandığını göstermesi açısından önemliydi (Tavlaş, 1999: s.92). Fakat 1987 yılında İsrail ve Filistinliler arasında başlayan intifa olayları ilişkileri tekrardan germeye başladı (Öztürk, 2004: s.193). Bu dönemde ikili ilişkileri gerileten bir diğer gelişmede, Türkiye'nin 1988'de kurulan Filistin devletini hızlı bir kararla tanınması oldu. İsrail, Türkiye'nin Filistin'i tanıma yönündeki kararına tepki gösterse de Türkiye, bölge haklarının ve devletlerin barış içinde bir arada yaşama hakkını olduğu konusunda görüş bildirdi (Gündüz ve Arıkan, 2019: s.38). 1980 yılları boyunca ilişkilerde yaşanan inişli çıkışlı seyirler, 1990 dönemine girildiğinde yerini canlanmaya bırakacaktır.

3.3. 1990-2002 ARASI DÖNEMDE İKİLİ İLİŞKİLER

Bu dönem içerisinde Türkiye ve İsrail'in güvenlik alanında algıladıkları tehditler, küresel ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan yeni gelişmeler, iki ülkenin siyasi ekonomik ve askeri alanlar da yakınlaşmasını sağlayacaktır. Bu yakınlaşma aynı zamanda ilişkilerin zirve noktasını oluşturacaktır.

3.3.1. İlişkilerin Gelişmesi, Gelişmeyi Ortaya Çıkartan Etkenler

Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte, Türkiye İsrail ilişkilerinde daha önce hiç olmadığı kadar bir gelişme sağlandı. Bu dönemde ilişkilerin gelişmesini sağlayan birkaç etken bulunmaktaydı. Birincisi, İsrail ve Filistinliler arasında başlatılan

müzakere süreçlerinin Orta Doğu'da barış umutlarını artırmasıydı. Türkiye, Orta Doğu bölgesinde oluşabilecek yeni konjonktür karşısında, her iki tarafla ilişkilerini geliştirip pozisyonunu güçlendirmek istemekteydi (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2010: s.568-569). İkincisi, Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında Avrupalı devletlerin Türkiye'ye silah vermekte isteksiz kalmasıydı. Avrupa devletlerinin bu tutumu, Türkiye'yi kendisine askeri teçhizat sağlayacak yeni ortaklar aramaya yöneltti (Bengio, 2009: s.127). Üçüncüsü, PKK'nın bu yıllar içerisinde Suriye, Irak ve İran tarafında desteklenmesiydi. Türkiye gibi İsrail'de bu her üç devletle benzer sorunlar yaşamaktaydı. Dördüncüsü, Türkiye'de Refah Partisi'nin yükselişiyle beraber, Orta Doğu ülkeleriyle daha yakın ilişkilerin kurulması fikrinin gündeme gelmesidir. Bu noktada, İslamcı kesimin karşısında yer alan gruplar, Türkiye'nin bu düşüncelerle yeni maceralara atılmaması için bölgede kendisine benzeyen tek ülke olan İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesini savunmaya başladılar. Türkiye'deki seküler kesime göre, Orta Doğu ülkeleriyle kurulan yakın ilişkiler, Türkiye'yi Batılılaşma hedefinden uzaklaştırmaktaydı. Yine bu kesime göre, Arap devletleri, cumhuriyet öncesi ve sonrasında çeşitli konularda Türkiye'yi yalnız bırakmışlardı. Batılılaşma düşüncesinin toplumda ağır basması İsrail'le yakınlaşmayı tetikleyecektir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2010: s.569). Beşincisi, Soğuk Savaş sonrası dönemde tek süper güç kalan ABD'nin, kurmak istediği yeni dünya düzeninde bölgede sağlam müttefiklere ihtiyaç duymasıydı. Bu noktada ABD, Türkiye ve İsrail'den ilişkileri canlandırmalarını istemekteydi (Erol, 2008: s.126). Diğer yandan Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin stratejik müttefiki olan Türkiye ve İsrail, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu pozisyonlarını kaybettiklerini düşünmekteydiler. Bu bağlamda ABD'nin kendilerinden ilişkileri canlandırmasını istemesini son derece önemli buldular (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2010: s.569).

Körfez Savaşı sonrası Arap-İsrail sorununa çözüm bulmak için toplanan 1991 Madrid Konferansı, Türkiye İsrail ilişkilerinin daha üst seviyeye taşınmasının yolunu açtı. Daha önceki dönemlerde Arap devletlerinin tepkisini çekmemek için İsrail'le olan ilişkilerinde mesafeli bir tutum takınan Türkiye, barış sürecinin sağladığı imkânla bu engelden kurtuldu. İsrail ve Arap devletleri arasında yürütülen barış çabaları, Türkiye'yi taraflar arasındaki ikilemden kurtarmaktaydı. Türkiye, artık Arap devletleriyle olan ilişkilerini tehlikeye atmadan İsrail'le yakınlaşabileceğini

düşünmekteydi. Bu bağlamda da Orta Doğu'da yürütülen barış çabalarını memnuniyetle karşıladı (Öztürk, 2004: s.251).

Barış sürecinin dünyada yarattığı olumlu havanın etkisiyle Türkiye, 19 Aralık 1991 tarihinde İsrail'le olan diplomatik ilişkilerini büyükelçilik seviyesine yükseltti (Kardaş, 2005: s.337). 1992 yılına gelindiğinde ise ikili ilişkilerdeki gelişme giderek hızlandı. 1992 yılında İsrail Devlet Başkanı Chaim Herzog, İspanya'dan kaçarak Osmanlı Devleti'ne göç eden Yahudilerin, 500. yılı vesilesiyle düzenlenen etkinliklere katılmak için İstanbul'a geldi (Oğuz, 2010). Bu ziyaretin hemen ardından dönemin Turizm Bakanı olan Abdulkadir Ateş, İsrail'i ziyaret etti. Bu ziyaret neticesinde iki ülke, turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi konusunda bir anlaşma imzaladı. 1991 Madrid Konferansı'yla başlatılan barış sürecinin 1993 Oslo Anlaşmaları'yla sonuca erdirilmesi sonrasında, dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, 14 Kasım 1993 tarihinde İsrail'e giderek Türkiye'nin barış konusundaki desteğini ilettiler (M. Yılmaz, 2010: s.55). Hikmet Çetin'in ziyaretinde, ilişkilerinin ilkelerini belirleyecek olan "Karşılıklı Anlaşım ve İş Birliğinin İlkeleri Muhtırası" imzalandı (Bilge Türk, 2016). Ertesi yıl, İsrail Devlet Başkanı Ezer Weizman ve Dışişleri Bakanı Şimon Peres Türkiye'yi ziyaret etti (Bishku, 2006: s.189). Ezer Weizman'ın ziyareti aynı zamanda ilk defa bir İsrail Cumhurbaşkanı'nın Türkiye'ye gelişini ifade etmekteydi (Uzer, 2011: s.147). 1994 yılına gelindiğinde ise Başbakan Tansu Çiller, İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirdi (Arbell, 2014: s:7). Tansu Çiller'in ziyareti de bir ilk olma özelliği taşıymaktaydı. Bu ziyarette de terör ve uyuşturucuyla mücadele edilmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Ayrıca bu görüşmede, serbest ticaret anlaşmasının imzalanması da gündeme gelecek fakat bunun için iki yıl daha beklenilmesi gerekecektir (Duman, 2020: s.22).

Karşılıklı yapılan ziyaretler, 1994'ten sonra da devam etti. 1996'da dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, İsrail'e gitti. Demirel'in ziyaretinden kısa bir süre sonra İsrail Devlet Başkanı Ezer Weizman, Türkiye'ye geldi. Bu dönemde sık sık yapılan ziyaretler, ilişkilere derinlik kazandırdı. Bunun neticesinde iki ülke, 23 Şubat 1996'da Askeri Eğitim İş Birliği ve Ağustos 1996'da da Savunma Sanayi İş Birliği Antlaşmalarını imzaladılar (Sarıaslan, 2019 b: s.1070-1071). Şüphesiz ki

ilişkilerin bu seviye gelmesinde, laik sistemi korumayı ilke edinen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin büyük bir rolü oldu (Sırım, 2019: s.366).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin hızla geliştiği 1990 yıllarının ilk dönemlerinde, Refah Partisi muhalefette bulunmaktaydı. İslami kimliği ön plana çıkartan Necmettin Erbakan ve partisi, İsrail'le olan münasebetlerden rahatsızlık duymaktaydı. Refah Partisi'nin Orta Doğu'ya yönelik politikasındaki en önemli söylemi, Siyonizm düşmanlığı idi. Bu bağlamda muhalefette buldukları süre boyunca Türkiye'nin İsrail'le yaptığı anlaşmaları eleştirdiler. Bunun yanı sıra, iktidara geldiklerinde İsrail'le yapılan tüm anlaşmaları iptal edeceklerini ifade etmekteydiler (Taşar, 1997: s.20). Fakat Doğru Yol Partisi ile kurdukları koalisyonla iktidara gelmeleri sonrasında bu anlaşmaların hiçbirini iptal edemediler. Hatta görüşmeleri daha öncesinde başlatılan 54 Fantom uçağının modernizasyonu antlaşmasını da İsrail'le imzaladılar. Şüphesiz ki bu süreçte ön plana çıkan en dikkat çekici husus, Erbakan'ın muhalefetteyken yırtıp atacağız dediği "Savunma Sanayi İş birliği" Antlaşması'nın kendi döneminde imzalanmış olmasıydı (T. Şahin, 2016: s.47-46). Refah Partisi'nin yükselişi ve İslami kimliğe dair söylemleri toplumda endişe yaratmaktaydı. Bu durum, ordunun etkin bir şekilde siyasete müdahale etmesinin yolunu açtı (Balcı, 2011: s.120). Bu dönemde ortaya çıkan endişeyi, güncelleştirilen Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi'nde de görmek mümkündü. Yayınlanan belgede İslami tehdit, birincil tehdit olarak görülmekteydi. Genel Kurmay Başkanlığı'nın 11 Haziran 1997 yılında düzenlediği İrticai Faaliyetler konulu bilgilendirme toplantısı ise doğrudan Refah-Yol iktidarına verilmiş bir uyarı mesajı oldu (Çevik, 2010: s.80). Bu bağlamda, 1990 yılında başlayarak gelişen Türkiye-İsrail ilişkilerinde, askeri yapının etkin olduğunu söyleyebiliriz (Sırım, 2019: s.366).

1997 yılı, iki ülke ilişkilerinde güvenlik ve savunmanın daha ağırlık kazandığı bir yıl oldu. 1997 yılında Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın ve ardından Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın İsrail'e gerçekleştirdikleri ziyaretler, iki ülke askeri ilişkilerinin geldiği seviyeyi göstermesi açısından önemliydi. Bu dönemde karşılıklı yapılan askeri ziyaretlere bakıldığında, Arap-İsrail sorununun ikili ilişkilerin dışına çıkartıldığını belirtmek mümkündür (Sarıaslan, 2019 a: s.21).

1997'de İsrail'de yapılan ve Genelkurmay ikinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'inde katıldığı toplantıda, bölgede tehdit unsuru olan Suriye ve İran'a karşı ortak hareket edilmesi ve ayrıca ABD'nin de katılacağı ortak tatbikatların yapılması kararlaştırıldı (Sırım, 2019: s.336). Bu doğrultuda da 1998 yılında gelindiğinde, ABD savaş gemilerinin de katılımıyla Akdeniz'de Güvenilir Denizkızı Tatbikatı gerçekleştirildi (Kolat, 2006: s.39). ABD'nin desteğiyle yapılan tatbikat, Türkiye-İsrail ilişkilerinin zirve noktası oldu. Diğer yandan bu dönemde ilişkileri kısa süreliğine geren hadiselerde yaşandı. Türkiye'nin PKK meselesi nedeniyle Suriye ile yaşadığı kriz ve kriz esnasında İsrail'in Suriye sınırındaki birliklerini azaltması, ilişkilerin soğumasına neden oldu. Fakat 1999'da gerçekleşen Marmara depreminde yardıma ilk koşan devletler arasında İsrail'inde yer alması, ilişkilerin tekrardan onarılmasını sağladı. İsrail, Marmara depremine 8 uçak ve 271 kişilik kurtarma ekibiyle katıldı. Diğer yandan Adapazarı yakınlarında 312 tane prefabrik yapı inşa etti. Başbakan Bülent Ecevit ise İsrail'in yardımları karşısında Başbakan Ehud Barak'a teşekkür etti (M. Yılmaz, 2010: s:57).

3.2. İlişkilerde Durgunluk

1990 yıllarında zirve yapan Türkiye-İsrail ilişkileri, 2000 yıllarına gelindiğinde duraksama eğilimine girdi. 1999'da Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması, Türkiye'nin Orta Doğu politikası üzerinde dönüştürücü bir etki yarattı (Tür, 2013: s.27). Özellikle 1997-2002 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten İsmail Cem'in gerek söylem gerek politikadaki aktif belirleyiciliği, Türkiye'nin komşularıyla yakın ilişkiler kurmasını sağladı (Sarıaslan, 2019 b: s.1073). İsmail Cem, ordunun üst rütbeli komutanlarının kötü komşu (İran, Suriye, Irak) söylemlerinin aksine bu ülkelerle ilişkilerin düzeltilmesi taraftarıydı (Kolat, 2006: s.47). Bu bağlamda, bölge odaklı dış politika anlayışı izlenerek bu dönemde komşu ülkelerle yakın temaslar sağlandı. Bölge ülkeleriyle ilişkiler geliştikçe, İsrail'le paylaşılan ortak tehdit algılamaları azalmaya başladı. Ortak tehdit alanlarının azalması, ilişkileri 1990 dinamiklerinden koparmaya başladı (Tür, 2013: s.28).

2000’li yılların başında, Türkiye-İsrail ilişkilerini geriletken birkaç etken bulunmaktaydı. Birincisi, Hafız Esad’ın ölmesinden sonra Oğul Beşar Esad’ın Suriye’de iktidara gelmesiydi. Suriye ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye, Beşar Esad’ın iktidara gelmesini memnuniyetle karşıladı. Beşar Esad ile birlikte gelişmeye başlayan Türkiye-Suriye ilişkileri, İsrail’i rahatsız etti. İkincisi, daha öncesinde yapılmış olan savunma ve askeri iş birliğinde ortaya çıkan gerilimdi. Türkiye, 2000 yılında 145 adetlik taarruz helikopteri ihalesi açtı. İsrail-Rus ortak şirketinin de katıldığı ihaleyi, ABD firması kazandı. İsrail, ihaleyi alabileceği konusunda emindi. Fakat ihaleyi alamayınca endişeye kapıldı. İhalenin sonucunu değiştirmek için Türkiye nezdinde diplomatik çabalar yürüttüyse de bir sonuç elde edemedi (Özaslan, 2013: s.34-35). İsrail, Türkiye’ye olan tepkisini 2000’nin son aylarında, Amerika Kongresinde ele alınan Ermeni Soykırımı iddiaları üzerinden gösterdi. Daha öncesinde Amerika meclislerinde Ermeni Soykırım iddialarını gündeme gelmesini engelleyen Yahudi lobisi, yaşanan gerilimden sonra tasarının gündeme gelme sürecinde sessiz kaldı. Yahudi lobisinin bu tutumu, Türk-Amerikan ilişkilerindeki gidişatın İsrail’e bağlı olduğunu açıkça gösterdi (Kolat, 2006: s.45-46).

Üçüncüsü, 2000 yılında tıkanan İsrail-Filistin barış görüşmelerinin sonrasında Muhalefet lideri Ariel Şaron’un, Mescid’i Aksaya gerçekleştirdiği provakatif eylemin İkinci İntifa’yı ortaya çıkarmasıydı. Eylül 2000’de başlayan İkinci İntifada, ilişkilerdeki dengeyi değiştirdi (Sırım, 2019: s.366). 6 Şubat 2001’de yapılan seçimlerde Likud Partisi’nin kazanması ve Ariel Şaron’un başbakan olması, Filistin meselesindeki sertliği arttırdı (Karaman, 2019: s.38). Ariel Şaron’un politikaları, Ehud Barak’ın politikalarına tamamen tersti. Ariel Şaron, Filistin yönetiminin barış için sunduğu tüm koşullara karşı çıkmaktaydı (T. Şahin, 2016: s.136).

İsrail’in İntifada’ya karşı kullandığı orantısız güç, Türkiye’deki Filistin sempatisine sahip tabanı rahatsız ettiği gibi devlet düzeyinde eleştirilen yapılmasını da beraberinde getirdi. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Sezer, çatışmaların giderek yoğunlaştığı Eylül 2000’de, İsrail’i orantısız güç kullanmakla suçladı. Öte yandan Türkiye, ABD’nin tüm baskılarına rağmen 20 Ekim 2000 tarihinde BM’nin, İsrail’in eylemlerini kınadığı ve olayların soruşturulması için kurmak istediği mekanizma tasarısına olumlu oy verdi (Balcı, 2011: s.127).

Türkiye, çatışmaların sürdüğü bir dönemde tekrardan barış sürecine dönülmesi adına girişimler başlattı. Bu doğrultuda da “Ankara Yaklaşımı” diye nitelendirilen bir eylem planı tasarladı. Eylem planının amacı, bölgesel ve küresel düzeydeki örgütlerin devreye girmesini sağlayarak işgal altındaki topraklarda savaşı durdurmaktı (Özcan, 2010: s.40). 2001 yılına gelindiğinde ise İsrail Başbakanı Ariel Şaron, Türkiye’ye ziyarette bulundu. Ariel Şaron’un ziyareti, çatışmaların devam ettiği bir ortamda gerçekleşti (Çevik, 2010: s.90). Başbakan Bülent Ecevit, Ariel Şaron’la yaptığı görüşmede, barış umutlarının kaybedilmesinin Türkiye-İsrail ilişkilerine zarar verebileceğini belirttiyse de İsrail’e geri adım attıramadı. Yapılan görüşmelerden bir yıl sonra İsrail, iki yüzden fazla Filistinlinin hayatına kaybedeceği Savunma Kalkanı Operasyonu’nu düzenledi. İsrail’in gerçekleştirdiği Savunma Kalkanı Operasyonu, Türkiye’de çok sert tepkilere neden oldu (Karaman, 2019: s.39). Başta Erzurum olmak üzere, Urfa, İstanbul ve diğer birçok kentte prestolar düzenlendi. Öte yandan Bülent Ecevit’te bu olay karşısında, İsrail’i soykırım yapmakla suçladı. İkinci İntifada İsrail’in kullandığı orantısız güç, askeri bürokrasinin İsrail’le yürüttüğü ilişkilerin meşruluğunu ortadan kaldırdı. Bu durumda, sivil politik kesime söylem alanı açtı. Bülent Ecevit’in kullanmış olduğu soykırım ifadesini de bu kapsamda değerlendirebiliriz (Sırım, 2019: s.367). 1999-2001 yılları arasında yaşanan olumsuz hadiseler, Türkiye’yi 1990’dan itibaren izlediği İsrail yanlısı politikaları terk etmeye ve daha dengeli bir politika izlemeye yöneltti. İkili ilişkiler, 1999 öncesindeki gibi canlılığını korumasa da gerginliklerin büyük krizlere dönüşmesine izin verilmedi. AK Parti dönemine girilirken, Filistin meselesi ve diğer sorunlar güncelliğini koruyacak, askeri ve ekonomik ilişkiler ise bu durumdan etkilenmeyecektir (D. Şahin, 2016: s.37-38).

3.4. ASKERİ İLİŞKİLER

1980’li yıllarda ABD ve Almanya’nın ikinci kuşak olarak nitelendirilen F-4 Phantom savaş uçaklarını modernize ettiğini öğrenen Türkiye, Türk Hava Kuvvetlerine ait 90 adet uçağı modernize etmek için çalışmalar yürütmeye başladı. Yapılan çalışmalar doğrultusunda, İsrail’in modernizasyon konusunda açık ara önde olduğu saptandı. Fakat o dönemde iktidarda bulunan Anavatan Partisi, Arap

devletlerinin tepkisine yol açmamak için, İsrail’le yapılmak istenen modernizasyon çalışmalarına karşı çıktı. Türkiye’nin bu tavrından haberdar olan İsrail ise Türkiye’ye projeleri yerinde görme ve birlikte çalışma önerisi sundu. İsrail’in önerisi Türk ordusunun isteğiyle de birleşince hükümet, bir Türk heyetinin İsrail’e gitmesine izin verdi. Bunun üzerine aralarında üst düzey subaylarında bulunduğu 4-5 kişilik heyetler, modernizasyon çalışmalarını yerinde görmek için gizlice İsrail’e gittiler. Türkiye, ziyarette modernizasyon çalışmalarının yanı sıra, İsrail’in terörist sızmalara karşı geliştirdiği İnsansız Hava Araçları ve güvenlik güçlerine gece imkân kabiliyeti sağlayacak gece görüşü sistemleriyle de ilgilendi (Tavlaş, 1999: s.93).

1990 yıllarına gelindiğinde ise askeri faaliyetler ikili ilişkilerde önemli bir yer tutmaya başladı. İki ülke arasında askeri ilişkileri güçlendiren ilk anlaşma, 1994 yılında imzalanan Güvenlik ve Gizlilik Antlaşması oldu. Bu anlaşma, güvenlik alanındaki bilgilerin üçüncü kişilerle paylaşmasını yasaklamaktaydı. İki ülke daha sonrasında 23 Şubat 1996 tarihli Askeri Eğitim İş birliği Anlaşması’nı imzaladı. Yapılan bu anlaşmalarla iki ülke, askeri eğitim alanında iş birliğinin yapılmasını, bilgi ve tecrübe sağlamaya yönelik personel değişimini, gemi ve uçak ziyaretlerinin gerçekleştirilmesi, bölgesel tehditlerin değerlendirilmesi ve tartışılması için üst düzey yetkililer arasında altı ayda bir toplantıların yapılmasını hedeflemektedirler (Erkmen, 2005: s.166). Türkiye, anlaşmalar kapsamında hava sahasını eğitim amaçlı İsrail uçaklarına açmış, yine eğitim amacıyla harp akademisi öğrencileri arasında değiş tokuş yapılmış ve tatbikatlar yapılmıştır. Öte yandan kimyasal silahlardan korunma yönünde de ortak çalışmalarda yürütülmüştür (Yesevi, 2020: s.2).

28 Ağustos 1996 yılında imzalanan Savunma Sanayi İş birliği Anlaşması ise bu dönem içerisinde yapılan en önemli anlaşmalardan biri oldu. Bu anlaşma ile Türk Silahlı Kuvvetleri’nin envanterinde bulunan 54 adet F-4 savaş uçağı, 632 milyon dolar karşılığında İsrail uçak sanayisi tarafından modernize edildi. Modernizasyonun beğenilmesi sonrasında 48 adet F-5 savaş uçağı daha İsrail uçak sanayisine ihale edildi. 1998’de Kara Kuvvetleri Komutanı Hüseyin Kıvrıkoğlu İsrail’e gittiğinde, 1000 adet merkava tankı ve havadan karaya Popeye 1 füzelerinin alınması gündeme geldi. Türkiye, coğrafi şartlarına uygun olmayan tankları kullanmaktan vazgeçerek, 25 milyon dolara, 50 adet füze ve içinde gece görüşü dürbünlerinin de bulunduğu

elektronik malzemeler aldı. Öte yandan bu dönemde, İsrail’de Türkiye’nin askeri alanda açmış olduğu ihalelere düzenli bir şekilde katıldı ve Türkiye’nin açmış olduğu tank ihalelerini kazandı. 1997’de Genel Kurmay düzeyinde yapılan karşılıklı ziyaretlerde askeri çalışma grupları oluşturuldu ve toplantılar yapıldı. Türkiye bu gelişmelere paralel olarak Tel-Aviv’deki askeri ataşelerinin sayısını üçe çıkardı (Özaslan, 2013: s.24-25). 2001 yılında ise Türkiye, İsrail ve ABD Hava Kuvvetleri’nin katılımıyla Konya’da “Anadolu Kartalı” kod adlı bir tatbikat düzenlendi (Çevik, 2010: s.92).

Askeri alanda yapılan anlaşmalar, iki tarafa da birçok avantaj sağladı. İsrail, anlaşmalar sayesinde savunma sanayisinde yaşadığı kaynak sıkıntısını giderdi. Diğer yandan yapılan anlaşmalar, İsrail’in bölgedeki caydırıcılığını arttırdı. Eğitim anlaşmasına dayanarak İsrail uçaklarının bölgede eğitim yapacak olması, Suriye ve İran’dan gelecek füzelere karşı İsrail’in savunmasını artırdı. Türkiye ise PKK’nın sızma girişimlerini engelleme konusunda büyük bir avantaj elde etti (Erkmen, 2005: s.167). Ayrıca askeri modernizasyonun yapılmasıyla Türkiye’nin Orta Doğu ve Orta Asya’daki gücü ve stratejik önemi arttı (Özaslan, 2013: s.25).

3.5. EKONOMİK İLİŞKİLER

Askeri ilişkilerin yanı sıra, 1990’dan itibaren iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerde büyük bir gelişim gösterdi. Bu gelişmenin en önemli nedeni, ekonomi ve ticareti geliştirmek isteyen iki ülkenin bu yönde çeşitli anlaşmalar yapmalarıdır (D. Şahin, 2016: s.31). İki ülke, 1996’da Serbest Ticaret Anlaşması’nın yanında “Çifte Vergilendirmelerin Önlenmesi”, “Yatırımların Karşılıklı Teşviki” ve Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik İş birliği Anlaşmasını imzaladılar (Karaman, 2019: s.36). Bu anlaşmalardan en önemlisi, Mayıs 1996’da imzalanan ve 1 Mayıs 1997’de yürürlüğe giren Serbest Ticaret Antlaşması oldu. Serbest Ticaret Antlaşması, ilk defa 1993 yılında gündeme geldiyse de Türkiye’nin AB ile gümrük birliğini oluşturmasının ardından tamamlanabildi (Punsmann, 2011: s.3).

Serbest Ticaret Anlaşması’nın yürürlüğe girmesiyle, yaklaşık 200 ürüne uygulanan gümrük vergileri kaldırıldı. Bu durum, iki ülkenin ihracat ve ithalatında

büyük bir artış yarattı (Erdem, 2006: s.39). Mayıs 1996'dan-Nisan 1997'ye kadarki dönemde Türkiye'nin İsrail'e olan ihracatı, 225 milyon dolar iken, ithalatı ise 193 milyon dolardı. İsrail'le olan toplam ticaret hacmi ise 448 milyon dolardı. Anlaşmalar yürürlüğe girdikten hemen sonra bu sayı ihracatta 402 milyon, ithalatta da 256 milyon dolara çıktı. Toplam ticaret hacmi ise 658 milyon dolar oldu (T. Şahin, 2016: s.86-87). 2000 yılına gelindiğinde ise ticaret hacmi 2 milyar dolara ulaştı. 1987 yılı öncesinde iki ülke arasındaki ticaretin 54 milyon dolar seviyesinde olduğu düşünülürse, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren bu alanda büyük bir artışın yaşandığını belirtmek mümkündür (Fuller, 2008: s.220-221). Ekonomik ilişkilerin gelişmesinde turizm sektörünün de büyük bir payı oldu. Turizm sektörü, yıllık 400 milyon dolarlık hacmiyle iki ülke ekonomisinde önemli bir unsur haline geldi. 1986 yılında Türkiye'yi ziyaret eden İsraili sayısı 7.000 iken, bu sayı 1992'de 1600.000 çıkacaktır. 1994 yılına gelindiğinde ise Türkiye'yi ziyaret eden İsraili sayısı 3500.000'e çıkacaktır (Ağır, 2004: s.126).

İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler, sadece ticari faaliyetleriyle sınırlı kalmadı. Başta eğitim olmak üzere, kültür, turizm, yatırım alanlarında da ilişkiler geliştirildi. 2000'li yılların başında Türkiye'de faaliyet gösteren 70'e yakın İsrail firması, GAP bölgesinde önemli yatırımlara imza attılar. Türk firmaları da başta Kudüs havalimanı olmak üzere İsrail'de yürütülen birçok projede yer aldılar (D. Şahin, 2016: s.32). Sonuç olarak, 1990 yıllarının ikinci yılında itibaren savunma, ekonomi, askeri alanda yapılan anlaşmalar, iki ülkenin ihtiyaç duydukları eksiklikleri giderirken, yakınlaşmanın sağlanmasına da büyük bir olanak tanıdı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. NORMALLEŞME-KRİZ DÖNGÜSÜNDE İKİLİ İLİŞKİLER

4.1. AK PARTİ’NİN İKTİDARA GELİŞİ VE İSRAİL’LE OLAN İLİŞKİLERE YAKLAŞIMI

3 Kasım 2002’de AK Parti’nin iktidara gelmesiyle, Türkiye siyasal hayatında yeni bir döneme girildi (Doğanay, 2014: s.65). AK Parti kurucu kadrolarının İsrail’e karşı anti-semitist bir söylem geliştiren ve Siyonizm’i dünyadaki tüm kötülüklerin kaynağı olarak gören bir gelenekten (Milli Görüş) gelmesi hem Türkiye’de hem de uluslararası alanda Türkiye’yi yakından takip eden aktörlerde derin bir merak uyandırdı. Özellikle AK Parti’nin geçmişteki fikri eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, yeni dönemde İsrail’le ilişkilerin gözden geçirilebilme olasılığı ön plana çıkmaktaydı (Tüysüz, 2014: s.36).

Bu düşüncelerin ağırlık kazanmasında AK Parti önderlerinin Refah Partisi içerisinde yer aldıkları dönemde, İsrail hakkında verdikleri demeçlerin önemli bir etkisi olmaktaydı. 1993 yılında *Yörünge* dergisine Refah Partisi İstanbul İl Başkanı sıfatıyla demeç veren Recep Tayyip Erdoğan, kendisinin İsrail’i tanımadığını ve Türkiye’nin İsrail’i tanınmasını da büyük bir gaflet olarak gördüğünü söylemekteydi. İsrail’i emperyalizmin bir uzantısı olarak gören Erdoğan, İsrail’in tanınmasını da bu bağlamda Türkiye’nin tarihine sürülmüş bir kara leke olarak görmekteydi (Yıldırım, 2012: s.59). Dolayısıyla AK Parti’nin İsrail’e yönelik nasıl bir tutum sergileyeceği konusu hem partinin kuruluş aşamasında hem de sonrasında merak uyandıran önemli konulardan biri oldu (Tüysüz, 2014: s.36).

AK Parti iktidara geldiği dönemde 28 Şubat anlayışı, toplumda hala geçerliliğini korumaktaydı. Bu durumun farkında olan AK Parti, 28 Şubat benzeri bir süreçle karşılaşmamak için Refah Partisi’nden farklı bir vizyona sahip olduğunu göstermeye çalıştı. İç politikada türban meselesi, dış politikada ise İsrail’le olan

ilişkiler, AK Parti'nin orduyla olan ilişkilerini tayin edecek meselelerdi. Bu bağlamda, AK Parti bu her iki meselede hassasiyetleri gözeterek, orduyla iyi geçinmeye yönelik bir politika benimsemeye başladı. İsrail'le ilişkiler noktasında da ordunun hassasiyetine farkında olan AK Parti, Avrupa Birliği'yle müzakereleri yürütmeyi dış politikasının önceliği haline getirdi. AK Parti'nin bu yaklaşımlarına rağmen, Türkiye'deki laik çevreler, AK Parti'nin politikada attığı her adıma kuşkuyla yaklaşmaktaydılar (Çevik, 2010: s.95).

AK Parti, iktidara geldiği ilk günden itibaren Milli Görüş geleneğinden ayrı düştüğünü özenle göstermeye çalıştı. Kendisini “muhafazakar demokrat” kimliğiyle tanımlayan AK Parti, iktidarının ilk yıllarından itibaren askeri bürokrasiye, sermayeye ve medyaya güven vermeye çalıştı. Refah Partisi'nin İslamcı kimliği ve İsrail karşıtlığı kendisini orduyla karşı karşıya getirmişti. 28 Şubat darbesinin iç politikadaki argümanı, “İslami yükseliş” olurken, dış politikadaki argümanı ise İsrail karşıtlığıydı. Bu bağlamda bu gelişmelerden önemli dersler çıkartan AK Parti, bu iki gerilim hattından da oldukça uzak durmaya çalıştı (Çevik, 2010: s.95-96). Öte yandan AK Parti kurucu kadroları bu dönem içerisinde her fırsatta İsrail'le ilişkileri geliştirmek istediklerini belirttiler. AK Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan, başbakanlığa gelmeden önce ABD'ye yaptığı ziyarette, kendilerinin İsrail'le olan ilişkilere önem verdiklerini belirtmişti. Başbakan olduktan sonra ise *Newsweek* dergisine verdiği röportajda; İsrail'le olan ilişkilerin devam edeceğini ve hiçbir şekilde İsrail karşıtı olmadıklarını belirtecektir (Abdullah, 2019: s.7). AK Parti'nin önde gelen yetkilileri ise ABD'ye gerçekleştirdikleri ziyaretler esnasında önemli Yahudi kuruluşlarını ziyaret ettikleri gibi ve bu kuruluşlar tarafından kendilerine verilen ödülleri de kabul edeceklerdir. Ayrıca bu kuruluşlara gerçekleştirilen ziyaretler sırasında yapılan konuşmalarda, İsrail'le ilişkilerin geliştirileceği teminatı da verilecektir (Özcan, 2005: s.115).

AK Parti, iktidara geldikten kısa bir süre sonra İsrail Genel Kurmay Başkanı ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı, Türkiye'ye ziyarette bulundular. Görüşmelerin gündem konusunu yaklaşımakta olan Irak Savaşı oluşturdu. Türk yetkilileri bu görüşmede, herhangi bir Arap devletinin tepkisine yol açmamak için İsrail'e, Irak meselesinden uzak durması yönünde uyarı da bulundular (Kumbul, 2014: s.58-59).

Genel bir değerlendirme yapılacak olunursa, İsrail’le ilişkileri meşruiyet zemininde gören AK Parti, iktidarının ilk yıllarında İsrail ile ilişkilerinde gerginlikten kaçınmış ve özenli bir söylem kullanmıştır. Bunun yanı sıra, hükümet programında doğrudan İsrail’e yer vererek dış politika öncelikleri arasında İsrail’inde yer aldığını göstermiştir (Yıldırım, 2012: s.60-61).

4.2. 2003 IRAK SAVAŞI VE SONRASINDAKİ GELİŞMELERİN İLİŞKİLERE ETKİSİ

2003 Irak işgali, AK Parti hükümetinin İsrail’le ilişkilerini test eden ilk sınav oldu (Boran, 2020: s.3). El Kaide Örgütünün 11 Eylül 2001’de ikiz kulelere düzenlediği saldırılar, ABD’nin hem güvenlik algılamaları üzerinden hem de Orta Doğu politikası üzerinde derin bir etki yarattı (Kolat, 2006: s.74). 11 Eylül terör saldırılarını, kendi güvenliğine ve dünya barışına yönelmiş büyük bir tehdit olarak gören ABD, El Kaide’ye ve bu örgüte yataklık eden Afganistan’daki Taliban rejimine karşı bir mücadele başlattı. Aynı zamanda bu dönemde içerisinde ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney ve Savunma Bakanı Donald Rumsey, El Kaide lideri Usame bin Ladin’in Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin’le ilişkilerinin olduğunu ve El Kaide’nin Irak’tan kitle imha silahlarını temin ederek, ABD’ye saldıracığını da ifade etmeye başladılar. Yeni muhafazakarlar ya da popüler ismiyle neo-conlar, Saddam Hüseyin’in kitle imha silahları bulundurduğunu ve Irak’a müdahale edilmesi gerektiğini daha yüksek sesle dinlendirilmeye başlamaları üzerine ABD, 20 Mart 2003’te Irak’a işgal etmeye başladı (Tunç, 2004: s.84-85).

ABD’nin Irak’a yönelik başlattığı işgal girişimi, kurulduğu günden beri komşularını zayıflatmak isteyen İsrail’in stratejine oldukça uygun düştü. Orta Doğu bölgesinde komşularını yıkmak, istikrarsız hale getirmek isteyen İsrail, bu çerçevede Irak, Suriye, Lübnan, Mısır gibi ülkelerde etnik ve ayrılıkçı hareketleri desteklemekteydi. Bölünmüş bir Orta Doğu coğrafyası İsrail’in tercih ettiği ilk seçenektir. Bu bağlamda da 2003 Irak işgalini destekledi. Türkiye ise İsrail’in aksine Irak’ın toprak bütünlüğünün korunmasından, genelinde de Orta Doğu’da barış ve istikrarın sağlanmasından yanaydı. Dolayısıyla Irak konusunda her iki ülkenin politikalarının uyuşmadığını belirtmek mümkündür (Üren, 2011: s.12).

İsrail'in Irak'a girişi, Amerikalı sivil yönetici General Garnel'in operasyonun hemen ardından göreve gelmesiyle başladı. Bu dönem içerisinde Mossad'ın binlerce deneyimli casusunun Irak'ta faaliyet yürütmeye başladığı haberlere yansdı. Öte yandan Amerikalı gazeteci Seymour Hersh, yazdığı "Plan B" adlı makalesinde Irak işgaliyle beraber, İsrail'in yeni arayışlara girdiğini belirtmekteydi. Hersh'e göre, Ariel Şaron hükümeti, Iraklı Kürtlerle geçmiş ilişkilere dayanarak Irak'ın kuzeyinde etkin olma yönünde bir karar vermişti. Bu doğrultuda da İsrail'in Kürt komando birliklerine eğitim verdiğini, İran ve Suriye'deki Kürtlerin çoğunlukta olduğu bölgelerde çeşitli operasyonlar düzenlediğini belirtmekteydi. Hersh, ayrıca İsrail'in Şii milislerini dengeleyecek bir Kürt Komando Birimi oluşturmak istediğini de ifade etmekteydi. Diğer yandan bölgedeki Türkmen kaynaklarda, Saddam'ın devrilmesi sonrasında İsrail'in Telafer ve Musul'dan geçen ve İran sınırına uzanan coğrafyada, 200 km.lik arazi satın aldığını belirtmekteydi. Yine ABD güçlerinin Felluce'de düzenlediği operasyonlar sırasında, İsrail askerlerinin de görev aldığı bilgisi basında çıkan haberler arasında yer aldı (T. Şahin, 2016: s.145-146).

Basında çıkan bu haberler Türk kamuoyunda tartışmalara neden olurken, İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi, iddialara açıklık kazandırmak adına Türk yetkilileriyle bir görüşme sağladı. Söz konusu görüşme de Avivi, Kuzey Irak'ta İsrail'in herhangi bir eylem içerisinde olmadığını ve Kürtlerle yapılan bir çalışmanın Türkiye'nin bilgisi dahilinde olabileceğini de belirtti. Öte yandan Mossad'ın 2004'te hazırladığı raporda ise İsrail ajanlarının Irak'ta etkin bir şekilde çalıştığını ve Kürtleri de yönlendirdiğini belirtmekteydi (Kumbul, 2014: s.71).

İsrail'in Kuzey Irak'ta yürüttüğü faaliyetler ve Kürtlerle geliştirdiği ilişkiler, sadece Türkiye'yi değil, Suriye ve İran'ı da tedirgin etti. Irak Savaşı başladığı andan itibaren üç ülke, Kürt gruplarının Kuzey Irak'taki faaliyetlerini yakından izlemeye başladılar. Bunun yanı sıra, üçlü bir güvenlik toplantısını da düzenlediler. Bu toplantı, her ne kadar tek seferliğine düzenlenmiş olsa da Türkiye-Suriye arasındaki görüşmeler devam etti. Özellikle Suriye'nin Kamışlı bölgesinde meydana gelen olaylar bu toplantıların gerçekleştirilmesini devamlı kıldı. Türkiye, İsrail'in Kürtlere yardım ettiği haberlerinin basında giderek artması üzerine, Tel Aviv Büyükelçisi'ni

ve Kudüs'teki konsolosluğunu Ankara'ya çağırdı. Türk yetkilileri, diplomatların geri çağrılmasının rutin bir iç çalışmaya bağlasalar da ortalıkta dolaşan haberlere verilen bir tepki olduğunu belirtmek mümkündür (T. Şahin, 2016: s.146-147). İsrail'in Kuzey Irak politikası genel olarak Türkiye'yi rahatsız ettiyse de kısa bir süre sonra ilişkiler tekrardan düzelme eğilimine girdi. 2003'te ABD, BM, Avrupa Birliği ve Rusya'nın oluşturduğu "Orta Doğu Barışı İçin Yol Haritası" planını, Türkiye büyük ölçüde destekledi. Temmuz 2003'te İsrail Cumhurbaşkanı Moşe Katzav Türkiye'ye bir ziyarette bulundu. Söz konusu yapılan görüşmelerde, barış planında Türkiye'nin nasıl bir rol oynayabileceği tartışıldı. Görüşmeler sonrasında ise Türkiye-İsrail Parlamentolar Arası Dostluk grubu oluşturuldu. 183'ü AK Partili olmak üzere toplamda 289 milletvekili bu gruba katıldı (Yeşilyurt, 2013: s.440).

Türkiye-İsrail ilişkilerini bu yıllarda etkileyen önemli gelişmelerden biri de 16 Kasım 2003'te İstanbul'da, Neve Şalom ve Beth İsrail sinagoglarına düzenlenen terör saldırıları oldu (Aymalı, 2019: s.58). Bu saldırılarda 23 kişi hayatını kaybederken 303 kişide yaralandı. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, saldırı sonrasında yayınladığı mesajda, masum insanlara yönelik gerçekleştirilen saldırıları kınadığını ve ülkede huzuru bozmak isteyenlere asla izin verilmeyeceğini belirtti. Öte yandan İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom ise Türkiye'ye geldi. Görüşmeler sonrasında Şalom'la ortak bir açıklama yapan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Musevileri ayrı görmediklerini ve bu nedenle saldırıların tüm Türkiye'ye karşı yapıldığını ifade etti. Silvan Şalom ise ibadet edenlere saldırı düzenleyenlerin radikal kişiler olduklarını ve bu kişilerin, hukuk, özgürlük ve demokrasiyi özümsemiş devletleri hedef aldığını ifade etti. Ayrıca, Türkiye'nin bu saldırıların kimler tarafından gerçekleştirildiğini bulmak için elinden gelen her çabayı sergileyeceğini de inandığını belirtti (Kolat, 2006: s.77-78).

Aralık 2003'te ise İsrail İç Güvenlik Bakanı Türkiye'ye gelerek, uyuşturucuyla mücadele, organize suçlar, yasa dışı göç gibi konularda iş birliğini öngören bir anlaşma imzalandı. Öte yandan Amerikan Musevi Kongresi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ı ABD'ye düzenlediği sekiz günlük gezi sırasında "Cesaret Ödülü" ile ödüllendirdi. Erdoğan'ın bu gezide Yahudi lobisinin kaygılarını gidermek için İsrail'le ilişkilerin güven temelinde devam edeceğini belirtmesi, aynı zamanda

Yahudi soykırımını insanlık suçu olarak nitelendirmesi ve anti-semitizmin ise bir hastalık olduğunu ifade etmesi, Yahudi lobisini son derece memnun etti (Aymalı, 2019: s.58-59).

4.3. İSRAİL'İN FİLİSTİN'E YÖNELİK SALDIRILARI VE TÜRKİYE'NİN TUTUMU

22 Mart 2004'te Hamas'ın Ruhani lideri Şeyh Ahmet Yasin'in, sabah namazı çıkışında suikast niteliğinde bir operasyonla öldürülmesi ve onun yerine geçen önemli simalardan Abdullaziz el-Rantisi'nin de kısa bir süre sonra öldürülmesi, Türkiye-İsrail arasında yeni bir gerginliğe yol açtı (Taştekin, 2005: s.17). Hamas Lideri Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesinin ardından açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı, saldırıyı kınamakla birlikte, gerçekleştirilen eylemin bölgedeki huzur ve sükunete hizmet etmeyeceğini de ifade etti (T.C.Dışişleri Bakanlığı, 2004). Öte yandan başta İstanbul olmak üzere, Ankara, Elazığ, Bingöl ve Diyarbakır gibi illerde de protesto gösterileri düzenlendi (Yenişafak, 2004). Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesi sonrasında basına açıklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, İsrail'deki olayın şiddet eylemlerini tırmandıracağını ve bundan endişe duyduğunu ifade etti. Ayrıca, terörün kimden gelirse gelsin kınadıklarını belirten Abdullah Gül, intihar saldırılarının da hiçbir şekilde izahı olamayacağını belirtti (Amerika'nın Sesi, 2004).

Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesi sadece Türkiye'de değil, uluslararası kamuoyunda da büyük tepkilere yol açtı. Olaya dair açıklamalarda bulunan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan, İsrail'i kınamakla beraber, yapılan eylemin Orta Doğu barış girişimlerine hiçbir katkı sunamayacağını da ifade etti (Hürriyet, 2004). Türkiye Başbakanı Recep Erdoğan ise yapılan suikastın "Barış Süreci'ni" bombaladığını ve yol haritasının ortadan kaldırdığını belirterek tepkisini dile getirdi (Milliyet, 2004).

17 Nisan 2004'te Abdullaziz el-Rantisi'nin, İsrail'in düzenlediği hava saldırısında ölmesi, var olan gerginliğe bir yenisini daha ekledi. Dışişleri Bakanlığı, operasyonu hukuk dışı bir eylem olarak nitelendirerek, barış çabalarına karşı atılmış

bir darbe olduğunu ifade etti (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2004). Suikastlar, Türkiye-İsrail ilişkilerini gerdiği gibi 2004 Nisan ayında Başbakan Erdoğan'ın gerçekleştireceği İsrail ziyaretini de iptal ettirdi. Ayrıca Erdoğan, bu dönem içerisinde kendisinden görüşme talep eden İsraili iş adamlarına, programının yoğunluğunu bahane ederek randevu vermedi. Türkiye ve uluslararası kamuoyunun göstermiş olduğu tepkilere rağmen, İsrail yaptığı saldırıların haklılığını savundu. İsrail Savunma Bakanı Şaul Mofaz, teröristlerin ortadan kaldırılma sürecinin devam edeceğini belirtirken, Genel Kurmay Başkanı Moşe Yaalon ise Nasrallah ve Arafat'ı işaret ederek, kendilerini yaralayan herkesin hedefte olacağını ifade etmekteydi. Erdoğan'ın, Hamas liderlerinin öldürülmesi sonrasında İsrail'i terör uygulamakta suçlaması ve İsrail'e yapacağı ziyareti iptal etmesi, İsrail kanadında endişe yarattı. İsrail, Türkiye tarafından yapılan açıklamalara istinaden ilişkilerin geleceğinden kaygı duyduğunu dile getirmeye başladı. Buna karşılık 2004 AB zirvesinde, İsrail Dışışleri Bakanı ile karşılaşan Abdullah Gül, Silvan Şalom'a İsrail'i ziyaret edeceğini söyledi. Ayrıca bu dönem içerisinde Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini keseceğine yönelik Arap basınında çıkan haberlerde Dışışleri Bakanlığı tarafından yalanlandı (Kumbul, 2014: s.63-64).

İki ülke ilişkilerinde ortaya çıkan yumuşama, İsrail'in 19 Mayıs 2004 yılında Refah Mülteci kampına saldırmasıyla tekrardan bozulmaya başladı. İsrail ordusunun Refah'taki Tel Sultan mahallesini işgal etmesi ve Filistinlilerinde buna karşılık protesto gösterileri düzenlemeye başlamaları yeni çatışmaları ortaya çıkardı. İsrail ordusunun, işgali kınayan Filistinlilere karşı helikopter ve tanklarla saldırıya geçmesi, 15 kişinin ölmesine 50 kişinin de yaralanmasına neden oldu. İsrail'in Filistinlilere yönelik düzenlediği saldırı, Türkiye'de sert tepkilere neden oldu. Saldırıları "insanlık dışı ve feci" olarak nitelendiren Erdoğan, Filistinlilere karşı aşırı güç kullanılmasının engellenmesi içinde dünya liderlerine, İsrail'e baskı yapmalarını çağrısında bulundu. Abdullah Gül ise yapılan saldırıların çok tehlikeli olduğunu ve barışın bu şekilde sağlanamayacağını belirtti (T. Şahin, 2016: s.148). Dışışleri Bakanlığı ise operasyonların hiçbir hukuki gerekçesinin olmadığını belirterek İsrail'i kınadı (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2004).

24 Mayıs 2004'te ise Türkiye'de bulunan İsrail Enerji Altyapı Bakanı Joseph Paritzky ile Erdoğan arasında bir görüşme gerçekleşti. Erdoğan, görüşme sonrasında bir hükümetin suikast kararı alamayacağını ifade ederek, İsrail Başbakanı Ariel Şaron'u sert bir dille eleştirdi. Bakan Paritzky'nin teröre karşı birlikte hareket etme teklifini ise terörün terörle giderilmeyeceğini belirterek eleştirilerini sürdürdü. Ariel Şaron'un Türkiye'nin barış çabalarına destek vermediğini belirten Erdoğan, tepkisinin bir Müslüman olarak değil, bir insan olarak duyduğu üzüntüden kaynaklandığını ifade etti. Bunun yanı sıra Erdoğan, İsrail'e tepkisini daha net göstermek adına Türkiye'nin Filistin'deki temsilciliğinin büyükelçilik düzeyine çıkartılacağını da açıkladı. İsrail kanadı ise Erdoğan'ın yaklaşımlarını ve açıklamalarını çok talihsiz bulduklarını açıkladı. İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'da Erdoğan'ın eleştirileri karşısında İsrail'in kendisini zor tuttuğunu ve bununda uzun sürmeyeceğini belirtti. İsrail'e göre, barış çabalarını çıkmaza sokan taraf kendileri değil, terörden medet uman Filistin tarafıydı (Kumbul, 2014: s.64-65).

Siyasi ilişkilerdeki gerilimi azaltmak için İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert Türkiye'ye geldi. Dışişleri Bakanlığı'nın haberine göre, Ehud Olmert'e ilişkilerdeki sıkıntıların giderilmesi ve Türkiye'den İsrail'e ziyaretlerin gerçekleşmesi konusunda Türkiye'nin beklentileri sıralanacaktı. Olmert, Ankara'ya ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül ile görüştü. Başbakan Erdoğan ile de görüşmesi beklenen Olmert, Erdoğan'ın programının yoğunluğunu gerekçe göstermesi nedeniyle görüşme sağlanamadı. Erdoğan'ın aynı gün içerisinde Türkiye'de bulunan Suriye Başbakanı El-Itri ile görüşmesi ise bazı çevrelerde, Erdoğan'ın İsrail'e tepki gösterdiği şeklinde algılandı. Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti de siyasi ilişkilerdeki soğukluğu gideremedi (Kumbul, 2014: s.67-68).

Bu yıllarda ilişkilerde soğukluk yaratan bir diğer olay ise İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklarda güvenlik duvarını inşa etmesiyle yaşandı. BM, 8 Aralık 2003 tarihinde Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) görüşünü de alarak İnşaatın durdurmasına yönelik bir karar yayınladı. Türkiye, bu karara Arap ülkeleriyle birlikte olumlu oy verdi. Türkiye'nin olumlu oy kullanması İsrail'i rahatsız etti. İsrail, oylamadan sonra Feridun Siniroğlu'nu Dışişleri Bakanlığı'na çağırdı ve duydukları

rahatsızlığı Türkiye'ye iletiler. Ayrıca, Türkiye'nin aleyhine konularda kendilerinin de benzer adımlar atacağını dile getirdiler. UAD, 9 Temmuz 2004 yılına gelindiğinde ise duvarın yıkılmasını ve zararların İsrail tarafından tanzim edilmesi yönünde bir karar aldı. UAD'nin verdiği karar üzerine 21 Temmuz 2004'te BM Genel Kurulu'nda oylama yapıldı ve Türkiye, 150 ülke ile birlikte hareket ederek İsrail'e karşı oy kullandı (Özcan, 2005: s.102-103). Türkiye'nin, İsrail saldırıları karşısında başından sonuna değin sergilediği tutum, en çok Arap devletleri arasında yankı buldu. Aynı zamanda Türkiye'nin Arap dünyasındaki popülaritesini de artırdı (Tür, 2009 a: s.25).

4.4. İLİŞKİLERDE YUMUŞAMA

2005 yılına gelindiğinde, Türkiye İsrail ilişkilerinde yeni bir normalleşme sürecine girildi (Boran, 2018: s.43). İlk olarak, Haziran 2004'te iki ülke arasındaki gerginliğin giderilmesi için ABD'li yetkililerin devreye girdiği ve ABD yetkililerinin gerginliğin uzaması durumunda Yahudi lobisinin Türkiye'ye sağladığı desteği geri çekebileceğini belirttikleri yönünden haberler basına yansıdı. Haziran 2004'te İstanbul'da toplanan NATO zirvesinde ise ABD Başkanı Walker Bush, Erdoğan'dan İsrail'le ilişkilerin düzeltilmesini isteyerek iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin ABD'nin çıkarına olacağını hatırlatacaktır (Özcan, 2005: s.120). Türkiye'nin de Tezkere Krizi sonrasında ABD ile bozulan ilişkileri düzetmek istemesi ve yine PKK'nın Kuzey Irak'taki faaliyetlerine karşılık ABD'nin desteğini almak istemesi, İsrail'le ilişkilerin normalleşmesine zemin hazırladı. Ayrıca, ABD Kongresi'ndeki Ermeni Soykırım iddialarını boşa çıkartmak ve AB ile ilişkiler noktasında da ABD desteğinin alınmak istenmesi, bu sürecinin oluşmasına imkân sağladı (Tüysüzoğlu, 2014: s.149).

İkili ilişkilerdeki gerginliği gidermek adına Ağustos 2004'te Başbakan Erdoğan'ın yakın çalışma arkadaşları Egemen Bağış, Şaban Dişli, Ömer Çelik ve Mevlüt Çavuşoğlu'ndan oluşan bir heyet İsrail'e gitti. Heyet, ziyaret sırasında Erdoğan'ın iyi niyet mesajını İsrail Başbakan'ı Ariel Şaron'a iletmekle beraber, Kudüs'ü de ziyaret etti. İsrail'e yapılan ziyaret sonrasında söylemlerini yumuşatan Erdoğan, sadece Filistin'e değil, İsrail'e de üzüldüklerini belirtti (D. Şahin, 2016: s.49).

Dışışleri Bakanı Abdullah Gül'ün 3-5 Ocak 2005 tarihleri arasında Filistin, İsrail ve Lübnan'ı kapsayacak şekilde düzenlediği Orta Doğu turu, normalleşme yönünde ilişkilere ivme kazandırdı. Dışışleri Bakanı Abdullah Gül'ün bu ziyaretlerdeki ilk durağı son dönemde çeşitli sorunlar yaşandıkları İsrail oldu. Gül'ün ziyareti, ikili ilişkilerin yeniden geliştirilmesinde son derece önemli bir etki yarattı (Mercan, 2010: s.50). Geziye, TBMM İsrail ve Filistin Parlamentolararası Dostluk grubu üyeleri, iş adamları ve gazetecilerden oluşan bir heyetle giden Gül'ün gündemini, ilişkilerin tekrardan düzeltilmesi ve Orta Doğu'da barışın tesis edilmesi konuları oluşturdu. Görüşme sonrasında İsrail Dışışleri Bakanı Silvan Şalom'la ortak basın toplantısı yapan Gül, bu ziyaretin uzun zamandır beklenen bir ziyaret olduğunu ve İsrail'e gelmekten de son derece mutluluk duyduğunu belirtti. Ayrıca, kalıcı bir barış için her türlü çabayı göstereceklerini de ifade etti. Silvan Şalom ise ziyaretin iki ülke ilişkilerine yeni bir fırsat sunduğunu ve bundan da memnun olduklarını ifade etti (Haber7com, 2005).

Dışışleri Bakanı Abdullah Gül, ziyareti sırasında hem Filistin-İsrail hem de İsrail-Suriye arasında arabulucu rolü üstlenebileceklerini ve Suriye'nin de buna hazır olduğunu belirtti. İsrail ise bu teklife, Suriye'nin teröre destek verdiğini ve öncelikle Suriye'nin terörden desteğini çekmesi gerektiğini belirterek karşılık verdi. Aynı zamanda, Suriye'nin 1965 yılında idam ettiği Yahudi pilot Eli Cohen'in kemiklerini kendilerine vermesi gerektiğini de belirtti. Abdullah Gül'ün İsrail'e ziyareti aynı zamanda Arap basınında da yakından takip edildi. Arap basınında çıkan haberlerde Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasında arabulucu olacağı belirtildi (D. Şahin, 2016: s.51).

Gül, İsrail'den sonra Filistin'e ziyarette bulundu ve bu ziyaret kapsamında Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'la görüştü. Filistin tarafı, bu görüşmelerde alt yapının inşa edilmesini, askeri ve ekonomik konularda Türkiye'den beklentilerini dile getirerek, Türkiye'nin Avrupa Birliği ve İslam ülkeleriyle ilişkilerini kullanarak barış için köprü olmasını istediklerini de belirtti (İnat, 2005: s.26).

Abdullah Gül'ün İsrail ziyareti Yahudi lobisinin desteğinin alınması konusunda sonuç verecektir. ABD'de Nisan ayında Ermeni lobisinin gündeme getirdiği soykırım iddialarına karşı, Yahudi lobisi harekete geçecek ve İsrail'in de buna destek verildiği görülecektir (Özcan, 2005: s.121-122).

Bu dönemde içerisinde iki ülke arasında yaşanan önemli gelişmelerden biri de Mayıs 2005'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ABD ziyareti öncesinde İsrail'e gitmesi oldu. Erdoğan, son dönemlerde İsrail'i, Filistinlilere yönelik uyguladığı baskı ve şiddet eylemlerinden ötürü eleştirmekte ve İsrail'i devlet terörü uygulamakla suçlamaktaydı. Bu bağlamda Erdoğan'ın İsrail ziyareti ilişkilere yeni bir soluk aldırması açısından önemli oldu. Erdoğan, İsrail ziyaretinde Cumhurbaşkanı Moşe Katsav, Başbakan Ariel Şaron ve Başbakan Yardımcıları Şimon Peres ve Ehud Olmert'le görüştü. Bu görüşmeler neticesinde iki ülke arasında direk bir telefon hattı kurulması ve sinai araştırma faaliyetleri konusunda anlaşmalar imzalanması sağlandı. Erdoğan'ın ziyareti İsrail tarafından memnuniyetle karşılandı. İsrail Hükümet Sözcüsü Mark Regev, Müslüman ile Yahudi bir devlet arasında iş birliğinin mümkün olabileceğini belirtirken, Erdoğan'da İsrail ile Filistin arasında arabulucu rolü üstlenmeye tekrardan hazır olduklarını söyledi (Boran, 2018: s.44-45).

2004 Mayıs ayında M-6 tanklarının modernizasyon sürecinin tekrardan başlatılması, askıya alınan ödemelerin İsrail'in IMI firmasına ödenmesi, Arrow-2 ve Popeye-2 füzelerin ortak üretilmesi, 30 adet F-4 Phantom uçağının modernizasyonun gerçekleştirilmesi, Erdoğan'ın İsrail ziyaretinin neticesinde ortaya çıktı (Dursunoğlu, 2005). Erdoğan'ın İsrail ziyaretinde ön plana çıkan bir diğer en önemli gelişme, Türkiye'nin Ceyhan Nehri ile İsrail'in Aşkelon limanı arasında petrol, elektrik su ve doğalgaz taşıyacak Akdeniz Boru Hattı Projesi görüşmelerinin iki ülke arasında başlatılması oldu. Ceyhan-Hayfa ya da 2-3-5 adıyla adlandırılan projenin amacı, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz barışına ekonomik iş birliği temelinde destek vermektir. Rus ve Hazar doğalgazının İsrail, Filistin, Ürdün'e taşınması fikriyle başlatılan projeye kısa süre sonra su ve elektrik şebekeleri de dahil edildi (D. Şahin, 2016: s.52-53). Ziyaretlerin yarattığı normalleşme sonucunda İsrail, Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi geçici üyelik adaylığını desteklediğini açıkladı. Öte yandan Türkiye'nin 2005 yılının sonlarına doğru İstanbul'da, Pakistan ve İsrail dışişleri bakanlarını

buluşturarak iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması yönünde çaba göstermesi, ilişkilerde normalleşmenin sağladığını gösterdi (Yeşilyurt, 2013: s.441).

4.5. TÜRKİYE’NİN HAMAS POLİTİKASI VE İSRAİL’İN TUTUMU

2005’te gerçekleştirilen ziyaretlerle normalleşmeye başlayan ilişkiler, 2006’da Hamas’ın iktidara gelmesiyle tekrardan gerilmeye başladı. 1987 yılında başlayan Birinci İntifada sesini duyurmaya başlayan Hamas, 2000 yılındaki İkinci İntifada ile daha da ön plana çıktı. İsrail’i tanımanın, İslam dünyasını parçaladığını savunan Hamas’ın bu denli güçlenmesi İsrail açısından büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. 2005 yılında İsrail’in Gazze’den tamamen çekilmesi, Hamas’ın bölgedeki gücünü daha da arttırdı. 2006 Ocak ayına gelindiğinde ise Filistin’de genel seçimler yapıldı ve 132 sandalyeli Filistin meclisinde 76 sandalyeyi kazanan Hamas, hükümeti kurma hakkı elde etti. Seçimler sonrasında Filistin Devlet Başkanı Mahmut Abbas, Hamas lideri İsmail Haniye’yi hükümeti kurmakla görevlendirdi. Fakat “Orta Doğu Dörtlüsü” (ABD, AB, BM ve Rusya) hükümetin tanınması için üç koşulun yerine getirilmesi talebinde bulundu. Bu koşullar, silahın bırakılması, İsrail’in tanınması ve Filistin-İsrail arasında yapılan tüm anlaşmaların kabul edilmesi oldu. Hamas, Orta Doğu Dörtlüsü’nün sunduğu şartları kabul etmeyince, uluslararası alanda tecritle karşı karşıya kaldı (T. Şahin, 2016: s.150).

25-29 Ocak 2006 tarihleri arasında Davos’ta düzenlenen Dünya Ekonomik Forumuna katılan Erdoğan’ın, Filistin seçimlerine herkesin saygı göstermesi gerekir söyleminde bulunması ve şubat ayında Şam’da bulunan Siyasi Büro Şefi Halid Meşal liderliğinde bir heyetin Türkiye’ye ziyarette bulunması, iki ülke arasında yeni bir gerginliğin ortaya çıkmasına neden oldu (Mercan, 2010: s.51). Türkiye her ne kadar Halid Meşal’e resmi bir teklifte bulunmadıysa da bu durum ilişkileri gerdi. Meşal’in Türkiye ziyaretine karşı olduklarını belirten İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi, Türkiye’nin Hamas’la görüşmemesi gerektiği dile getirerek tepki gösterdi. Türkiye’nin büyük bir hata yaptığını belirten İsrail Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Raanan Gissin ise “Biz Abdullah Öcalan’la bir araya gelseydik siz ne hissedersiniz” sorusunu sorarak tepkisini dile getirdi (Tür, 2009 a: s.27).

Gissin'in, PKK ile Hamas'ı karşılaştırması Türkiye'yi oldukça rahatsız etti. Gissin'in söylemlerinden hareketle, Türk Dışişleri Bakanlığı İsrail'in Ankara Büyükelçisi ile temasa geçti. Sağlanan temas sonrasında açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı, Gissin'in sözlerini son derece "talihsiz" ve "yersiz" bulduklarını belirtti (CNN Türk, 2006). Türkiye, aynı zamanda İsrail'in tepkilerini yatıştırmak amacıyla Hamaslı yetkililere, İsrail'e yaşam hakkı tanımını ve barış planlarının temellerini oluşturan anlaşmaların Hamas tarafından tanınması mesajını verildiğini de belirtti (T. Şahin, 2016: s.152).

Hamas'ın Türkiye gelmesiyle doğan gergin ortam, Nisan 2006'da Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın Ankara'ya gelmesiyle bir nebze olsun yumuşadı. Filistin'e destek arayışı için Avrupa gezisine çıkan Abbas, 23 Nisan 2006'da Türkiye'ye geldi. En üst düzeyde ağırlanan Mahmud Abbas'ın ekibinde herhangi bir Hamaslı yetkilinin bulunmaması, yumuşa yönünde atılmış önemli bir adım oldu. Türkiye, bu dönemde Mahmud Abbas'a destek vererek Filistin'deki durumu dengelemeye çalıştı (T. Şahin, 2016: s.152).

4.6. İSRAİL-LÜBNAN SAVAŞI VE TÜRKİYE

12 Temmuz 2006'da Lübnan'da bulunan Hizbullah Örgütü'nün sekiz İsrail askerini öldürüp iki tanesini de kaçırmaması, İsrail ile Lübnan arasında otuz üç gün sürecek bir savaşın yaşanmasına sebebiyet verdi (Eroğlu, 2020: s.39). Söz konusu kaçırma olayına "Gerçek Vaat Operasyonu" adını veren Hizbullah, rehinelere iade edilmesini Filistinli tutsakların serbest bırakılması şartına bağladı. Hizbullah'ın bu taleplerine İsrail'in yanıtı sert oldu. Başbakan Ehud Olmert, yapılan eylemi savaş sebebi olarak nitelendirmesinin ardından İsrail, askerlerinin kaçırıldığı bölgede sınırlı bir operasyon düzenledi. Bu operasyon sırasında Hizbullah'ın beş İsrail askerini öldürmesi, İsrail'in 13 Temmuz günü Lübnan'a İstikamet Değişimi Operasyonu'nu başlatmasına neden oldu (Köse, 2007: s.58). İsrail, savaşın başlangıcında Güney Lübnan'a yönelik çok sayıda hava ve kara operasyonu düzenledi. Lübnan'ı denizden bloke eden İsrail, Hizbullah'ın Beyrut'taki bürolarını hedef aldı ve Beyrut Havalimanını vurdu (Boran, 2018: s.48).

İsrail'in bu saldırıları hem Türkiye'de hem de dünyada tepkilere yol açtı. Ağustos ayında düzenlenen İslam Konferansı Örgütü Yürütme Kurulu toplantısında konuşan Erdoğan, İsrail'i orantısız güç kullanmakla eleştirdi (Aymalı, 2019: s.60). Daha sonra konuyla ilgili ABD Başkanı George W. Bush ile telefonda görüşen Erdoğan, İsrail'in orantısız güç kullanmasının sorunu ağırlaştırdığını ifade etti. İsrail'in Lübnan'a düzenlemiş olduğu saldırıları değerlendiren Erdoğan, BM'nin daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiğini ve Orta Doğu'nun bir kan gölüne dönüşmemesi gerektiğini ifade etti. Bunun yanı sıra, İsrail'in bu eylemlerle kendini bölgede yalnızlaştırdığını da söyledi. İslam Dünyası hassasiyetlerinin farkında olan Erdoğan, bir yandan savaş esnasında İsrail'i kınayan açıklamalarda bulunurken, diğer yandan İsrail'in toprak bütünlüğünden ve ABD politikalarından yana olduğunu göstermeye çalıştı (Kumbul, 2014: s.85).

BM'nin, taraflar arasındaki çatışmalara son vermek için 11 Ağustos 2006 tarihinde aldığı 1071 sayılı karar, İsrail ile Lübnan arasındaki savaşı sona erdirdi. Söz konusu 1071 sayılı karar, Güney Lübnan'dan İsrail askerlerinin çekilmesini ve bölgeye Lübnan ve Birleşmiş Milletler Geçici Görev Gücü (UNIFIL) birliklerinin yerleşmesini öngörmekteydi. Türkiye'de bu kapsamda UNIFIL'e bin kişilik personel yardımında bulundu. Ayrıca, kendi havalimanlarını da UNIFIL'e destek veren ülkelere açtı. Türkiye'nin UNIFIL güçlerine asker göndermesi meclis oylamasına sunularak gerçekleştirildi. 5 Eylül 2006 tarihinde Lübnan'a asker gönderilmesi tezkeresi, Meclis Genel Kurul'unda oylamaya sunuldu ve tezkere 340 kabul, 192 ret olarak kabul edildi. Tezkerenin kabul edilmesi Türkiye'de tartışmalara yol açtı. Özellikle CHP ve ANAP gibi partiler, Türk askerlerinin çatışmaların ortasına atıldığını belirterek eleştirilerde bulundular. Öte yandan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'de, Türkiye'nin PKK gibi bir sorunu varken Lübnan'a asker gönderilmesinin son derece yanlış bir karar olduğunu ifade etti. Başbakan Erdoğan ise Türk askerinin çatışma bölgelerinde görev yapmayacağını ve bölgede sükunetin sağlanmasıyla askerlerin geri çekileceğini belirterek, bu sürecin gerekliliğini savundu. Lübnan Savaşı'nda bölgeye asker gönderilmesi, AK Parti'nin izlemiş olduğu pro-akrif dış politikanın bir ürünü olduğu söylenebilir. Zira Türkiye'yi bölgede etkin bir aktör haline getirmek isteyen AK Parti, çatışmalar karşısında sessiz

kalınarak bir sonuç elde edemeyeceğini düşünerek kuvvet aktarımı yoluna gitti (Boran, 2018: s.48-50).

İsrail, Lübnan'a yönelik çok ağır silahlarla ve savaş uçaklarıyla saldırıya da Hizbullah'ın gücünü kıramadı. Bu Kapsamda da Lübnan Savaşı sonlandırıldıktan sonra İsrail'in politikaları çıkmaza girdi. Dış politikada eli zayıflayan Ehud Olmert bunun üzerine iki ayaklı bir politika izlemeye başladı. Bunlardan biri Filistin sorununu çözmek olurken, ikincisi de Suriye ile yeniden müzakereleri başlatmak oldu. Bunun üzerine El-Fetih'in muhatap alındığı ve Hamas'ın sürecin dışına itildiği *Annapolis Süreci başlatıldı. Annapolis Süreci ile Filistin sorununun çözülmesi amaçlandı (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011: s.14).

2006'da yaşanan gerginliklere rağmen, iki ülke arasındaki diyalog kapıları kapanmadı. Nitekim Mayıs 2006 tarihinde İsrail Dışişleri Bakanı Tzipi Livni, Türkiye'yi ziyaret ederken, haziran ayında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve temmuz ayında da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül İsrail'i ziyaret etti (Yeşilyurt, 2013: s.441). Türkiye, Orta Doğu politikası gereğince Filistin sorununda arabulucu rolü üstlenmeyi amaçlamaktaydı. Türkiye'nin bu yönde göstermiş olduğu çabalar 2007 yılında karşılık buldu. Şubat 2007'de Ankara'ya gelen İsrail Başbakanı Ehud Olmert, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü kabul etti. Bunun üzerine Türkiye, Annapolis Konferansı öncesi İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ve Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ı, Türkiye'de bir araya getirerek önemli bir rol üstlendi (Aymalı, 2019: s.60).

İki lider 13 Kasım 2007 tarihinde aynı anda TBMM'ye hitap ettiler. Bu durum iki lider içinde bir ilkti. TBMM konuşmasında, Türkiye'nin bölgedeki önemine vurgu yapan Peres, Türkiye'nin barışa giden yolun mimarı olacağını ifade etti. Türkiye'nin İsrail ve Filistin ilişkilerine büyük bir önem verdiğini belirten Peres,

*Annapolis Konferansı, Orta Doğu Barış Sürecini hızlandırmak amacıyla ABD Başkanı George W.Bush başkanlığından 26 Kasım 2007'de toplandı. Bu konuda bkz. (Ufuk Ulutaş vd, *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA, 2012: s.90). Annapolis Konferansı'nın toplanmasının nedeni, giderek Orta Doğu'da güç kazanan Hamas-Hizbullah-Suriye-İran'ın karşısında yer alan ABD, İsrail ve ılımlı Arap rejimlerinin suni bir barışa ihtiyaç duymalarıdır. Annapolis Konferansı'na 49 devlet katıldı ve konferansın sonucunda İsrail ve Filistinli liderlerin doğrudan görüşme yapmaları kararlaştırıldı. Geniş bilgi için bkz. Neşe Kemiksiz, *Filistin Sorunu*, Akademik Orta Doğu Cilt 11, Sayı 1,2016: s.90-91

Türkiye'nin hala AB'ye alınamamış olmasına da bir anlam veremediğini belirtti. Ermeni meselesine de değinen Peres, bu olayların 90 yıl öncesinde yaşandığını ve en iyi çözümün tarihi arşivlere bakılması ve ön yargıyla yaklaşılmaması gerektiğini ifade etti. Peres'den sonra kürsüye çıkan Mahmud Abbas, konuşmasının ilk bölümünde Türkiye'nin öneminden bahsetti. Türkiye'nin elinden gelen her çabayı sergilediğini belirten Mahmud Abbas, Türkiye'ye teşekkürlerini bildirdi. Uluslararası kuruluşlarında bu sürece destek vermesi gerektiğini belirten Abbas, Annapolis Konferansı öncesinde barışın sağlanmasını umut ettiğini ifade etti. Yine, iki taraftan birinin kazanacağını belirten Abbas ya barış taraftarları kazanacak ya da savaş taraftarları kazanacak söylemini dile getirdi (Şalom, 2008). Şimon Peres, TBMM'de konuşma yapmadan önce Bilkent Üniversitesi'nde kendisine siyaset bilimi fahri doktora unvanı verildi (CNN Türk, 2007).

Peres ve Abbas'ın Ankara'yı ziyaret etmesi, Türkiye'ye ekonomi alanında önemli bir fırsat sundu. Ekonomik iş birliğinin soruna çözüm sunabileceğini düşünen Türkiye, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla *Ankara Forumu'nu başlattı (Bila, 2007). Ankara Forumu faaliyetleri kapsamında Gazze'deki Eretz Sanayi Bölgesi'nin tekrar canlandırılması ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) tarafından Batı Şeria'da bir sanayi bölgesinin kurulması kararlaştırıldı. Öte yandan Türkiye, *Annapolis Konferansı'nda sunulan Filistin Reform ve Kalkınma Planına üç yıl boyunca 150 milyon dolar yardımda bulunma sözü de verdi (Karartı, 2010: s.154-155). Annapolis görüşmeleri, sonuçları itibariyle başarısız olsa da Türkiye'nin bu sürece önemli iki katkısı oldu. Birincisi, İsrail ve Filistin taraflarını Ankara'da bir

* Ankara Forumu, Türkiye Odalar Borsalar Birliği, Filistin Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Federasyonu ve İsrail İmalatçılar Derneği'nin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur. Ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik oluşturulan Ankara Forumu, Türkiye, İsrail ve Filistin'den gelen iş adamları delegasyonları arasında süreklilik sağlayacak üçlü diyalog mekanizmasını geliştirmeyi hedeflemektedir. Bkz. TEPAV, *Ankara Forumu*. <https://www.tepav.org.tr/tr/calismalarimiz/s/239>

*Sorunların diyalogla çözülmesi gerektiğini savunan Türkiye, İsrail-Filistin sorununu çözmek amacıyla toplanan Annapolis Konferansı'nın hazırlık aşamasına önemli katkılar sağlamış ve Suriye'nin konferansa katılması sürecinde de etkin rol oynamıştır. Annapolis Konferansı'na Dışişleri, Bakanı Ali Babacan başkanlığında bir heyetle katılan Türkiye, Filistin Ulusal Yönetimi Başkanı Selam Fayyad tarafından sunulan Filistin Reform ve Kalkınma Planı'na 150 milyon dolar yardım taahhüdünde bulunmuştur. Konu hakkında bkz. Burak Karartı, *Oslo Anlaşması'ndan Günümüze İsrail-Filistin Anlaşmazlığı ve Türkiye'nin Konuya İlişkin Politikası* Yüksek Lisans Tezi,2010: s.155

araya getirmek olurken, ikincisi de isteksiz olan Suriye ve Suudi Arabistan'ı Annapolis Konferansı'na teşvik etmesi oldu (Boran, 2018: s.52).

4.7. İSRAİL-SURİYE ARASINDA TÜRKİYE'NİN ARABULUCULUK GİRİŞİMİ

İsrail-Suriye, arasında arabulucu olunması da yine “ritmik diplomasi” uygulayarak Türkiye'yi bölgede etkin güç haline getirmeyi isteyen AK Parti'nin, dış politikasının bir sonucu olarak ortaya çıktı. Türkiye, daha önce Orta Doğu'da meydana gelen olaylar karşısında kendisini doğrudan ilgilendirmediği süreçte müdahil olmamıştı. Son dönemlerde ise Orta Doğu sorunlarına daha çok dahil olmaya başladığı görüldü (Yıldırım, 2012: s.76).

Basından çıkan haberlere göre, Türkiye'nin İsrail-Suriye arasındaki arabuluculuk girişimi, henüz 2003'te İstanbul'daki sinagoglara düzenlenen saldırılar sırasında gündeme gelmişti. Saldırıların hemen sonrasında İsrail Kamu Güvenliği Bakanı Tsahi Hanegbi, Türkiye'ye gelmiş ve bu ziyarette Türkiye'nin arabuluculuk rolü tartışılmıştı. Ardından İsrail Ankara Büyükelçisi Pinhas Avivi'de, Türkiye'nin Suriye ile aralarında kolaylaştırıcı bir rol oynayabileceğinden bahsetmiş ve Suriye'nin uzun zamandan beri teröristlere destek verdiğini, terörden desteğini çekmesi konusunda Türkiye'nin Suriye'yi ikna edebileceklerine güvendiklerini ifade etmişti. Pinhas Avivi'nin açıklamalarından cesaret alan Türkiye, 2004'ten itibaren arabuluculuk girişimlerine hız verecek ve 2004 yılında Beşar Esad Türkiye'ye geldiğinde bu konu tartışılacaktır. Türkiye, ziyaretin ardından Beşar Esad'ın İsrail Başbakan'ıyla görüşmek istediğini İsrail tarafına iletacaktır. Fakat Abdullah Gül, 2005 yılında İsrail'e yaptığı ziyarette Suriye'nin kayıtsız şartsız barış görüşmelerine hazır olduğunu belirtmesine rağmen İsrail, Suriye'nin terörü desteklemeye devam ettiğini belirterek bu teklifi ret edecektir. 2007 yılına gelindiğinde ise İsrail Türkiye'nin arabuluculuk rolünü kabul edecektir (Kumbul, 2014: s.77-78).

Türkiye'nin arabulucu olarak başlattı süreç, 2008'e gelindiğinde taraflar arasından dolaylı görüşmelerin yapılmasına olanak sağladı. Nitekim dolaylı görüşmeler neticesinde Türkiye'ye gelen Suriye ve İsrail temsilcileri, Türkiye

aracılığıyla görüşmelerde bulundular (Amerika'nın Sesi, 2008). İsrail, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü başbakanlık ofisinden yaptığı açıklamayla doğruladı (Hürriyet, 2008). Öte yandan Türkiye Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı açıklamada, İsrail-Suriye görüşmelerinin başladığını kamuoyuna duyurdu (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008). Görüşmelerin ana konularını ise İsrail'in Golan Tepeleri'ni Suriye'ye iade etmesi, Suriye'nin Hamas ve Hizbullah'a verdiği desteği geri çekmesi, bölgedeki Yahudi yerleşimlerin boşaltılması ve Suriye-İran ilişkileri oluşturdu (Boran, 2018: s.53-54).

İlk temasların ardından Ankara'ya gelen İsrail Başbakanı Ehud Olmert, Suriye ile artık doğrudan görüşebileceklerini Başbakan Erdoğan'a bildirdi. Fakat Olmert'in ziyaretinden kısa bir süre sonra İsrail'in Gazze'ye kapsamlı bir askeri operasyon düzenlemesi, hem ilişkilerin yeniden gerilmesine sebebiyet verdi hem de Türkiye'nin yürüttüğü arabuluculuk girişimlerinin boşa çıkmasına neden oldu (Kumbul,2014: s.78).

4.8. İLİŞKİLERDE KRİZLER DÖNEMİ

2002'den beri gerginlik ve yumuşama döngüsünde ilerleyen Türkiye-İsrail ilişkileri, 2008'de İsrail'in Gazze'ye Dökme Kurşun Operasyonu düzenlemesiyle bu dönem içerisindeki ilk ciddi krizi yaşayacaktır. Türkiye'nin, İsrail-Suriye arasında arabuluculuk faaliyetini yürütmesi ve buna bağlı olarak da İsrail'in Türkiye'ye herhangi bir haber vermeden Gazze'ye operasyon düzenlemesi, Türkiye'yi son derece rahatsız edecektir. Ardından 2009 yılında Filistin sorununa çözüm bulmak için İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen panel, Başbakan Erdoğan ve Şimon Peres arasında sert tartışmalara yol açacak ve yeni bir krize sebebiyet verecektir. Davos krizinin yankıları henüz etkisini yitirmemişken bu defada Türkiye'ye de yayınlanan Kurtlar Vadisi ve Ayrılık adlı diziler ilişkilerde yeni bir gerginlik yaratacak ve beraberinde *Alçak Koltuk krizini getirtecektir. 2010 yılında ise İsrail, Gazze'ye yardım götüren insani yardım filosuna saldıracak ve bu saldırı da dokuz Türk vatandaşı hayatını kaybedecektir. Mavi Marmara Saldırısı olarak nitelendiren

*Alçak Koltuk Krizi, Türkiye'de yayınlanan Kurtlar Vadisi adlı dizisinin İsrail'de gerginlik yaratmasına bağlı olarak gelişen bir krizdir. Diziye tepki olarak İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u bakanlığa davet etmiş ve görüşme sırasında Oğuz Çelikkol'a diplomatik teamüllere sığmayacak davranışlarda bulunulmuştur. Bkz. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/alcak-koltuk-krizi-13460832>.

bu müdahale, Türkiye ve İsrail'in ilk kez doğrudan karşı karşıya geldiği kriz olacaktır.

4.8.1. Dökme Kurşun Operasyonu

Hamas'ın seçimlerde hükümet kurma hakkı elde etmesi ve Gazze'de güç kazanması İsrail için istenmeyen bir durum oldu. Hamas ile El-Fetih arasındaki ihtilafı iyi değerlendiren İsrail, dünyadan da aldığı destekle Hamas'ı iktidardan uzaklaştırmayı başardı. Bu durumun oluşmasında Hamas'ın partileşme konusunda eksikliklere sahip olması ve askeri kanadıyla bağının devam etmesinin önemli bir etkisi oldu. İsrail'in Hamas'ı ülkeye yönetemez konuma getirmek için uyguladığı baskılar 2007 yılında kurulan Ulusal Birlik Hükümetinin sonunu getirdi. Bunun üzerine Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas, haziran ayında hükümeti fes etti ve Batı Şeria'da El-Fetihlilerden yeni bir yönetimin kurulmasını istedi. Hamas bu karara, seçilmiş hükümetin kendisi olduğunu söyleyerek ve Gazze'de kontrolü tamamen ele geçirerek karşılık verdi. Özellikle çatışmaların sürdüğü bir ortamda Hamas'ın Gazze'de kontrolü tamamen ele geçirmesi, İsrail'i son derece tedirgin etti (Bölme, 2009: s.5). Bunun üzerine harekete geçen İsrail, Gazze'yi havadan, karadan ve denizden abluka altına almaya başladı. İsrail'in abluka uygulamadaki amacı, Gazze'ye her türlü mal giriş çıkışını sınırlandırmak ve Hamas ile diğer unsurların silah temin etmesini engellemektir (Ertosun, 2012: s.261).

İsrail ile Hamas arasında uzun süre devam çatışmalar, Mısır'ın girişimleri sonucunda 18 Haziran 2008'de sağlanan ateşkesle durduruldu. Ateşkes, altı aylık bir süreyi kapsamakla beraber, İsrail'in Gazze'ye uyguladığı ambargoyu da kaldırmaktaydı (Chen, 2017: s.45). Ateşkesin sona ereceği Aralık 2008'e gelindiğinde ise Hamas, İsrail'in ateşkes süreci boyunca 22 askerini öldürdüğünü ve Gazze'ye uyguladığı ambargoyu da kaldırmadığını belirterek, İsrail'le yeni bir uzlaşmaya gitmeyeceğini açıkladı. Hamas'ın bu açıklamasının hemen ardından İsrail, 27 Aralık 2008'de Gazze'ye "Dökme Kurşun" olarak adlandırılan bir operasyon başlattı (Ertosun, 2012: s.262).

İsrail'in Gazze'ye başlattığı operasyon, Türkiye'nin İsrail-Suriye arasında yürüttüğü barış görüşmelerini kesintiye uğrattığı gibi ilişkileri de son derece olumsuz etkiledi (Migdalovitz, 2010: s.11). AK Parti, Orta Doğu politikasını büyük bir başarıyla taçlandıracağını düşündüğü için arabuluculuk faaliyetlerine son derece büyük bir önem vermekteydi. Bu yüzden İsrail Gazze'ye operasyon düzenlediğinde büyük bir şaşkınlık yaşadı ve üzüntü duydu (Tüysüz, 2014: s.53).

Olayda, çatışmaların insani boyutuna dikkat çeken Türkiye, İsrail'i orantısız güç kullanması nedeniyle sert şekilde eleştirdi. İsrail'in Gazze saldırısını, Türkiye'ye "yapılmış bir saygısızlık" olarak nitelendiren Erdoğan, iki ülke ilişkilerinde güvenin kalmadığını da vurguladı (Tür, 2013: s.28). Erdoğan'ın "güven" kelimesine vurgu yapmasındaki neden, 4 gün öncesinde Ankara'ya gelen İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in, operasyon hakkında herhangi bir bilgi vermemesi olduğu söylenebilir (Migdalovitz, 2010: s.11). Olmert, İsrail-Suriye dolaylı görüşmeleri kapsamında Türkiye'ye gelmişti. Bu bağlamda Olmert'in ziyaretinin hemen ardında operasyonun başlaması, Erdoğan tarafından Türkiye'nin iyi niyetine ve arabuluculuk girişimlerine yapılmış saygısızlık olarak değerlendirildi. İsrail'i saldırgan bir ülke olarak tanımlayan Erdoğan, Gazze'yi de "açık hava hapisanesi" olarak nitelendirdi. Erdoğan, ayrıca Gazze trajedisi karşısında BM'ye büyük sorumluluk düştüğünü ve Türkiye'nin barışa yönelik çabalarını sürdüreceğini belirtti (Tür, 2009 a: s.27-28). Konuyla ilgili açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı ise Gazze'de yaşanan hadiselerden ötürü endişe duyduklarını ve Gazze'ye yaptıkları insani yardımları yoğunlaştırdıklarını belirtti (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2008).

Türkiye bir yandan İsrail'e tepkisini sürdürürken, diğer taraftan da uluslararası aktörleri harekete geçirmek için girişimlerde bulundu. Bu girişimler kapsamında Başbakan Erdoğan, BM Genel Sekteri Ban Ki Moon'la görüşerek, İsrail'in düzenlediği askeri harekâtı durdurmalarını istedi. Ayrıca, BM'nin aktif bir şekilde Gazze'ye insani yardımda bulunması gerektiğini de vurguladı. Öte yandan İKÖ Genel Sekreteri Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu aracılığıyla da İKÖ Dışişleri Bakanları'nın Gazze sorununu görüşmeleri için olağanüstü toplanmaları sağlandı. Toplantı sonrasında açıklama yapan İKÖ, Gazze'ye yöneltilen saldırıları "savaş suçu" olarak nitelendirdi. İsrail'in Gazze saldırısı hakkında açıklamalardan bulunan

Ahmet Davutoğlu'da Suriye ve İsrail dolaylı görüşmeleri sırasında taraflardan Filistin ve Lübnan'da gerilimden uzak durmalarını talep ettiklerini ve taraflarında bunu kabul ettiğini ifade etti (Tüysüz, 2014: s.53). Öte yandan, daha öncesinde TBMM bünyesinde oluşturulan Türkiye-İsrail Parlamentolararası Dostluk Grubu üyelerinin tümü, İsrail'in Gazze'deki saldırılarının dostluk grubunun anlamını ortadan kaldırdığını belirterek gruptan istifa ettiler (CNN Türk, 2008).

Çatışmaların durdurulması için yoğun çaba sarf eden Türkiye, bölgedeki girişimlerine hız verdi. Bu doğrultu da Başbakan Erdoğan, Suriye, Mısır, Ürdün ve Suudi Arabistan'ı kapsayan Orta Doğu turuna çıktı. Başbakan Erdoğan temasları sırasında iki aşamalı bir plan ortaya koydu. Bu planın birinci ayağı ateşkes olurken, ikincisi de Filistinli gruplar arasında uzlaşının sağlanması oldu. Ancak yapılan temalar sonucunda Suriye, Suudi Arabistan ve Mısır arasında bile bir görüş birliğinin sağlanmasının zor olduğu görüldü. Başbakan Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu ise temasları sırasında Suriye'de Hamas yetkilileriyle görüştü. Davutoğlu, bu görüşmelerde Hamas'a ateşkesin sağlanması ve Fetih'le uzlaşısı sağlamaları yönünde telkinlerde bulundu (Karartı, 2010: s.157-158).

Türkiye'nin Gazze Operasyonu'ndan ötürü İsrail'e gösterdiği sert tepki, Arap hakları arasında büyük bir memnuniyet yarattı. Gazze olaylarında, Arap devletleri Hamas'ı sorumlu tutarken, Türkiye ise doğrudan İsrail hedef aldı (Özaslan, 2013: s.52). Bu bağlamda Bahreyn'de düzenlenen sokak gösterilerinde halk, kendi devletlerini ve liderlerini de sert şekilde eleştirirken, ilk kez bir Türk Başbakanının posterini taşıdılar. Öte yandan uzun bir süre Türkiye'yi lehine destekleyici sloganlarda da bulundular. 15 Nisan 2009'da Bahreyn Ulusal Meclisi'nde konuşma yapan Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilerek devam edeceğini belirtti. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Bahreyn Ulusal Meclisi'nde konuşan ilk yabancı lider oldu. Bahreyn, Türkiye'nin Gazze krizinde gösterdiği tepki karşısında son derece mutluluk duydu ve bu bağlamda da Türkiye'ye bir teşekkür notası gönderdi. Abdullah Gül'ün ziyaretine dair açıklamalarda bulunan Meclis Başkanı Sayın Khalifa Al Dhahrani, Türkiye'nin yüzünü Orta Doğu'ya çevirmesini kendilerini son derece mutlu ettiğini ifade etti (Ayhan, 2008: s.40).

Türkiye'nin İsrail'e gösterdiği sert tepki Arap haklarında destek görünürken, İsrail tarafından da eleştirilere yol açtı. İsrail'in en çok okunan gazetelerinden biri olan *Jerusalem Post*, 5 Ocak 2009 tarihli başyazında, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü sorgulamakla birlikte, İsrail'in Gazze'de yürütmüş olduğu operasyonla, Türkiye'nin PKK ile verdiği mücadele arasında paralellikler kurdu. Ayrıca, Türkiye'nin İran'la yakın ilişkiler kurarak hızlıca Batıdan uzaklaştığını da ifade etti. Aslında İsrail açısından bakıldığında bu operasyon beklenen bir şeydi. Siyasetini güvenlik parametresi üzerine kuran İsrail için topraklarına yapılan bir saldırı kabul edilemezdi. Saldırı gerçekleşmeden hedefinde yok edilmeliydi. Ateşkes bittikten sonra Hamas düzenli bir şekilde İsrail'e roket saldırılarında bulunmaktaydı. İsrail'de bu durum karşısında ordusunu hazırlamaktaydı ve Hamas'ın herhangi bir saldırısı karşısında Gazze'ye operasyon düzenlemesi fikri tartışılmaktaydı. Ancak verilen tepkilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye, böyle bir öngöründe bulunamamıştı. Türkiye'nin bir öngöründe bulunamamasında İsrail-Suriye arasında yürütülen barış görüşmelerine önemli bir payı oldu. Türkiye bu bağlamda İsrail'in böyle saldırıyı gerçekleştirebileceğine ihtimal vermedi (Tür, 2009 a: s.28). Dolayısıyla Gazze Operasyonu'yla gelişen olaylar, Türkiye'nin buna gösterdiği tepkiler, ilişkilerin bundan sonrası için gerilimli bir döneme gireceğini göstermekteydi.

4.8.2. Davos Krizi

18 Ocak 2009'da İsrail ile Hamas'ın ateşkes ilan etmesi, Gazze olaylarını bir nebze olsun yatıştırdı. Fakat iki ülke arasındaki gerilim Gazze Operasyonu sonrasında da devam etti (Tür, 2013: s.29). Özellikle İsrail-Filistin çatışmasına bir çözüm bulmak için, 29 Ocak 2009'da İsviçre'nin Davos kentinde düzenlenen "Gazze Ortadoğu'da Barış" paneli, iki ülke ilişkilerindeki gerilimi yeni bir noktaya taşıdı. Davos Zirvesi'ne, Türkiye'yi temsilen Başbakan Erdoğan katılırken, İsrail'i temsilen de Cumhurbaşkanı Şimon Peres katıldı (Yıldırım, 2012: s.84).

İki ülke ilişkilerinin gergin olduğu bir dönemde gerçekleştirilen panel, Gazze olayları sebebiyle Erdoğan ve Peres arasında sert tartışmalara sahne oldu (Tür, 2009 a: s.28). Erdoğan, konuşmasının ilk bölümünde Hamas ve İsrail'in elinde tuttukları rehinleri takas etmeleri için devreye girdiklerini ve Olmert'in bu duruma sıcak

baktıklarını belirtmesinin hemen ardından, İsrail'in Gazze'ye operasyon düzenlemiş olmasını eleştirdi. Yalnızca El-Fetih'in muhatap alınmasının sorunun çözmesine yardımcı olamayacağını belirten Erdoğan, Hamas'ın da masaya davet edilmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca, Türkiye'nin bu sürece katkı sağlamak için elinden gelen her şeyi yapmaya hazır olduğunu da ifade etti (Boran, 2018: s.57). Öte yandan, İsrail'in askeri gücüne ve kitle imha silahlarına da değinen Erdoğan, İsrail'i Gazze'de orantısız güç kullanmakla eleştirdi (Çelikkol, 2014: s.80). Hamas'ın ateşkes şartlarını yerine getirmesine rağmen, İsrail'in Gazze ambargosunu kaldırmadığını da belirterek sözlerini tamamladı. Erdoğan'dan sonra söz alan İsrail Cumhurbaşkanı Peres ise Hamas'ın çirkin bir diktatör olduğunu vurgulayarak tüm sorunların sebebinin Hamas'ta aranması gerektiğini ifade etti. Hamas'ın yarattığı sorunlarla uğraştıklarını belirten Peres, Gazze'ye yapılan yardımların da kendileri tarafından engellenmediğini belirtti. Peres, bu konuda da Hamas'ı sorumlu tutarak pozisyonlarının haklılığını savundu. Peres'in konuşması sırasında, Erdoğan'a İstanbul'a roket atılması durumunda Türkiye'nin ne gibi bir tutum sergileyeceğini merak ettiğini sorması ise bardağı taşıran son damla oldu (Tüysüz, 2014: s.56).

Peres'in el sallayarak yüksek sesle konuşmasına yanıt vermek isteyen Erdoğan, Peres'in yüksek sesle konuşmasını içinde bulunduğu suçluluk psikolojine bağladı ve "Öldürmeye gelince siz çok iyi bilirsiniz" ifadesini kullandı (Çelikkol, 2014: s.80). Ardından sözünü kesen ve kendisine az süre veren moderatörü de eleştiren Erdoğan, "Benim için de bundan böyle Davos bitmiştir" diyerek paneli terk etti (Güler, 2020: s. 217).

Panelde yaşananlar hem Türkiye ve İsrail kamuoylarında hem de dünyada büyük bir yankı uyandırdı (Çelikkol, 2014: s.80). Davos Zirvesi'nin ardından binlerce kişi tarafından İstanbul Havalimanının da karşılanan Erdoğan, yaptığı basın açıklamasında kızgınlığının ne Yahudilere ne de İsrail halkına olduğunu belirtti. Tepkisinin, İsrail hükümetinin Gazze'de yürüttü operasyonlara olduğunu söyleyen Erdoğan, "İnsanlarımız hangi Başbakan olsa aynı tepkiyi vermesini beklerdi" değerlendirmesinde bulundu. Erdoğan'ın vermiş olduğu mesajlar, Türkiye'nin İsrail politikaları karşısında artık sessiz kalmayacağını göstermekteydi (İnat ve Telci, 2011: s.131).

Erdoğan'ın Davos'daki tepkisi, İsrail kamuoyunda şok etkisi yarattı. Bu şok İsraili politikacıların tepkilerine de yansdı. İsrail Dışişleri Bakanı Yardımcısı Majallie Whbee, yaptığı basın açıklamasında Türkiye'nin Gazze Operasyonu'nu soykırımla nitelendirmesi halinde, Ermeni Soykırım'ını tanıyacaklarını söyledi (Alsaftawi, 2017: s.192). İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı General Avi Mizrahi'de, Erdoğan'ın "siz öldürmeyi iyi bilirsiniz" söylemine karşılık Gazze'deki İsrail faaliyetlerini eleştirmeden önce o ilkin aynaya bakmalı" diyerek Erdoğan'ı hedef aldı. Mizrahi, ayrıca Ermeni Soykırım'ını gerçekleştirmiş olan Türkiye'nin, şimdide aynısını Kürtlere yaptığını belirterek, Türkiye'yi Kıbrıs'ta işgalci olmakla suçladı. Mizrahi'nin sözleri Türkiye'de tepkilere neden oldu. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, İsrail'e nota verdi ve İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gabby Levy bilgi almak için Dışişleri Bakanlığı'na çağırdı. Ardından İsrail Genelkurmay Başkanı Gabi Aşkenazi, Orgeneral İlker Başbuğ'u telefonla aradı ve daha sonrasında da mektup göndererek özür diledi. Öte yandan Gabi Aşkenazi, İlker Başbuğ'a Mizrahi'nin sözlerinin ordunun resmi görüşünü yansıtmadığını da belirtti. İsrail, Türkiye ile ilişkileri gergin bir havaya sokmaktan kaçınınmaktaydı. Ancak bazı durumlarda tepki vermekten de kaçınınmamaktaydı. 2009 yılında Türkiye ve Suriye ortak bir askeri tatbikat gerçekleştirdiğinde İsrail, büyük bir rahatsızlık duydu. Savunma Bakanı Ehud Barak, Türkiye ve Suriye arasında yapılan askeri tatbikat karşısında son derece rahatsızlık duyduklarını ifade etti (T. Şahin, 2016: s.156).

Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki İsrail çıkışı, Arap toplumlarında büyük etki yarattı. Uzun yıllar boyunca İsrail konusunda Türkiye'yi eleştiren Arap devletleri, Davos Zirvesi sonrasında Erdoğan ve Türkiye'ye sempati duymaya başladılar. Cuma namazının ardından meclis binasının önünde toplanan 20,000 Gazzeli, Erdoğan ve Türkiye lehine destekleyici sloganlar attılar ve Filistin-Türkiye bayraklarını birlikte salladılar. Bölge halkı, Erdoğan'ı Batı'ya ve İsrail'e meydan okuyan bir lider olarak tanımladılar. Bu durum yapılan anketlere de yansdı. Davos öncesi ve sonrasında yapılan anketlerde, Erdoğan'ın Arap dünyasında büyük bir destek aldığı görüldü (Tüysüz, 2014: s.57). Bu desteği İran kanadında da görmek mümkündür. İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad yayınladığı mesajda, Erdoğan'ın Davos'taki tutumunu takdir ettiğini ve İran halkının en içten dileklerle kendisini selamladığını ifade

etmekteydi. Bunun yanı sıra, Ayetullah Nasır Mekarim Şirazi'nin de öğrencilerine yaptığı konuşmada, Erdoğan'ı bölgeye barış getirmeye çalışan bir lider olarak tanıtması ve kendisine bu nedenle Nobel Barış Ödülü'nün verilmesi gerektiğini belirtmesi, İran'ın bu durumdan ne derece memnun olduğunu açıkça göstermekteydi (İnat ve Telci, 2011: s.122-123).

Başbakan Erdoğan'ın Davos'taki çıkışı, farklı yorumları da beraberinde getirdi. Verilen tepkiyi, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun temellendirdiği dış politikaya bağlayanlar olduğu gibi mart ayında Türkiye'de gerçekleşecek seçime yapılmış bir yatırım olarak görenlerde oldu. Öte yandan, Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığı yorumları da yapıldı. Bu durumun, Türkiye'nin ABD ve İsrail'le olan ilişkilerine zarar verdiğini ve bununda ileriki süreçte ağır bir fatura yaratacağı belirtildi (Kumbul, 2014: s.103). Türkiye'deki muhalefet partileri ise Erdoğan'ın üslubunu diplomatik teamüllere uygun bulmadıklarını belirterek eleştirilerde bulundular (Özaslan, 2013: s.55).

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun temellendirdiği yeni dış politikanın bir sonucu olarak Türkiye artık İsrail'in saldırıları karşısında sessiz kalamamaktaydı. Bu politikanın temel varsayımı, tüm sorunların birbiriyle bağlantılı olduğu ve biri çözülmeden diğerinin çözülmesinin mümkün olmayacağıydı. Bu bağlamda da İsrail-Filistin meselesi en önce çözülmesi gereken sorunların başında gelmekteydi. Yine bu politikaya göre Türkiye, ABD'den bağımsız hareket etmeliydi ve İsrail'le de sorgusuz ve sınırsız ilişkiler içinde olunmamalıydı. Bunun yerine çıkarların gerektirdiği ölçüde ilişkilerin kurulması daha yararlı olacaktı (İnat ve Telci, 2011: s.131).

2009 Mart ayında iki ülkenin Dışişleri Bakanları Ali Babacan ve Tzipi Livni, NATO Dışişleri Bakanları toplantısında bir araya geldiler. Bu görüşme, ilişkilerde normalleşmenin başlanmasına bağlandı. Ancak bu durum gerçekleşmedi. Ali Babacan'dan sonra Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturan Ahmet Davutoğlu, İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres tarafından 2009'da verilecek konferansa katılmak için İsrail'e gitme girişiminde bulundu. Fakat İsrail, Ahmet Davutoğlu'dan daha sonrasında Gazze'ye uğramayacağına dair teminat isteyince bu ziyaret gerçekleşmedi

(Tüysüz, 2014: s.58). İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'in Davos hadisesi nedeniyle özür dilemesi ve ilişkilerin yumuşaması için atılan adımlarda bir sonuç vermedi ve iki ülke arasındaki gerginlik devam etti (Çelikkol, 2014: s.80).

Türkiye, Davos krizinin ardından Anadolu Kartalı tatbikatını da iptal etti ve ayrıca İsrail'i de davet etmedi. Anadolu Kartalı tatbikatı 2001'den beri düzenli bir şekilde Konya'da gerçekleştirilmekteydi. Tatbikatın gerçekleştirildiği Konya, elektronik harp eğitim alanlarının son derece geliştiği illerden biridir. Bu bağlamda geniş bir hava sahasına sahip olmayan İsrail için Konya'da tatbikat yapabilmek son derece önemli olmaktadır. İsrail'le askeri münasebetler daha önceki dönemlerde Genelkurmay Başkanlığı üzerinden yürütülmüştü. Bu bağlamda İsrail'in tatbikata davet edilmemesi, sivil otoritenin etkinliğine bağlanabilir (Ulutaş, 2011: s.46). Türkiye'nin İsrail'i tatbikata çağırmasını Ahmet Davutoğlu, Filistin meselesine yorumladı. Davutoğlu, tatbikatın sadece Türkiye tarafından gerçekleştiriliyor olmasını, Gazze sorununun çözümüne yardımcı bulunacağını belirtti (Radikal, 2009).

İsrail basınında yer alan haberlere göre, Türkiye'nin verdiği kararın hemen ardından, İsrail kabinesi acil bir şekilde toplanarak krizi görüştü. Bu toplantı sonunda Türkiye'nin artık stratejik ilişkilere önem vermediği ve İsrail'in artık tek başına bu ilişkileri yürüttüğü sonucuna varıldı. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin ilk defa İsrail, ABD ve Türkiye arasında sağlanan üçlü anlaşmayı ihlal ettiği bilgisi de yine basına yansıyan haberler arasında yer aldı (Hürriyet, 2009). İsrail basınına yansıyan haberlerden biri de tatbikatın bizzat Erdoğan tarafından iptal edildiği bilgisiydi. Başbakan Erdoğan ise 14 Ekim 2009'da El Arabiye televizyonuna verdiği demeçte, İsrail'in tatbikata davet edilmemesinin Türk halkının istediği doğrultusunda gerçekleştiğini ifade etti (Şahin, 2016: s. 157-158).

4.8.3. Ayrılık Dizisi ve Alçak Koltuk Krizi

Davos Zirvesi ve Anadolu Kartalı tatbikatının iptal edilmesinin yarattığı gerginlikler devam ederken, bu defa da Türkiye'de yayınlanan bir dizi, iki ülke ilişkilerini yeni bir krizin içine soktu. İlk bölümü 14 Ekim 2009'da TRT'de

yayınlanan “Ayrılık: Aşkta ve Savaşta Filistin” adlı dizinin konusu, Filistin’de yaşananlar oluşturmaktaydı. Kontrol noktasından geçemediği için kendi imkanlarıyla doğum yapan bir kadın ve babanın bebeği havaya kaldırarak izin istemesinin ardından bir İsrail askeri tarafından vurulup öldürülmesi, diğer yandan İsrail askerlerinden kaçan küçük bir kızın çıkmaz sokakta sıkıştırılarak öldürülmesinin gösterildiği sahne, İsrail tarafından büyük tepkiyle karşılandı. Dizi, bir aşk hikayesini baz almakla birlikte, İsrail’in Gazze’ye düzenlediği Dökme Kurşun Operasyonu’nu da gözler önüne sermeyi amaçlamaktaydı. Dizinin İsrail kablolu kanalları arasında yer alan TRT 1’de yayınlaması ise İsrailileri ayrıca sınırlendirdi. Dizinin ilk bölümünün ardından, İsrail’in önemli kanallarından biri olan Kanal 2, sunduğu haber bülteninde bu sahneye geniş yer vererek tepki gösterdi. Kanal 2 Ana haber bülteni, diziyi en üst düzeyde yapılmış bir provokasyon olarak nitelendirdi ve İsrail’e düşman olan ülkelerin yaptığı yayımlara benzetti (İnat ve Telci, 2011: s.136). İsrail’in en çok okunan gazetesi *Yedioth Ahranot* haber sitesi Ynet’te, sahnelere geniş bir yer vererek dizinin İsrail’de “travma” yarattığını belirtti (Cumhuriyet,2009).

Dizinin ilk bölümünün ardından açıklama yapan İsrail Dışişleri Bakanı Avigdor Liberman, sahneleri ciddi bir provokasyon olarak nitelendirdi ve dizinin devlet desteğiyle yapılmış bir proje olduğunu da söyledi. Bunun yanı sıra, İsrail askerlerinin barbar olarak gösterilmesinin düşman devletlere bile yakışmadığını söyleyen Liberman, İsrail’le ilişkisi olan Türkiye’nin bunu yapmasını da ayrıca üzücü bulduklarını ifade etti. Dizinin siyasi danışmanı olan Hakan Albayrak ise İsrail’i eleştirilere tahammül edememekle eleştirdi. İsrail medyasında dizinin travma yarattığı haberlerinin dolaştığını belirten Albayrak, “İsrail Ordusu’nun gerçek yüzünü görmelerini sağladıysa keşke daha önce yapsaydık” ifadelerinde bulundu. Albayrak, ayrıca İsrail’in yaptığı terör eylemlerini inkar edemeyeceğini de dile getirdi (İnat ve Telci, 2011: s.136).

Gerginliğin sürdüğü bir ortamda İsrail yönetimi, konuyla ilgili olarak Tel-Aviv’deki Türkiye Büyükelçiliğini Geçici Maslahatgüzarı Ceylan Özen’i, Dışişleri Bakanlığı’na çağırdı (Milliyet, 2009). Özen’le görüşen İsrail Dışişleri Bakanlığı’nın Batı Avrupa’dan sorumlu Müsteşar Yardımcısı Naor Gilon, “Dizide yer alan unsurların kabul edilemez olduğunu” belirterek, duydukları üzüntüyü dile getirdi.

Ayrıca, gerginliklerin giderilmesi yönündeki beklentilerini de Özen'e ilettiler (CNN Türk, 2009). Yayınlanan dizi sadece İsrail'in tepkisine yol açmadı, Amerika'daki Yahudi kuruluşları da diziyi tepki gösterdi ve ilişkilerin geleceği konusunda endişe duyduklarını ifade ettiler. İsrail'in tepkilere yanıt ise Türkiye'den Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu tarafından verildi. Davutoğlu, yanıtında TRT'nin özerk bir kurum olduğunu ve bu diziyi TRT ile anlaşan özel bir şirketin yaptığını söyledi (Hürriyet, 2009).

İki ülke arasında karşılıklı açıklamalar devam ederken, İsrail Sanayi Ticaret ve Çalışma Bakanı Benyamin Ben-Elizer Türkiye'ye geldi. İki ülke arasındaki kara bulutları dağıtmaya geldiğini belirten Elizer, Türkiye-İsrail arasında pek çok ortak nokta olduğunu ve buna dayanarak ilişkilerin güçlendirilmesi gerektiğini söyledi (Milliyet, 2009). Ardından Ankara'da Davutoğlu ile görüşen Elizer, Türkiye'nin barış görüşmelerinde aktif rol almasını arzu ettiğini ve bunun da Orta Doğu barışına fayda sağlayacağını söyledi. Davutoğlu ise Gazze'de yaşananlardan ötürü İsrail'i sert şekilde eleştirdi ve Gazze'deki durumun iyileştirilmesi gerektiğine vurgu yaptı. Ben Elizer, Ahmet Davutoğlu ile yaptığı görüşmeden sonra Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile de görüştü. Abdullah Gül bu görüşmede Elizer'e İsrail'in barış konusunda istekli ve samimi olduğunu göstermesini gerektiğini ve İsrail'in 1967 sınırlarının öncesine çekilerek, Filistin'le yan yana yaşamalarını gerektiğini ifade etti (Tüysüz, 2014: s.62).

İki ülke ilişkilerinde yeni bir krize sebebiyet veren "Ayrılık" dizisi, birkaç bölümden sonra yayından kaldırılrsa da ilişkilerdeki gerginlik giderilemedi. 29 Ekim 2009'da İsrail'deki Türk Büyükelçiliğinde düzenlenen 29 Ekim resepsiyonunun bir önceki yıla göre daha alt düzeyde gerçekleştirilmiş olması da ilişkilerdeki gidişatı göstermesi açısından önemli oldu. Öte yandan İsrail'in milli resepsiyon sırasında Türkiye büyükelçiliği önünde gösteri yapmak isteyen Ermenilere izin vermesi de bir diğer önemli gelişmelerden biri oldu (Karaman, 2019: s.44).

"Ayrılık" dizisinin yankıları sürerken, Ocak 2010'da iki ülke arasında yeni bir kriz patlak verdi. "Alçak Koltuk Krizi" olarak adlandırılan hadise, peş peşe gelen krizlerin bir sonucu olmakla beraber, yine bir TV dizisi ve Başbakan Erdoğan'ın

İsrail'in Gazze'ye yönelik düzenlediği saldırılara verdiği tepkinin tetiklediği kriz oldu. Türkiye'de yayınlanan ve Orta Doğu da geniş bir izlenme oranına sahip olan "Kurtlar Vadisi" adlı dizinin bir bölümünde yer alan sahneler, İsrail'de büyük tepkilere neden oldu. İlgili bölümde, dizinin kahramanı Polat Alemdar, Mossad'a ait bir binaya baskın düzenleyerek Mossad'ın kaçırdığı çocuğu kurtarmakta ve sonrasında da Mossad ajanını etkisiz hale getirmektedir (T. Şahin, 2016: s.160). Bunun üzerine bir başka Mossad ajanı, yabancı bir ülkenin topraklarında suç işliyorsunuz diyerek Polat Alemdar'ı uyarmaktadır. Polat Alemdar'da buna karşılık "Yalnızca siz mi savaş suçu işleyeceksiniz" diyerek cevap vermektedir (BBC, 2010).

İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Mossad ajanlarının çocuk kaçakçısı olarak gösterilmesine tepki olarak Türkiye'nin Tel Aviv Büyükelçisi Oğuz Çelikkolu, ilgili olayı görüşmek üzere 11 Ocak 2010'da Dışişleri Bakanlığı'na davet etti (Uzer, 2011: s.156). Bir gün sonra yapılan görüşmede Çelikkol, diplomatik teamüller çiğnenerek alçak koltukta oturtuldu. Bunun yanı sıra, Ayalon ve Çelikkol arasındaki görüşme masasında sadece İsrail bayrağı bulunduruldu ve Çelikkol'a herhangi bir ikramda bulunulmadı (Kurt,2011: s.181). Görüşmeye özel olarak davet edilen İsraili gazeteciler ikiliden fotoğraf çektirmeleri için tokalaşmalarını istediğinde ise Ayalon, Çelikkol'la tokalaşmayacaklarını ifade etti. Ardından da İbranice ifadelerle "Görüyorsunuz, o bizden aşağıda oturuyor, biz yüksekteyiz ve burada sadece İsrail bayrağı var" dedi (Hürriyet, 2010).

İsrail Dışişleri Bakanı Ayalon'un bu davranışına Türkiye'nin tepkisi sert oldu. İsrail'in Ankara Büyükelçisi Gabby Levy, Dışişleri Bakanlığı'na çağrıldı. İsrail'den özür ve izahat beklenildiği kendisine iletildi. Levy ile Bakanlık Müsteşarı Feridun Siniroğlu'nun görüşmesinin ardından yapılan açıklamada, Ayalon'un davranışları kınandı. Dışişleri Bakanlığı daha sonrasında olaya dair yaptığı açıklama da "Diplomasiyle bağdaşmayan bir tutum sergilemiş olan İsrail Dışişleri Bakanlığı'nı diplomatik nezaket ve saygı kurallarına uymaya davet ediyoruz" şeklinde cevap verdi. Konuya dair açıklamalarda bulunan Başbakan Erdoğan, İsrail'deki mevcut hükümetin koalisyon olmasının Türkiye'yi bağlamayacağını ifade ederken, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'de 13 Ocak'a kadar özür dilenmediği takdirde

büyükelçiliğin geri çağrılacağı şeklinde İsrail'e uyarı da bulundu (Kurt, 2011: s.181-182).

Türkiye'nin bu net tavrı üzerine Cumhurbaşkanı Şimon Peres devreye girdi ve Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon'u arayarak davranışından ötürü kendisini uyardı. Ardından Dışişleri Bakanı Liberman'la görüşen Ayalon, bu görüşmede özür dilemekte yarar var cevabını alınca, daha önce Tel Aviv'de elçilik yapmış olan Namık Tanı aradı ve ilk özrünü diledi. Sonrasında da Türkiye'ye ulaştırılmak üzere resmi bir özür mektubunu, Tel Aviv'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne ilettili. İsrail Parlamentosu'ndaki 17 milletvekili de Ayalon'un davranışından dolayı Büyükelçi Çelikkol'a özür mektubu gönderdi (Gürel, 2017: s.67).

Ayalon'un özür dilemesi sonrasında İsrail Savunma Bakanı Ehud Barak, ilişkilerdeki gerginliği gidermek adına Türkiye'ye geldi. Gerginliği gidermeye yönelik mesajlar veren Barak, yalnızca Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Savunma Bakanı Vecdi Gönül'le görüştü. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ise Ehud Barak'a randevu vermedi (Migdalovitz, 2010: s.12). İsrail, Alçak Koltuk Krizi'ni devletin hatasından ziyade bireyin yapmış olduğu bir hata olarak değerlendirirken, Türkiye ise İsrail'in özür dilemesini diplomasi yönünden kazanılmış bir zafer olarak gördü (Alsaftawi, 2017: s.198).

İsrail'in özür dilemesinden sonra ilişkilerde normalleşmenin sağlanması için yeni bir girişim başlatıldı ve bu girişim kapsamında Başbakan Erdoğan, İsrail-Suriye arasında yeni barış görüşme turlarının başlatılacağını duyurdu. Ayrıca, Arap devletlerinden gelecek tepkilere bakılmaksızın 10 Mayıs 2010'da yapılan oylamada İsrail'in, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütüne üye olması desteklendi (Özcan, 2010: s.42).

4.8.4. Mavi Marmara Saldırısı ve Palmer Raporu

Son krizin ardından ülke ilişkilerinde kısmi bir normalleşme sağlanmıştı. Fakat Mayıs 2010'da Mavi Marmara hadisesinin meydana gelmesiyle iki ülke ilişkileri,

tarihindeki en büyük krizi yaşadı (Efron, 2018: s.9-10). Bilindiği gibi İsrail 2007'den beri Gazze'ye ambargo uygulamaktaydı. 2008'de Dökme Kurşun'u Operasyonu sonrasında da İsrail, Gazze'ye uyguladığı ambargonun yoğunluğunu arttırdı. Bu durum gün geçtikçe Gazze halkını üzerinde endişe uyandırıcı sıkıntılar yaratmaya başladı. Özellikle yaşamsal nitelikteki malzeme akışının kesilmesine her gün bir yenisi eklenmekteydi. İsrail'in Gazze harekâtı devam ederken, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Gazze'ye yönelik düzenli malzeme akışı sağlanması için 8 Ocak 2009'da 1860 sayılı kararı aldı. Bu doğrultuda, harekât sonrasında Gazze'ye yapılan insani yardımlar, BM'nin 1860 sayılı kararına dayanılarak gerçekleştirildi (Yıldırım, 2012: s.95-96).

Bölge halkının yaşamsal temel ihtiyaçlarının karşılanmasına engel olan ablukanın yarattığı insanı kriz karşısında, uluslararası alanda çeşitli kampanyalar başlatıldı. Bu kapsamda da Özgür Gazze Hareketi isimli sivil toplum kuruluşu öncülüğünde, 36 farklı ülkenin sivil toplum kuruluşu ve içinde yardım gönüllülerinde yer aldığı insani yardım filosu oluşturuldu. Organizasyonda yer alan İnsani Yardım Vakfı (IHH) yetkilileri, yaptıkları açıklamalarda amaçlarının; Gazze'deki ablukayı kaldırmak, uluslararası kamuoyunun dikkatini Gazze'ye çekmek ve insani yardım malzemelerinin Gazze'ye ulaştırılması olduğunu söylediler. Oluşturulan yardım konvoyunda, Özgür Challenger I (ABD-Yolcu Gemisi), Mavi Marmara (Komor Adaları-Yolcu Gemisi), Gazze 1 (Türkiye-Yük Gemisi), Eleftheri Mesogeios (Yunanistan-Yük Gemisi), Sfondoni (Togo-Yolcu Gemisi), Defne Y (Kiribati-Yük Gemisi), Rahcel Corrie (Kamboçya-Yük Gemisi) isimli gemiler yer aldı. Filoda çoğunluğu Türklerden oluşmak üzere birçok ülkeden gönüllü yurttaş katıldı (Topal, 2012: s.107-108).

“Rotamız Filistin Yükümüz İnsani Yardım” sloganıyla yola çıkan insanı yardım konvoyu, 31 Mayıs 2010 Pazartesi sabahı 4.23'da, 72 deniz mili mesafede uluslararası sularda hareket ederken İsrail silahlı kuvvetlerin saldırısına uğradı. Bu saldırıda dokuz Türk vatandaşı ölüyor, onlarcası da yaralandı. Saldırının hemen ardından gemileri kendi limanlarına çeken İsrail kuvvetleri, gemideki kişileri sorguya aldı (Aksar, 2012: s.24-25).

Saldırı gerçekleştiğinde Başbakan Erdoğan, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile birlikte Latin Amerika'da, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'de başka bir program sebebiyle yurt dışında bulunuyordu. Yaşanan hadise üzerine programlar yarıda kesilip Türkiye'ye dönülürken, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu New York'a geçerek, BM Güvenlik Konseyi'ni acil görüşmek üzere toplantıya çağırdı. Türkiye'nin çağrısı üzerine toplanan Güvenlik Konseyi, toplantının ardından İsrail'i kınayan bir bildiri yayınladı (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011: s.18). Bunun yanı sıra, İslam Konferansı Örgütü Başkanlar Kurulu ve NATO'da olağanüstü toplantıya çağrılarak bu örgütlerin İsrail'i kınaması yönünde bildirimler yayınlanması sağlandı. Tel Aviv'deki Büyükelçi Oğuz Çelikkol, istişarelerde bulunmak için Ankara çağrılırken, İsrail'le yapılacak olan askeri tatbikatlarda iptal edildi. İsrail'de buna karşılık Türkiye'de bulunan, insansız hava araçlarının eğitimini veren personelini geri çağırdı (Özcan, 2010: s.37).

Dışişleri Bakanlığı, bu katliamın telafi edilemez sonuçları olabileceğini dünyaya ilan ederken, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'da BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada, İsrail'i haydutluk, korsanlık ve barbarlık yapmakla suçladı (Uzer, 2011: s.156). Başbakan Erdoğan'da grup toplantısında yaptığı açıklamada, korsanların bile belli bir ahlak kuralı doğrultusunda hareket ettiklerini ifade ederek, İsrail'i hedef aldı. Erdoğan, ayrıca saldırının uluslararası hukuka yapıldığını da belirtti (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2011: s.18).

Türkiye, Mavi Marmara olayının ardından İsrail'le ilişkilerin yeniden onarılabilmesi için dört talepte bulundu. Bu talepler; İsrail'in resmi özür dilemesi, saldırıda yaşamını yitirenlerin ailelerine ve yaralılara tazminat verilmesi, olayın araştırılması için kurulacak bağımsız bir komisyonun İsrail tarafından kabul edilmesi ve son olarak da Gazze ablukasının kaldırılması oldu (Aytürk, 2011: s.680). Türkiye'nin talepleri bu yönde olurken, İsrail tarafı da yaptığı saldırının haklılığını savundu. İsrail'in önemli gazetelerinden biri olan *Yediot Ahronot*, saldırının gerçek sorumlusunu gemideki yolcular ve bu yolcuların yaptıkları provokasyonlar olduğunu, İsrail'in bu saldırılar karşısında meşru müdafaa hakkını kullandığını belirtti. İsrail'in Birleşmiş Milletler'deki büyükelçi yardımcısı Daniel Carmon ise BM Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada, barış eylemcileri olarak nitelendirilen kişilerin

bıçak sopa ve silah kullandıklarını belirterek meselenin yardım değil, provokasyon olduğu imasında bulundu (Aymalı, 2019: s.64-65).

Türkiye'nin sunduğu bu dört talep, İsrail devlet yönetici kadrosunun da tepkisini çekti. İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, yaptığı açıklamada hiçbir şekilde Türkiye'den özür dilemeyeceklerini belirtti. Fakat Türkiye'nin net tavır sergilemesi ve uluslararası kamuoyunun da baskılarını yoğunlaştırması sonucunda İsrail geri adım atmaya başladı (Chen, 2017: s.62). ABD'nin çabaları neticesinde 31 Haziran 2010'da Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile İsrail Sanayi Ticaret ve Çalışma Bakanı Ben-Elizer Brüksel'de bir araya geldi. Yapılan görüşmeler neticesinde uluslararası bir komisyonun kurulması ve gemilerin serbest bırakılmasının İsrail tarafından kabul edildiği görüldü (Özaslan, 2013: s.60-61). Öte yandan, iki bakanın Brüksel'de gerçekleştirdiği görüşme tepkilere de yol açtı. Gizli bir şekilde organize edilen görüşme İsrail basını tarafından sızdırılınca, İsrail Dışişleri Bakanı Liberman görüşmenin kendisinden habersiz yapıldığını belirterek sert bir tepki gösterdi (Üren, 2011: s.16).

İsrail'in uluslararası bir komisyonun kurulmasını kabul etmesinin ardından 2 Ağustos 2010'da BM Genel Sekreteri Ban-ki Moon tarafından Mavi Marmara saldırısını uluslararası hukuk açısından inceleyecek bir komisyon kuruldu. Komisyonun başkanlığına Yeni Zelanda eski Başbakanı Sir Geoffrey Palmer getirilirken, yardımcısı ise Kolombiya eski başkanı Alvaro Uribe oldu. Komisyonda İsrail'i, Savunma Bakanlığı hukuk eski danışmanı Joseph Ciechanover temsil ederken, Türkiye'yi de emekli büyükelçi Özdem Sanberk temsil etti (Üren, 2011: s.17).

Mavi Marmara saldırısının yarattığı gerginlik sürerken, İsrail'in Hayfa şehrinin yakınlarındaki Karmel Dağında büyük bir yangın çıktı. İsrail yangını söndürmede yetersiz kalınca, Türkiye İsrail'e yardım ekibi gönderdi (İnsel, 2017: s.149). Ardından İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Erdoğan'ı arayarak teşekkürlerini bildirdi (Chen, 2017: s.63). Türkiye'nin uzattığı yardım eli, her iki ülkenin basınında geniş bir yer buldu ve İki ülke ilişkilerinde normalleşmenin sağlanacağı yönünde görüşler ağırlık kazanmaya başladı. Fakat İsrail'in Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile

“Münhasır Ekonomik Bölge Sınırlandırma Anlaşması'nı” imzalaması, ikili ilişkileri tekrardan krizin içine soktu. İmzalanan anlaşmanın, Kıbrıs Türklerini saf dışı bıraktığına yorumlandı (İnsel, 2017: s.149).

Son hadiselerden sonra ilişkilerdeki gerginlik yerini korurken, bu defa da Palmer Raporu üzerinden yeni bir kriz yaşandı. Mavi Marmara olayını soruşturmak için kurulan Palmer Komisyonu, iki ülke ilişkilerini düzeltmek yerine tam tersi bir durum yarattı (M. Şahin, 2011: s.25). Daha önce yayınlanması beklenen rapor, İsrail'in özür dileme konusunda zaman istemesinden ötürü birkaç defa ertelendi (Gürpınar, 2017: s.245). Türkiye ise bu süreçte İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu'nun hükümet içindeki durumunu da göz önünde bulundurarak, tazminat ve özür dilenmesi taleplerini yeniledi. Yeni bir ertelenmeye de sıcak bakmayan Türkiye, raporun yayınlanacağı tarihe kadar İsrail'e bir süre tanıdı. Fakat Rapor, BM Genel Sekteri'ne sunulmadan önce *New York Times* gazetesinde sızdırıldı. Söz konusu sızdırılan raporda, Türkiye'nin İsrail'den talep ettiği isteklerinden sadece tazminat hakkı uygun görülmekteydi. Yine raporda, İsrail'in özür dilemesi yerine üzüntüsünü bildirmesi tavsiye edilirken, İsrail'in Gazze'de uyguladığı ablukada uluslararası hukuka uygun görülmekteydi (M. Şahin, 2011: s.25). Ablukanın uygun bulunmasının nedeni, Gazze'deki silahlı örgütlerin İsrail'e tehdit olarak görülmesiydi (Chen, 2017: s.63).

Mavi Marmara gemisindeki kişilerin İsrail askerlerine direniş göstermesini şiddet içerdiği gerekçesiyle sorumsuzca bulan Palmer Raporu, abluka bölgesinin dışındaki bir gemiye saldırılmasını da kabul edilmez buldu. Türkiye'nin Palmer Raporu'na tepkisi sert oldu. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, raporu yok hükmünde sayarken, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'da İsrail'e yönelik beş maddelik eylem paketini açıkladı. Eylem paketine göre, İsrail'le ilişkiler ikinci kâtip seviyesine indirilecek, Gazze ablukasının Uluslararası Adalet Divanında incelenmesi sağlanacak, Doğu Akdeniz'de seyrüsefer serbestisi için önlemler alınacak ve son olarak da iki ülke arasındaki tüm askeri anlaşmalar askıya alınacaktı. Türkiye, eylem paketini açıkladıktan sonra Ankara'daki İsrail büyükelçisinden ülkeyi terk etmesini istedi. Bunun ardından İsrail büyükelçisi Türkiye'yi terk etti ve ilişkilerde böylece ikinci kâtip seviyesine düşürüldü (Karaman, 2019: s.46-47). İsrail, Türkiye'nin atmış

olduğu bu son adım karşısında üzgün olduğunu belirtse de resmi bir özrün dilenmesi konusunda herhangi bir adım atmadı (Ravid ve Lis, 2011).

Genel bir değerlendirme ile belirtmek gerekirse, İlişkilerin kâtip seviyesini düşürülmesinin daha önce de yapıldığı şeklinde yorumları beraberinde getirse de Mavi Marmara saldırı iki yönüyle diğer krizlerden ayrılmaktadır. Birincisi, İsrail'in Türk vatandaşlarını hedef almasıyla iki devlet, ilk defa doğrudan karşı karşıya geldi. Filistin meselesi daha önceki dönemlerde dolaylı bir şekilde iki ülkenin ilişkilerini etkilemişti. Fakat taraflardan birinin diğerini doğrudan hedef aldığı bir durumu yaşanmamıştı. Mavi Marmara saldırısı da doğrudan bu yönde gelişti. Türkiye vatandaşları, ilk defa bir başka devletin askerleri tarafından öldürüldü. Bu nedenle, Ahmet Davutoğlu bu durumu Türkiye'nin 11 Eylül'ü olarak nitelendirdi. İkincisi ise ikili ilişkilerin doksanlı yıllardaki gelişiminde kilit rol oynayan İsrail ordusunun doğrudan bu saldırıyı gerçekleştirmiş olmasıdır. Saldırı emrinin Milli Savunma Bakanı Ehud Barak tarafından verilmiş olması da ön plana çıkan en dikkat çekici hususlardan biri oldu. Oysa 1999 Marmara depreminde İsrail, Türkiye'nin yardımına koştuğunda Ehud Barak başbakanı. Ehud Barak, Marmara depreminde Türkiye'ye birçok destek sağlamakla birlikte, aynı yıl içerisinde Türkiye'yi de ziyaret etmişti (Özcan, 2010: s.37-38).

Bu bağlamda İsrail'in Türk vatandaşlarının da içinde bulunduğu, tamamen sivil bir oluşumdan meydana gelen filoya neden saldırdığı sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruya yanıt aranıldığında ise şunlar söylenebilir; İsrail'in tarihsel süreçte her sorunu askeri güçle bastırma eğiliminde olması, bir iç sorun olarak gördüğü Gazze meselesinin uluslararası platformlara taşınması engellemek istemesi, Gazze ablukasının kaldırılmasını engelleme ve son olarak da Türkiye'nin bölgede artan etkinliğini sınırlamak olduğunu söyleyebiliriz (Kurt, 2011: s.183). Mavi Marmara saldırısının ilişkilerde yarattığı kriz, 2011'de Arap Baharı'nın cereyan etmesiyle ikinci plana düşecektir. Fakat Türkiye bu süreçte de ilişkilerin normalleşmesi için özür ve tazminat talebini yenilecektir (İnsel, 2017: s.149).

4.9. ASKERİ İLİŞKİLER

AK Parti, iktidara geldikten kısa bir süre sonra iki ülke askeri yetkilileri karşılıklı olarak birçok ziyarette bulundular. Bu ziyaretler, askeri ilişkilerde belli bir kurumsallaşmanın sağlandığını göstermesi açısından önemli oldu. AK Parti'nin hükümet kurmasının üzerinden henüz bir ay geçmişken, İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yalon Türkiye'ye geldi. Ardından Temmuz 2003'te Türkiye Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök İsrail'e ziyarette bulundu. Yine Mayıs 2003'te İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı Dani Haloutz, Türk Hava Kuvvetleri (THK) Komutanı Cumhuriyet Asparuk'un davetlisi olarak Ankara'ya gelirken, Ekim 2003'te ise (THK) Komutanı İbrahim Fırtına İsrail'e gitti (Abdullah, 2019: s.12).

Aralık 2003'te İsrail Güvenlik Bakanı Tzachi Hanegbi, İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun resmi davetlisi olarak Türkiye geldi. Yapılan görüşmeler neticesinde iki ülke, istihbarat paylaşımı ve polis eğitimleri konusunda yeni bir güvenlik anlaşmasını imzaladı. Bu anlaşma ile terör tehditlerine karşı ortak istihbarat paylaşımı ve Türk-İsrail polislerinin her iki ülkede de ortak tatbikat yapması sağlanacaktı (Amerika'nın Sesi, 2003). Ocak 2004'te geldiğinde ise Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ, 45 kişilik bir heyetle İsrail'e ziyarette bulundu. Görüşmelerin ana konusunu İstanbul'da gerçekleştirilen terör eylemleri oluşturdu (Abdullah, 2019:s.12-13). İki ülke terör eylemlerine karşılık, istihbarat paylaşımlarını daha düzenli bir şekilde yapmayı kararlaştırdılar (Hürriyet, 2004).

2004'ten sonra da askeri düzeydeki ziyaret ve faaliyetler devam ettirildi. 2005 Ocak ayında Türkiye, İsrail ve ABD Deniz Kuvvetleri'nin de katılımıyla Akdeniz'de Güvenilir Deniz Kızı Tatbikatı gerçekleştirildi (Denizgazete, 2007). Aynı yıl içerisinde İsrail Genelkurmay Başkanı Korgeneral Moshe Ya'alon Türkiye'ye geldi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'le görüştü. Görüşmede, Orta Doğu'daki gelişmeler ve askeri konular ele alındı (Haber7com, 2005). Askeri konular içinde, uzun bir süredir sorunlar yaşanan M-60 tank modernizasyon projesindeki tıkanıklıkların aşılması önemli bir yer tuttu (Özcan, 2005: s.121).

Başbakan Erdoğan'ın İsrail'e ziyareti öncesinde de iki ülke arasında 183 milyon dolarlık bir anlaşma imzalandı. Bu anlaşma ile İsrail'den üç insansız hava araç sistemi, on gizli takip donanımı ve yer kontrol istasyonları satın alındı. Başbakan Erdoğan'ın İsrail ziyareti gerçekleştirildiğinde de Hapy-2 adı verilen sistemler gündeme alındı. Yaklaşık 48 mini uçağı kapsayan alım için 80 milyon dolar ödenmesi öngörüldü. Ayrıca, 2004'ten beri durdurulan tank modernizasyonu da tekrardan başlatıldı (Çevik, 2010: s.102). 2005 yılının son aylarına girildiğinde ise İsrail Genelkurmay Başkanı Korgeneral Dan Halutz, Türkiye'ye gelerek Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök'le görüştü. Yapılan görüşmelerde İsrail'in istihbarat uyduları vasıtasıyla PKK, EL Kaide ve diğer radikal dinci örgütler hakkında elde ettiği bilgileri Türkiye ile paylaşılması kararlaştırıldı. Türkiye'de elde ettiği bilgileri İsrail'le paylaşacaktı. İsrail, ayrıca İran'ın nükleer faaliyetleri hakkında da Türkiye'yi bilgilendirecekti. Öte yandan bu görüşmede sanayi savunma iş birliği konuları da ele alındı ve 170 adet M 60 tankının modernizasyonu, 54 adet F-4 savaş uçağının ikinci paket olarak İsrail tarafından modernize edilmesi görüşüldü (Hürriyet, 2005).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye İsrail ilişkilerini belirleyen en önemli unsur, askeri iş birliğiydi. Siyasi ilişkilerdeki iniş-çıkışlara rağmen, askeri alandaki iş birliği devam ettirildi. Ak Parti iktidarının ilk dönemlerinde de askeri ilişkiler büyük ivme kazandı. Fakat 2009'dan itibaren ilişkilerde peş peşe yaşanan siyasi krizler, askeri ilişkilere de sirayet etmeye başladı. Özellikle Davos krizinin ardında İsrail Kara Kuvvetleri Komutanı Avi Mizrah'inin, Erdoğan'ı hedef gösterip Türkiye'yi Ermenilere ve Kürtlere soykırım yapmakla suçlaması, büyük bir krize neden oldu. Daha önceki krizlerde bu tür tepkileri, sivil bürokratlar, Yahudi Lobileri ve siyasetçiler vermektedir. Tepkinin bu kez bir kuvvet komutanı tarafından verilmiş olması, siyasi krizlerin askeri ilişkilere de yansıdığını net bir şekilde gösterdi. Ardından, İsrail'den 2005 yılında sipariş edilen insansız hava araçlarının teknik sorunlardan ötürü tesliminin sürekli ertelenmesi, Türkiye tarafından anlaşmanın iptal edilmesini gündeme getirdi. 2010'da Heronlar teslim edilse de sorunlar bitmedi. Arızalanan Heronlar tamir için İsrail'e gönderildiğinde, İsrail tarafından teslimatlar yine geciktirildi. Türkiye ise bu durumu keyfi bir uygulamaya olarak yorumladı ve İsrail'e tepki gösterdi (Yeşilyurt, 2013 s.444-450).

İsrail'in Anadolu Kartalı tatbikatının dışında bırakılması, askeri ilişkilerin artık siyasi ilişkilerden bağımsız düşünülmemeyeceğini gösterdi (Tür, 2009 b: s.38). Askeri ilişkilerdeki krizler, Anadolu Kartalı tatbikatından sonra da devam etti. 2010'da İsrail tarafından gerçekleştirilen Mavi Marmara saldırısı ve ardından BM'nin olaya dair yayınladığı Palmer Raporu, ilişkileri her yönüyle olumsuz etkiledi. Palmer Raporu'na sert bir şekilde tepki gösteren Türkiye, 2011 yılında İsrail'le yaptığı tüm askeri anlaşmaları askıya aldı (Aljazera Turk, 2011).

4.10. EKONOMİK İLİŞKİLER

2002-2011 döneminde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler belirli alanlarda siyasi krizlerden etkilenmeden gelişimini sürdürürken, belirli alanlarda da olumsuz etkilendiği görüldü. İlişkilerin siyasi krizlerden etkilenmeden devam ettiği alan, iki ülkenin karşılıklı ticareti oldu. Bu dönem zarfında iki ülke arasında İş Konseyi ve Karma Ekonomik Konsey toplantıları düzenli bir şekilde gerçekleştirildi (Yeşilyurt, 2013: s.449). 2002'de İsrail'le yapılan ticaret 861 milyon dolarken, 2003'te % 20'nin üzerinde bir artış göstererek, 1.083 milyon dolara yükseldi. İsrail'in 2003'te Kuzey Irak'ta yürüttüğü faaliyetler ve 2004'te Gazze'ye yönelik düzenlediği saldırılar, siyasi ilişkilerde gerginlik yarattıysa da ticari ilişkilerin bu gerginlikten etkilenmediğini belirtmek mümkündür. 2005 yılına gelindiğinde Türkiye'nin İsrail'e toplam ihracatı 1.466 milyon ABD doları oldu. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2002'de 1.4 milyar ABD doları iken, 2005 yılında 2.27 milyar dolar seviyesine yükseldi (Abdullah, 2019: s.10).

Ticari ilişkilerin aksine, turizm sektörünün siyasi gerginliklerden etkilendiğini söyleyebiliriz. 2008'de Türkiye'ye gelen İsraili turist sayısı 558.000 iken, 2009'da 311.000, 2011'de de 79.000'nin altına düştü (Haber Türk, 2016). Özellikle İsrail Güvenlik Konseyi'nin, 2009 yılında Türkiye'yi İsraili turistler için tehlikeli ülkeler listesine koyması, turist sayısında büyük bir düşüşün yaşanmasına neden oldu. Siyasi gerginliklerden etkilenen bir başka alanda Türk firmalarının İsrail'e yaptığı yatırımlar ve İsrail firmalarının da Türkiye'ye yaptığı yatırımlar oldu. İsraili firmalar, 2004 yılında GAP bölgesindeki sulama faaliyetlerine yatırım yapma

konusunda çok istekliyidiler. Fakat 2004 yılında siyasi ilişkilerin gerilmesine paralel olarak, GAP bölgesinin İsraililere parsellendiği söylentileri yayılınca, İsraili firmalar bu bölgeye yatırım yapmaktan vazgeçtiler. Öte yandan İsrail’de büyük yatırımlara imza atan Yılmaz Holding’in çalışmaları da krizlerden son derece olumsuz etkilendiği görüldü (Yeşilyurt, 2013: s.450).

2002’den sonra ekonomik ilişkilerde en önemli konulardan biride su alım-satım meselesi oldu. Barış Suyu Projesi olarak da adlandırılan Manavgat Suyu Projesi, Orta Doğu’ya su ihraç etme fikriyle ilk kez 1987 yılında gündeme geldi. Proje, yıllardır değerlendirilemeyen Manavgat Çayı’nın suyunu hem Türkiye’ye yılda 300 milyon dolar gelir sağlamak hem de susuzluk çeken Akdeniz ülkelerine hayat vermek amacıyla 1992 yılında başlatıldı. 147 milyon dolar harcanarak geliştirilen proje 1999’da tamamlandı (Milliyet, 2006).

İsrail’in Manavgat Suyu Projesi’ne ilgisi henüz proje hayata geçirilmeden başladı. Proje tamamlandıktan sonra su meselesini masaya yatıran İsrail, su sorununu gidermek için Türkiye’den su alımına karar verdi. İki ülke, 2001 yılında ön protokol imzaladıysa da suyun fiyatı vb. gibi nedenlerden ötürü anlaşma sağlanamadı (Pamukçu, 2003: s.53-56). 2004 yılında ise iki ülke, Manavgat suyunun 20 yıllığına İsrail’e satışı konusunda anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre, Türkiye 20 yıl boyunca İsrail’e gemilerle yılda 50 milyon metreküp su satacaktı (Vatan, 2004). Fakat 2006 yılına gelindiğinde su maliyeti yine uyuşmazlık konusu oldu ve iki ülke karşılıklı olarak anlaşmayı fes ettiler (Milliyet,2006). Manavgat Suyu Projesi iptal edildikten sonra taraflar, daha öncede anlatıldığı gibi Akdeniz Boru Hattı üzerinden yoğunlaşmaya başladılar. Fakat bu projede, İsrail’in Güney Kıbrıs’la yakın ilişkiler kurması nedeniyle gelişimini sürdüremedi (Yeşilyurt, 2013: s.450-451).

2008’den itibaren yaşanan siyasi krizlere rağmen, ticari ilişkiler gelişimini sürdürdü. Mavi Marmara saldırısının ardından ilişkiler asgari seviyeye düşürüldüğünde, Türkiye’nin İsrail’den ithalatı % 51’lik artışla 2 milyar dolar seviyesine çıktı. Dış ticaret hacmi ise 4,5 milyar oldu (Sınmaz, 2020: s.3). Özetle belirtmek gerekirse turizm ve yatırım alandaki faaliyetler siyasi krizlerde görece etkilenirken, ticaret ilişkilerinin bundan pek etkilenmediğini belirtmek mümkündür.

İki ÷lke ticari ilişkileri siyasi krizlerden bağımsız olarak, 2002-2011 döneminde kesintiye uğramadan gelişimini sürdürdü.

SONUÇ

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin kuşatılmış hissine kapılması, İsrail'i tanınmasını sağlamıştır. Türkiye gibi İsrail'de, Orta Doğu'da kendini kuşatılmış hissetmekteydi. Bu bağlamda Türkiye'nin, İsrail'i tanınması iki ülke içinde önemli bir gelişme olmuştur. Türkiye, İsrail'i tanımayı Batıya yakınlaşmada atılmış önemli bir adım olarak görürken, İsrail'de, Orta Doğu bölgesinde Türkiye gibi Müslüman bir ülke tarafından tanınmayı son derece önemli bulmuştur. Tanınma sonrasında gelişmeye başlayan Türkiye-İsrail ilişkileri, dönemin gelişmelerine bağlı olarak bazen iyi bazen kötü denilebilecek düzeyde gelişim göstermiştir. Türkiye'nin ABD ile olan ilişkileri, Kıbrıs sorunu, Filistin sorunu, Türkiye'nin iç politikada yaşadığı sorunlar, Soğuk Savaş dönemi boyunca ilişkilerin gidişatını belirleyen faktörler olmuştur. Türkiye, ABD'nin desteğine ihtiyaç duyduğu dönemlerde İsrail'le daha yakın ilişkiler içerisinde olurken, Arap ülkelerinin desteğine ihtiyaç duyduğu zamanlarda ise İsrail'le karşı daha mesafeli tutum sergilemiştir. Kıbrıs sorunu meselesinde olduğu gibi ABD ve Batılı devletlerden aradığı desteği bulamayan Türkiye, Arap ülkeleriyle yakınlaşmaya çalışmış, bu doğrultuda 1967 ve 1973 Savaş'ında Araplardan yana bir tutum sergilemiştir. Özellikle 1973 Savaş'ında Türkiye'nin Araplar ülkelerinden yana tutum takınmasında, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılarında önemli bir payı olmuştur. Türkiye dönem dönem Arap ülkelerinden yana politikalar izlese de İsrail'le ilişkilerin kesilmesi isteğine de her zaman karşı çıkmıştır. Aynı zamanda İsrail'in güvenli sınırlar içinde yaşama hakkını da her zaman desteklemiştir. İsrail ise Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye'yle yaşadığı tüm gerginliklere rağmen, ilişkilerin geliştirilmesi çabası içerisinde olmuş ve desteklemiştir.

Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte, Türkiye-İsrail ilişkilerinin güvenlik odaklı bir çizgiye evirildiğini ve ilişkilerin bu temelde geliştiğini söyleyebiliriz. Türkiye ve İsrail'in komşularından algıladıkları benzer tehditler, PKK ve Refah Partisi'nin içeride yarattığı tehdit, Avrupa'nın Türkiye'ye silah vermekte isteksiz kalması ve iki ülkenin yine bu yıllarda kendilerini kuşatılmış hissetmeleri, yakınlaşmayı sağlayan başlıca etkenler olmuştur. İlişkilerin büyük bir gelişim göstermesinde Türk ordusunun büyük rolü olmuştur. Özellikle PKK ve Refah Parti'sinin içeride yarattığı tehdit, ordunun siyasete etkin bir şekilde müdahale

etmesine yol açmış ve ilişkilerin askeri yapının üzerinden yürütmesine sağlamıştır. İkili ilişkilerin askeri yapı üzerinden yürütülmesi, ilişkilerin hızlıca gelişmesine olanak tanımıştır. 1990'lı yıllarından itibaren Türkiye ve İsrail'in askeri ve ekonomi alanında birçok anlaşma imzalaması ve ilişkilerin 1996 yılında stratejik ortaklık denilecek noktaya gelmesinin de bu doğrultuda geliştiği söylenebilir. Ancak, 2000'lere girilirken Türkiye ve İsrail'i yakınlığa getiren etkenlerin ortadan kalkması, iki ülke ilişkilerinin eski dinamizmden koparmaya başlamıştır. Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılması Türkiye'yi, Suriye ile ilişkiler kurmaya iterken, İsrail'de 2000'lerin başında Filistin'e yönelik saldırılarını tekrardan yoğunlaştırmaya başlamıştır. İsrail'in Filistin'e yönelik saldırıları tekrardan başlatması ordunun İsrail'le yürüttüğü ilişkilerin meşruluğunu ortadan kaldırmıştır. Bu bağlamda da Türkiye, İsrail yanlısı politikasını terk ederek, daha dengeli bir politikaya yönelmeye başlamıştır.

Bu tez çalışmasının asıl konusunu oluşturan 2002-2011 dönemi Türkiye- İsrail ilişkileri incelendiğinde ise 2007 yılına kadar ilişkilere belirli aralıklarla gerginliklerin ve yumuşamaların hâkim olduğu, 2007'den sonra da krizlerin hakim olduğu görülmüştür. 2002'de Türkiye'de iktidara gelen AK Parti'nin ilk dönem itibariyle İsrail'le ilişkileri meşruiyet zemininde gördüğünü söyleyebiliriz. AK Parti kurucu kadrolarının, geçmişte Refah Parti'nin içerisinde yer alması ve ordunun İslami tehdit konusunda hassas olması, AK Parti'nin bu yönde bir tutum almaya yöneltmiştir. Bu doğrultu da AK Parti, ilk dönem itibariyle orduya güven vermeye çalışmış ve İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesini de güven verici adımlardan biri olarak görmüştür.

2003 Irak işgalinde İsrail'in Kuzey Irak Kürtleriyle kurduğu ilişkiler ve 2004 yılında Hamas liderlerine yönelik düzenlediği suikastlar, ilişkilere yeni gerginliklere yol açsa da Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 2005 yılında İsrail'e düzenlediği ziyaretler, yeni bir yumuşamanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu dönemdeki gerginliklere rağmen, askeri ve ekonomik ilişkiler gelişimini sürdürmüştür.

2006'da Türkiye'nin Hamas'a yönelik izlediği yakınlaşma politikası ve İsrail'inde Lübnan'a açmış olduğu savaş, iki ülke arasında yeni bir gerginliğe neden olmuş, fakat Türkiye'nin, İsrail-Suriye ve İsrail-Filistin arasında yürüttüğü arabuluculuk girişimlerinin 2007'de sonuç vermesiyle birlikte, ilişkilerde yeni bir normalleşme sağlanmıştır.

2008'de itibaren ise İsrail Filistin'e düzenlediği Dökme Kurşun Operasyonu ile ilişkiler kriz sürecine girmiş ve bunu 2009'da Davos, 2010'da da Alçak Koltuk ve Mavi Marmara krizi takip etmiştir. İlişkilerin krizli bir döneme girmesinde AK Parti'nin İsrail'e karşı beslediği ideolojik düşünce ve Filistin konusundaki hassasiyeti gibi görünüyorsa da bunun tersinin geçerli olduğu söylenebilir. İlişkilerin bu noktaya gelmesinde, AK Parti'nin Orta Doğu bölgesinde izlediği pro-aktif politikaların ve İsrail'in de Filistin'deki saldırıları artırmasının neden olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye daha önceki dönemlerde kendisini doğrudan ilgilendirmediği sürece Orta Doğu sorunlarına müdahil olmamıştı. AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte bu sürecin tersine işlediği ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki sorunlara daha çok müdahil olduğu görülmüştür. Türkiye'yi bölgede merkez güç haline getirmek isteyen AK Parti, Orta Doğu'daki sorunların çözümüne ağırlık vermiş ve arabuluculuk faaliyetlerine yürütmüştür. Bu kapsamda da Filistin meselesi Türkiye'nin gündeminde daha çok yer tutmaya başlamıştır. Arap ülkelerinin ise ortak düşman olarak İsrail'i görmesi, AK Parti'yi İsrail'e karşı daha mesafeli bir tutum takınmaya itmiştir. Filistin meselesinin Türkiye'nin gündeminde daha çok yer tutması ise İsrail'in, Filistin'e gerçekleştirdiği her saldırıda Türkiye'nin çok sert tepki göstermesine yol açmıştır. Başbakan Erdoğan'ın bu dönemlerde İsrail'i sürekli Filistin'de terör uygulamakla suçlaması ve İsraili yetkililerinin görüşme taleplerini geri çevirmesi bu durumu destekler nitelikte olduğunu söyleyebiliriz.

Öte yandan AK Parti, belli bir noktaya kadar Filistin sorununa taraf olmasından ötürü İsrail'in de desteğini almaya çalışmıştır. İsrail-Filistin sorununun çözülmesi Türkiye'ye büyük bir prestij sağlayacaktı. Bu bağlamda, İsrail-Filistin, İsrail-Suriye temsilcilerinin Türkiye'de bir araya getirilmesinde olduğu gibi bu hedeflerin gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir süreç yaşanmıştır. Ancak İsrail'in 2008'de Gazze'ye operasyon düzenlemesiyle bu olanak ortadan kalkmıştır. 2008'deki Dökme Kurşun

Operasyonu, iki ülke çıkarlarının bölgede uyuşmadığını net bir şekilde göstermiştir. AK Parti, İsrail'in 2008'de Gazze'ye düzenlediği operasyonu, Türkiye'nin barış çabalarına yapılmış bir ihanet girişimi olarak nitelendirmiştir. Olayın AK Parti tarafından bir ihanet girişimi olarak kabul görmesinde, İsrail'in Türkiye'nin bölgede yürüttüğü çözüm politikalarına darbe vurmasının büyük bir etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. İsrail'in, Türkiye'nin bölgedeki çıkarlarına darbe indirdiğini düşünen AK Parti, 2008'den sonra İsrail'e karşı daha sert bir tutum takınmaya başlamıştır. Ayrıca Ahmet Davutoğlu'nun temellendirdiği dış politikada, Türkiye'nin İsrail'e olan ilişkileri sınırsız, karşılıksız bir ilişki değil, çıkarların örtüştüğü bir biçimde ilişkilerin kurulması hedeflenmekteydi. Dolayısıyla realizmin dile getirdiği çıkar ve güç kavramı iki ilişkilerinde de kendini göstermiştir. Türkiye'yi büyük bir güç haline getirmek isteyen AK Parti Orta Doğu'ya açılmış, İsrail'le çıkarların uyuşmaması ise ilişkilerde krizlerin yaşanmasını beraberinde getirmiştir. Öte yandan AK Parti'nin Arap ülkelerinin desteğini alma konusunda bir nokta da başarılı olduğu da söylenebilir. Daha önceki dönemlerde İsrail konusunda sürekli Türkiye'yi eleştiren Arap ülkeleri, 2008'den itibaren Türkiye'ye büyük sempati duymaya başlamışlardır. Erdoğan, İsrail'e meydan okuyan bir kahraman ilan edilmiş ve hatta kendisine bu konuda ödül verilmesi gerektiği bile belirtilmiştir.

2010'da gerçekleşen Alçak Koltuk krizi ve Mavi Marmara olaylarına bakıldığında ise İsrail'inde artık Türkiye'yi karşısına almaktan çekinmediğini ve Türkiye'nin bölgedeki politikalarından rahatsızlık duyduğunu belirtebiliriz. Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye çalışması özellikle İran ile olan ilişkileri, İsrail rahatsız etmekteydi. Nitekim İsrail, sürekli Türkiye'nin İran ile olan ilişkilerini dile getirerek Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığını ifade etmekteydi. Öte yandan İsrail'in terör örgütü olarak gördüğü Hamas'ın AK Parti tarafından desteklenmesi ve AK Parti'nin Filistin meselesine çok eğilmesi de İsrail'i rahatsız etmekteydi. Dolayısıyla İsrail, Türkiye'nin tüm bu eylemlerini, çıkarlarının ve güvenliğini zedelemeye yönelik adımlar olarak görmeye başlamıştır. Nitekim çıkarları tehdit edildiğinde Türkiye gibi güçlü bir ülkeyi bile karşısına almaktan kaçınmadığını Mavi Marmara saldırısında olduğu gibi doğrudan göstermiştir. Oysa iki ülke geçmiş dönemlerde birçok konuda uyuşmazlığa düştüklerinde, İsrail Türkiye'yi karşısına almaktan özenle kaçınmış ve ilişkilerin geliştirilmesi çabası

içerisinde olmuştur. Dolayısıyla, 2007 sonrasında itibaren Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir dönüşümün yaşandığını belirtmek mümkündür.

Bu tez çalışması 2002-2011 dönemi Türkiye- İsrail ilişkilerini ele aldığı için 2011 sonrası gelişmelerini ele almamıştır. Ancak 2011 sonrası dönemde de Filistin meselesi, iki ülke ilişkilerinde yer tutan önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Filistin meselesinin dışında İsrail'in 2010'dan sonra Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile kurduğu ilişkiler, Suriye iç savaşı gibi etkenlerde ilişkilerin gündeminde yer tutan önemli konu başlıkları olmuştur. İsrail'in 2012'de Gazze'ye düzenlediği Bulut Sütunu Operasyonu'yla ikili ilişkiler tekrardan gerilmiş, 2013'te Obama'nın arabuluculuğu olmasıyla, ilişkiler tekrardan düzelmeye eğilimine girmiştir. 2014 yılında İsrail'in, Gazze'ye düzenlediği operasyon ilişkileri tekrardan germiştir. Ancak bu gerginlikte uzun sürmemiş, 2016 yılında iki ülke tekrardan yakınlaşmaya başlamış ve bu yakınlaşma sonucunda, büyükelçiler karşılıklı olarak atanmıştır. 2017 yılında ise ABD Başkanı Donald Trump'ın, Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanıması ilişkilerdeki olumlu havayı tersine çevirmiş ve bu durum 2018'de İsrail'in Gazze'ye tekrardan saldırmasıyla devam etmiştir. İsrail'in, 2018 Gazze saldırısının ardından Türkiye, Ankara'daki İsrail Büyükelçisi'nden ülkesine dönmesini istemiştir. Sonuç olarak, Türkiye-İsrail ilişkileri başta Filistin meselesi olmak üzere bölgedeki diğer gelişmelerden etkilenmeye devam etmektedir. İlişkilerin bugün için iyi olmadığını ve düzelmesinin de biraz zor olduğu gözükmektedir. Ancak ileriki süreçte Filistin'de, Doğu Akdeniz'de ve bölgede meydana gelebilecek yeni değişimlere bağlı olarak, ilişkilerin değişebileceğini belirtmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Arı, Tayyar (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi* (Cilt 1). Bursa: MKM Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir (2004). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi* (Cilt 2). İstanbul: Alkım Yayınları. Bengio, Ofra (2009). *Türkiye-İsrail: Hayalet İttifaktan Stratejik İşbirliğine*. (Çev. Filiz Dişkaya). İstanbul: Erguvan Yayınları.
- Cleveland, William (2008). *Modern Orta Doğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çelikkol, Oğuz (2014). *One Minute'ten Mavi Marmara'ya Türkiye-İsrail Çatışması*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Erhan, Çağrı, Kürkçüoğlu, Ömer (2010). Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler (İsrail'le İlişkiler). Ed. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*. İstanbul: İletişim Yayınları, (Cilt 2, s. 568-578).
- Erhan, Çağrı, Kürkçüoğlu, Ömer (2005). Filistin Sorunu. Şu Kitapta: Ed. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)* İstanbul: İletişim Yayınları, (Cilt 1, s. 635-648).
- Fırat, Melek, Ömer Kürkçüoğlu (2005). Orta Doğu'yla İlişkiler (Arap Devletleriyle İlişkiler). Şu kitapta: Ed. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1919-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 1, 615-635.
- Fuller, Graham (2008). *Yeni Türkiye Cumhuriyeti (Yükselen Bölgesel Aktör)*. (Çev. Mustafa Acar). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası (1774-2000)*. (Çev. Petek Demir). İstanbul: Mozaik Yayın.
- İnat, Kemal (2006). Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. Şu Kitapta: Ed. Kemal İnat. *Orta Doğu Yıllığı (2005)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, (s. 1-38).
- İnat, Kemal, İsmail Telci (2011). Türkiye'nin İran, İsrail, Filistin ve Suriye Politikası. Şu Kitapta: Haz. Burhanettin Duran. *Türk Dış Politikası Yıllığı (2009)*. (s. 93-58). Ankara: Seta Yayınları, (s. 93-58).
- Kardaş, Tuncay (2006). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analiz Düzeyi Kapsamında Değerlendirilmesi. Şu Kitapta: Ed. Kemal İnat. *Orta Doğu Yıllığı (2005)* İstanbul: Nobel Yayınları, (s. 333-352).
- Karpat, Kemal (2012). *Türk Dış Politikası Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Kurt, Veysel (2011). İsrail. Şu Kitapta: Ed. Kemal İnat. *Orta Doğu Yıllığı (2010)*. İstanbul: Açılım Kitap, (s. 165-193).
- Özcan, Gencer (2005). *Türkiye-İsrail İlişkilerinde Dönüşüm Güvenliğin Ötesi*. İstanbul: Tesev Yayınları.
- Özmen, Süleyman (2006). *İsrail ve Etnik-Dini Çatışmalar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Şahin, Türel (2016). *Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Denge-Stratejik İşbirliği-Gerilim-Normalleşme*. Ankara: Hattuşaş Yayıncılık.
- Taşar, Mustafa (1997). *Refah Partisi Gerçeği*. Ankara: Irmak Tanıtım.
- Taştekin, Mesut (2005). AKP Hükümeti Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri. Şu Kitapta: Düz. Türel Yılmaz. *Orta Doğu Siyasetinde İsrail*. Ankara: Platin, (s. 1-28).
- Tunç, Hakan (2004). *Amerika'nın Irak Savaşı*. İstanbul: Harmoni Yayınevi.
- Ulutaş, Ufuk (2011). Türkiye'nin Dönüşüm Yılı/ İsrail'le İlişkilerin Zayıf Halkası Gazze. Şu Kitapta: Haz. Burhanettin Duran. *Türk Dış Politikası Yıllığı (2010)*. Ankara: Seta Yayınları, (s. 44-47).
- Yaşar, Fatma, Sevinç Özcan, Zahide Kor (2010). *Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin*. İstanbul: İHH Kitap.
- Yeşilyurt, Nuri (2013). Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler (İsrail'le İlişkiler). Şu Kitapta: Ed. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2001-2012)*. İstanbul: İletişim Yayınları, (Cilt 3, s. 401-461).

Makaleler, Tezler, Raporlar

- Abadi, Jacob. (1995). Israel and Turkey: From Covert to Overt Relations. *Journal of Conflict Studies*, 15 (2), 1-16.
- Aydın, Mustafa (2004). "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1),33-60.
- Ağır, Bülent (2004). *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Değişen Güvenlik Politikaları Çerçevesinde Türkiye-İsrail Stratejik Yakınlaşması*. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akgün, Mensur, Sabiha Gündoğar, Aybars Görgülü (2014). *Zor Zamanda Siyaset, İsrail-Türkiye İlişkileri*. TESEV, İstanbul.
- Aksar, Yusuf (2012). Birleşmiş Milletler Palmer (Mavi Marmara) Raporu ve Uluslararası Hukuk. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9 (33), 23-40.
- Aktar, Ayhan, Soli Özel (1999). Turkish Attitudes vis-a vis the Zionist Project. *Cemoti Cahierds Sur La Mediterranee Orientale Et Le Monde Turco-Iranien* (28), 127-147.

- Almog, Orna, Ayşegül Sever (2017). Hide and Seek Israeli-Turkish Relations and the Baghdad Pact. *Middle Eastern Studies*, 53 (4), 609-623.
- Alsaftawi, Mohammed (2017). *Turkish Policy Towards Israel And Palestine: Continuity And Change In The Relations Of The Turkish Palestinian Israeli Triangle Under The Rule Of The Justice And Development Party (AKP) 2002-2016*. Doctoral Thesis, Universiteit Gent, Belgium.
- Arbell, Dan (2014). *the U.S Turkey-Israel Triangle*. Brookings Institution, Washington DC.
- Armaoğlu, Fahir (1995). (Amerikan Belgeleri ile) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paktı'na (1951-1955). *Belleten Türk Tarih Kurumu*, LIX (224), 189-236
- Ataöv, Türkkaya (1970). Filistin Sorununun Ardındaki Gerçek: İsrail'in Kuruluşuna Kadar. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 25 (3), 29-66.
- Ayhan, Veysel (2008). Orta Doğu Ülkelerinin Türk Dış Politikasına Bakışı: Gazze Bağlamında Bir Analiz. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 2 (17), 30-51.
- Aymalı, Aslı (2019). *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri: Ekonomi Politik Analiz*. Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Aytürk, İlker (2011). The Coming of an Ice Age? Turkish-İsraili Relations Since 2002. *Turkish Studies* , 12 (4), 675-687.
- Balcı, Ali (2011). Türkiye'nin Dış Politikası ve İsrail. 1990'lar ve 2000'lere İlişkin Bir Karşılaştırma. *Orta Doğu Etütleri* , 2 (2), 117-136.
- Baran, Dani (2015). *Türkiye-İsrail İlişkileri: İç Politik Etkilerin Dış Politikaya Yansımaları (1948-1999)*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Baş, Arda (2019). Soğuk Savaş Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1991). *İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* (3), 92-122.
- Bishku, Michael (2006). How Has Turkey Viewed Israel? *I2* (1), 177-194.
- Boran, Tufan (2018). *Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Boran, Tufan (2020). Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (44), 28-42.
- Bölme, Selin (2009). Gazze'de Katliam: Türkiye Orta Doğu ve Filistin Sorunu. *SETA Analiz* (3), 1-18.
- Chen, Wanyu (2017). *2002 Sonrasında Türkiye'nin İsrail Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çağ, Galip Sami Eker (2013). Orta Doğu'da Baas Rejimleri: Suriye ve Irak. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Stratejisi Dergisi* , 2 (2), 57-72.

- Çelik, Mustafa (2018). İkinci Dünya Savaşı Bitiminden Bağdat Paketi'na Geçen Süreçte Türkiye'nin Orta Doğu Politikası. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* , 475-497.
- Çevik, Uğur (2010). *Orta Doğu Bağlamında Türkiye- İsrail Güvenlik İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Demir, Yeşim (2021). 1960'tan Günümüze Arap-İsrail Çatışması Ekseninde Türk Dış Politikası. *TESAM Akademi* , 8 (1), 166-197.
- Demirkollu, Ceyhan (2016). *Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1983)*. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Doğanay, Taylan (2014). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Muktedir İktidarı ve Sistem Meşrulaştırması. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* , 16 (27), 65-72.
- Duman, Levent (2020). Israeli-Turkish Rapprochement in the 1990s: Why an Alliance. *Analytical Politics*, 1 (2), 20-39.
- Efron, Shira (2018). *The Future Of Israeli Turkish Relations*. Kaliforniya: RAND Corporation.
- Eminoğlu, Ayça (2016). Tarihsel Süreçte Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Yapısı. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (15), 89-106.
- Erdem, Mehmet (2006). *Türkiye-İsrail Askeri İş birliğinin Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erkmen, Serhat (2005). 1990'lardan Günümüze Türkiye-İsrail Stratejik İş birliği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* , 2 (7), 157-185.
- Eroğlu, Akif (2020). *Mavi Marmara Öncesi ve Sonrasında Türkiye-İsrail İlişkileri, Değişim ve Dönüşümün Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Erol, Hande (2008). *Türkiye Orta Doğu İlişkileri (1983-1993)*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Ertosun, Erkan (2012). *Türkiye'nin Filistin Politikası (1979-2009)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güler, Zeynep (2020). Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos "Şovu" ve Etkileri. *Memleket Siyaset Yönetimi Dergisi* (34), 205-231.
- Gündüz, Uğur ve İdris Arıkan (2019). Uluslararası İletişim ve Ötekilikler Bağlamında Tarihsel, Düşünsel ve Pratik Unsurlarıyla Türkiye-İsrail İlişkileri ve Krizleri. *Aksaray İletişim Dergisi* , 1 (1), 19-50.

- Gürel, Seda (2017). *AK Parti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürpınar, Bulut (2008). Türk Dış Politikasında Değişimin Bir Örneği: 1967 Arap-İsrail Savaşı. 345-371.
- Gürpınar, Bulut (2017). Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi. *ResearchGate* , 10 (53), 241-253.
- İnsel, Özge (2017). *Türkiye-İsrail Stratejik İş birliğinin Türkiye'nin Orta Doğu Politikaları Üzerindeki Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kan, Kürşat (2019). İsrail'in Kuruluşundan 27 Mayıs Darbesine Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1960). *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi* (3), 172-178.
- Kavsıracı, Ozan (2020). Klasik Realizm-Güvenlik İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'nin İç Güvenlik Politikaları (1923-1960). *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (18), 117-128.
- Kantarıcı, Şenol (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?". *Güvenlik Stratejileri Dergisi* , 8 (16), 47-84.
- Karaman, Enes (2019). *Güvenlikleştirme Teorisi ve Mavi Marmara Krizi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Kalkan, Yeldar (2017). *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Realist Teorinin Gelişimi*. Yüksek Lisans, Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Karartı, Burak (2010). *Oslo Anlaşması'ndan Günümüze İsrail-Filistin Anlaşmazlığı ve Türkiye'nin Konuya İlişkin Politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Kaya, Mehmet (2019). Türkiye-İsrail İlişkileri ve Filistin. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 9 (18), 1043-1065.
- Keyik, Mehmet, Mehmet Seyfettin Erol (2019). "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları". *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-49.
- Kemiksiz, Nigar (2016). Filistin Sorunu. *Akademik Orta Doğu* , 11 (1), 133-179.
- Kemiksiz, Nigar (2018). Arap-İsrail Sorunu ve Bölgesel Yansımaları. *Journal Of Awareness*, 3 (5), 127-144.
- Kolat, Şefik (2006). *İkibinli Yıllarda Türkiye-İsrail İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Köse, Talha (2007). Değişen Orta Doğu Denklemine İsrail-Lübnan Krizi ve Türkiye'nin Rolü. *Akademik Orta Doğu* , 1 (2), 55-89.
- Kumbul, Uygur (2014). *Türkiye'nin İsrail Politikasında Değişim ve Devamlılık (2002-2011)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Mercan, Muhammed (2010). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin İsrail-Filistin Politikası. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* , 1 (1), 40-67.
- Migdalovitz, Carol (2010). *Turkey: Selected Foreign Policy Issues and U.S. Views*. Congressional Research Service, Washington DC.
- Özaslan, Osman (2013). *AKP Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Lefkoşa.
- Özcan, Gencer (2010). Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler. *Orta Doğu Analiz* , 2 (18), 36-44.
- Özdemir, Levent ve Zafer Akbaş (2020). Türkiye-İsrail İlişkilerinin Amerikan Dış Politikası Eksenli Değerlendirmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* , 11 (1), 48-75.
- Öztürk, Recep (2004). *Batı Faktörü Etkisinde Türkiye-İsrail İlişkilerinin Politikası*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Pamukçu, Konuralp (2003). İsrail-Türkiye İlişkilerinde Yeni Bir Boyut "Su". *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 0 (29), 45-61.
- Punsmann, Burcu (2011). *Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Sarıaslan, Fatma (2019). Filistin Sorunu ve Türkiye, Bir Denge Siyaseti. *Filistin Araştırmaları Dergisi* (6), 1-32.
- Sarıaslan, Fatma (2019). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Değişmeyen Dinamik "Ekonomi". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , 74 (4), 1065-1102.
- Sekulow, Jay (2016). Turkey-Israel Relations. *MG Robertson Global Center For Law Public Policy Research Paper* , 1 (1), 1-6.
- Sınmaz, Kadriye (2020). *Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri (2010-2020)*. İNSAMER.
- Sırım, Veli (2019). Türkiye-Orta Doğu Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Filistin Meselesinin Yeri. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 7 (1), 355-374.
- Şahin, Damla (2016). *2002 Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri Gerilim ve İş birliği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahin, Mert (2012). *Kuruluş Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri (1948-1958)*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Şahin, Mehmet (2011). Türkiye-İsrail İlişkileri: Zoraki İttifak Çöktü. *Orta Doğu Analiz* , 3 (33), 22-29.
- Şenel, Burak (2014). İsrail Devleti'nin Kuruluşunda Türkiye'nin İsrail'i Tanıma Süreci. *Akademik Orta Doğu* , 9 (1), 157-178.
- Tavlaş, Nezih (1999). Türk-İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri. *Avrasya Dosyası* , 5 (1), 76-101.

- Topal, Ahmet (2012). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı. *Dergipark* , 32 (1), 103-154.
- Topçu, İlyas (2018). Türkiye-İsrail İlişkilerinin İlk Yılları (1948-1952). *History Studies Dergisi*, 10 (2), 161-175.
- Tür, Özlem (2013). İsrail'in Özür Dilemesi Sonrası Türkiye-İsrail İlişkileri. *Orta Doğu Analiz* , 5 (54), 26-34.
- Tür, Özlem (2009). Türkiye-İsrail İlişkileri Yakın İş birliğinden Gerileme? *Orta Doğu Analiz* , 1 (4), 22-29.
- Tür, Özlem (2009). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Kriz-Davos ve Sonrası. *Orta Doğu Analiz*, 1 (11), 35-40.
- Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2011). *Türkiye- İsrail İlişkileri*.
- Şöhret, Mesut (2012). "Realizm Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin Bütünleşmesi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*,1(4), 288-330.
- Tüysüz, Ünal (2014). *Türkiye-İsrail İlişkileri (2002-2013)*. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Tüysüzöğlü, Göktürk (2014). Milenyum Sonrası Türkiye-İsrail İlişkilerinin Değişen Görünümü. *Akademik Orta Doğu* , 8 (2), 140-159.
- Ulutaş, Ufuk, Selin Bölme, Gülşah Demir vd (2012). *İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA, Ankara.
- Umar, Ömer (2002). Osmanlı Döneminde Yahudiler'in Filistin'e Yerleşme Faaliyetleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 12 (2), 421-438.
- Uzer, Umut (2011). Türkiye-İsrail İlişkilerinde Bunalım. *Orta Doğu Etütleri* , 2 (2), 137-168.
- Üren, Mustafa (2011). *AK Parti İktidarı Dönemi Türkiye-İsrail İlişkileri*. Bolu: Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi, (10)
- Yeşilbursa, Behçet (2011). Bağdat Paktı (1955-1959). *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* (6), 85-100.
- Yetüt, Özgür (2009). *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Orta Doğu Çatışma Sürecine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Özkan (2012). *Türkiye'nin Arap-İsrail Çatışmasında Öteki Olarak İsrail Algısı ve Günümüz Orta Doğu Politikasına Yansımaları*. Yüksek Lisans Tezi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademisi Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, İstanbul.
- Yılmaz, Hasan (2016). Adnan Menderes Dönemi Türkiye-Ortadoğu İlişkileri. *DergiPark* , 6 (12), 203-232.
- Yılmaz, Muzaffer (2010). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri. *Akademik Orta Doğu* , 4 (2), 50-66.

Yılmaz, Türel (2010). Türkiye-İsrail İlişkileri, Tarihten Günümüze. *Akademik Orta Doğu* , 5 (1), 9-24.

Elektronik Kaynaklar

- Ateş, Ahmet (2011). Fikir Babalarının Işığında Realizm ve Neorealizm. <https://www.tuicakademi.org/fikir-babalarinin-isinginda-realizm-ve-neorealizm/>, (Erişim Tarihi: 10.11.2020).
- Abdullah, Tahsin (2019). *AK Parti Döneminde Türkiye-İsrail İlişkileri (2002-2016)* Academia.edu:https://www.academia.edu/36252950/AK_PARTI%C4%B0_D%C3%96NEM%C4%B0NDE_T%C3%9CRK%C4%B0YE_%C4%B0SRA%C4%B0L_%C4%B0L%C4%B0C5%9EK%C4%B0LER%C4%B0_2002_2016 (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (20. 05.2004). *Gazze Şeridi'nde Filistinli Sivilleri Hedef Alan Askeri Operasyonların Kınanması Hk.* https://www.mfa.gov.tr/no_83--20-mayis-2004_-gazze-seridi_nde-filistinli-sivilleri-hedef-alan-askeri-operasyonlarin-kinanmasi-hk_tr.mfa (Erişim Tarihi: 13. 03. 2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (28. 12. 2008). *Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hk.* https://www.mfa.gov.tr/no_221---28-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_tr.mfa (Erişim Tarihi: 11 04. 2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (18. 04. 2004). *Hamas Lideri Rantisi'nin Öldürülmesi Hk* https://www.mfa.gov.tr/no_62--18-nisan_-2004hamas-lideri-rantisi_nin-oldurulmesi-hk_tr.mfa (Erişim Tarihi 13. 03. 2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (22. 03. 2004). *Hamas'ın Dini Lideri Şeyh Ahmed Yasin'in Öldürülmesi Hk.* 03 13, 2021 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/no_49---22-mart-2004_hamas_in-din_lideri-seyh-ahmed-yasin_in-oldurulmesi-hk_tr.mfa Erişim Tarihi: 13. 03. 2021).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (21. 05. 2008). *İsrail ile Suriye Arasında Aracılı Barış Görüşmeleri Hakkında.* 04 07, 2021 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusmeleri-hk_tr.mfa (Erişim Tarihi 07. 04. 2021).
- Bbc. (13. 01. 2010). *Türkiye'yle İsrail Arasında Koltuk Krizi.* https://www.bbc.com/turkce/haberler/2010/01/100112_turkey_israel (Erişim Tarihi: 05. 04. 2021).
- Bila, Fikret (14. 11. 2007). *Ankara'daki Üçlü Görüntünün Anlamı.* <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/fikret-bila/ankaradaki-uclu-goruntunun-anlami-222865> (Erişim Tarihi 24. 03. 2021).
- Cumhuriyet. (15. 10. 2009). *İsrail'i Kızdıran Dizi.* <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/israili-kizdiran-dizi-92508> (Erişim Tarihi: 05 04. 2021).

- Deniz. (05. 08. 2007). *Türkiye-ABD-İsrail Üçlü Tatbikatı*. 01 21, 2021 tarihinde <https://www.denizgazete.com/turkiye-abd-israil-uclu-tatbikati/8294> (Erişim Tarihi: 21. 01.2021).
- Dursunoğlu, Alptekin (15. 05. 2005). *Başbakan Erdoğan'ın İsrail Gezisi*. https://ydh.com.tr/YD11_basbakan-erdoganin-israil-gezisi.html (Erişim Tarihi: 20. 03. 2021).
- Haber7com. (04. 01. 2005). *Gül: Barış İçin İlk Kez İyimserim*. <https://www.haber7.com/dunya/haber/70488-gul-baris-icin-ilk-kez-iyimserim> (Erişim Tarihi: 17. 03. 2021).
- Haber7com. (01. 02. 2005). *İsrail Genelkurmayı'nın Ziyareti*. <https://www.haber7.com/guncel/haber/74552-israil-genelkurmayinin-ziyareti> (Erişim Tarihi: 03 13, 2021)
- Habertürk. (05. 07. 2016). *Dünden Bugüne Türkiye-İsrail İlişkileri*. <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1262938-dunden-bugune-turkiye-israil-iliskileri> (Erişim Tarihi: 18. 03. 2021).
- Hürriyet. (13. 01. 2010). *Alçak Koltuk Krizi*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/alcak-koltuk-krizi-13460832> (Erişim Tarihi:05. 04 .2021).
- Hürriyet. (13. 10. 2009). *Davos'ta Eylem Konya'da Söylen*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/davos-ta-soylen-konya-da-eylem-12676209> (Erişim Tarihi: 09 04.2021).
- Hürriyet. (16. 10. 2009). *Dizi Krizinde Davutoğlu Son Noktayı Koydu*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/dizi-krizinde-davutoglu-son-noktayi-koydu-12704864> (Erişim Tarihi: 05. 04. 2021).
- Hürriyet. (22. 03. 2004). *Dünyadan Tepki Yağıyor*. <https://www.hurriyet.com.tr/amp/dunya/dunyadan-tepki-yagiyor-211627> (ErişimTarihi: 14. 03. 2021).
- Hürriyet. (29. 01. 2004). *İkinci Başkan'ın İsrail'e Sürpriz Ziyareti*. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/ikinci-baskanin-israile-surpriz-ziyareti-38562880> (Erişim Tarihi:15.03. 2021).
- Hürriyet. (23. 12. 2005). *İsrail'den Türkiye'ye Uydudan PKK İstihbaratı*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-den-turkiye-ye-uydudan-pkk-istihbarati-3692426> (Erişim Tarihi 19. 03. 2021).
- Hürriyet. (21. 05. 2008). *Türkiye'nin Arabuluculuğu Doğrulandı*. <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/turkiyenin-arabuluculugu-dogrulandi-8989936> Erişim Tarihi: 12. 04. 2021).
- Milliyet. (28. 10. 2006). *Barış Suyu'nu Antalya İçecek*. <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/baris-suyunu-antalyali-icecek-175938> Erişim Tarihi: 16. 03. 2021).

- Milliyet. (23. 03. 2004). *Erdoğan: Filistin'de İntikam Hissi Körüklenmiştir.* https://www.milliyet.com.tr/gundem/erdogan-filistinde-intikam-hissi_koruklenmistir-5107939 (Erişim Tarihi 13. 03. 2021).
- Milliyet. (15. 10. 2009). *İsraille Bu Sefer de Dizi Krizi.* <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/israille-bu-sefer-de-dizi-krizi-1150704> Erişim Tarihi: 05 04, 2021).
- Milliyet. (23. 11. 2009). *İsrailli Bakan Ben-Eliezer; Türkiye, Suriye ile İsrail Arasında Yardımcı Olabilir* .<https://www.milliyet.com.tr/dunya/israilli-bakan-ben-eliezer-turkiye-suriye-ile-israil-arasinda-yardimci-olabilir-1165412> (Erişim Tarihi: 02. 04. 2021).
- Milliyet. (02. 02. 2006). *Manavgat Projesi İptal.* <https://www.milliyet.com.tr/gundem/manavgat-projesi-iptal-255520> (Erişim Tarihi: 16. 03. 2021).
- Oğuz, Kürşad (01. 06. 2010). *İsrail'le 60 yıl: Bitmeyen Gerilim.* Habertürk: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/519693-israille-60-yil-bitmeyen-gerilim> (Erişim Tarihi: 17. 02 2021).
- Radikal. (12. 10. 2009). *One Minute'un Ardından Anadolu Kartalı Gerilimi.* <http://www.radikal.com.tr/dunya/one-minuteun-ardindan-anadolu-kartali-gerilimi-958829/> Erişim Tarihi: 24.03. 2021).
- Ravid, Barak and Jonathan Lis (07. 07. 2011). *UN Report: Gaza Blockade Legal, Israel Doesn't Owe Turkey Apology for Marmara.* Haaretz <https://www.haaretz.com/1.5025447> (Erişim Tarihi: 08. 04. 2021).
- Amerika'nın Sesi. (08. 06. 2004). *Ankara'dan İsrail'e Tepki.* <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2004-06-08-3-1-87932527/819250.html> (Erişim Tarihi: 13. 03. 2021)
- Amerika'nın Sesi. (21. 05. 2008). *Suriye ve İsrail Barış İçin İstanbul'da.* <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-05-21-voa12-88131022/869938.html> (Erişim Tarihi: 07 04, 2021).
- Amerikan'ın Sesi. (25. 12. 2003). *Türkiye ile İsrail'den Yeni Güvenlik Anlaşması.* <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-a-2003-12-25-9-187910597/813058>. (Erişim Tarihi: 14. 02 2021).
- Yeni Şafak. (24. 03. 2004). *İsrail'e Öfke Yağdı.* <https://www.yenisafak.com/gundem/israile-ofke-yagdi-2680195> (Erişim Tarihi 05. 02. 2021).
- Şalom. (09. 01. 2008). *Ankara'da Tarihi Buluşma.* https://www.salom.com.tr/arsiv/haber-66271-ankarada_tarihi_bulusma.html Erişim Tarihi: 08. 03. 2021).
- Tepav. (tarih yok). *Ankara Forumu.* http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1s2_eNkEGcAJ:https://www.tepav.org.tr/tr/calismalarimiz/s/239&hl=tr&gl=tr&strip=0&vwsrc=0 (Erişim Tarihi: 09. 04. 2021).

- Aljazeera. Turk. (07. 09. 2011). *Erdoğan: İsrail ile Askeri İlişkileri Askıya Alıyoruz*. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-israil-ile-askeri-iliskileri-askiya-aliyoruz> (Erişim Tarihi: 07. 04. 2021).
- Bilge. Türk. (07. 12. 2016). *Türkiye-İsrail İlişkilerinin Kronolojisi*. <https://bilgeturkhaber.com/turkiyeisrail-iliskilerinin-kronolojisi> (Erişim Tarihi: 08. 03. 2021).
- Cnn. Türk. (12. 11. 2007). *Ankara, İsrail ve Filistin Liderlerini Ağırıyor*. <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/11/12/ankara.israil.ve.filistin.liderlerini.agirliyor/403937.0/index.html> (Erişim Tarihi: 26. 03. 2021).
- Cnn. Türk. (30. 12. 2008). *İsrail Dostluk Grubu'ndan 136 istifa*. <https://www.cnnturk.com/2008/turkiye/12/30/israil.dostluk.grubundan.136.istifa/506884.0/index.html> (Erişim Tarihi: 02. 04. 2021)
- Cnn. Türk. (17. 02. 2006). *PKK-Hamas Benzetmesine Tepki*. <https://www.cnnturk.com/2006/turkiye/02/17/pkk.hamas.benzetmesine.tepki/158628.0/index.html> (Erişim Tarihi: 10. 03. 2021).
- Cnn.Türk. (16. 10. 2009). *TRT Dizisi İsrail'de Büyük Tepki Topladı*. <https://www.cnnturk.com/2009/dunya/10/15/trt.dizisi.israilde.buyuk.tepki.topladi/547707.0/index.html> (Erişim Tarihi: 05. 04. 2021).
- Vatan. (04. 03. 2004). *Türkiye ile İsrail arasındaki su anlaşması imzalandı*. <http://www.gazetevatan.com/turkiye-ile-israil-arasindaki-su-anlasmasi-imzalandi-23640-gundem> (Erişim Tarihi: 16. 03. 2021).
- Yesevi, Çağla. (2020, 12 25). *İsrail- Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi*. 21. Yüzyıl TürkiyeEnstitüsü:<https://openaccess.iku.edu.tr/bitstream/handle/11413/6364/%C4%B0srail-T%C3%BCrkiye%20%C4%B0li%C5%9Fkilerinin%20De%C4%9Ferlendirilmesi.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Erişim Tarihi: 18. 04. 2021).

ÖZ GEÇMİŞ

Hasan Gök

İlk ve orta öğretimini Muş'ta tamamladı. Lisansını 2018 yılında Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası bölümünde tamamladı. Aynı yıl içerisinde Anadolu Üniversitesi ön lisans programı Adalet bölümünden mezun oldu. 2019 yılında da Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde yüksek lisansa başladı ve bu bölümde 2021 yılında mezun oldu.

